

זכות יוצרים

הערות ועיונים בענין זכות יוצרים
והמסתעף

מהדורת בקורת
תשרי תשע"ג

א

היום יס' מושג הנקרא זכות יוצרים – דהיינו מי שחידש איזה המצאה או חיבר איזה ספר חדש, ואפילו אם הוציא לאור חידושים של א' מגדולי הדור הקודם מכת"י שח"י¹, נעשה הבעלים על חידושו – ואין אחר יכול להעתיק אותו ולעשות כמותו בלי רשותו. אע"פ שאינו לוקח ממנו שום דבר ואין לו שום דבר בעין בזה, ויש לו למכור או להוריק זכות זה לאחר והוא קנינו ככל שאר חפציו, ודבר זה נתקבל היום אצל הב"ד שפוסקים כן והוא פשוט להם שאין מקום לערער עליו כלל, ויש מורים שיש לבטל הזכות יוצרים לעכב אחרים מלעשות כמותו אף במקום שאין בראשו למכור אותו בעצמו ואין לו שום הפסד ממנו מזה.

והנה לא מצינו מושג כזה בדברי חז"ל שיש קנין על המצאה ויכול לעכב מאחרים מלעשות כמותו, ולא מצינו בעלות אלא בדבר בעין, ואפילו בדבר ממשי אם נחשב כאינו בעין לא שייך בעלות עליו כדאיתא בב"ק (דף ק"א.) שאם אין שבה סמנין על האמר אינו יכול לתבוע כלום מבעל האמר גם לא משום נהנה אע"פ שבה הצבע מדבר בעין וא"א להכחיש שבמציאות יש ממעות של הסמנין בהאמר שהרי נעשה צבוע ועכ"ז כיון שלא נחשב בעין אינו כלום, וכ"ש חכמה בעלמא שאין בו דבר ממשי כלל ואינו בא מדבר בעין, ואכן היו גדולים שכתבו דיש זכות יוצרים ומהבאו מדבריהם בדבריהם אצל מאידך גיסא הרבה גדולים לא ס"ל כן כמו שיתבאר ובפרט הקדמונים כנראה לא הכירו הלכה זו, ועל השואל ומשיב (ח"א מ"ד) ודורו לא מצאתי לא מהגדולים המפורסמים² שכ"כ להדיא³ ואדרבה משמע להדיא בכמה מקומות שלא הכירו במושג של זכות יוצרים כשית"ב, ומדורו של השואל ומשיב מצינו פוסקים שכ"כ להדיא או שכן הוא פשוט משמעות דבריהם, אצל גם אז היו מגדולי הפוסקים שחלקו על זה וגם מאלו ס"ל כן לא מצאתי

¹ לכאורה פשוט שאם יש זכות יוצרים אין הדבר תלוי דוקא בכתיבת ספר חדש אלא כל חידוש בכלל ואם אדם מגיה ספר משובש או שכותב עליו הגהות יש לו זכות יוצרים במה שהוסיף אע"פ שעיקר הדבר אינו שלו ואין לו עליו זכות יוצרים, וכן אם קנה כת"י והוציאו לאור באופן שלא נתפרסם לרבים אלא ע"י יש לו זכות יוצרים כמו ספר שבי בעצמו כיון שלא בא לאחרים אלא ע"י, [ולכאורה כן מבואר להדיא מההסכמות שהבאתי בהערה 13 ו41 ועיי'ש] וראיתי בשם הגאון ר"ש וואזנר שליט"א שחילק בין מחדש דבר לגמרי למחדש איזה חידוש בתוך דבר ישן שלא המציא הכל מחדש ולא הבנתי חילוק זה, ולכאורה הוא כנגד מש"כ להדיא בשבט הלוי (ח"ו סי' רל"ט בד"ה טעם שני).

² הגם שבדרך כלל לא היה שייך להרוויח בימים קודמים ע"י בעלות על זכות יוצרים, ואולי מטעם זה לא דנו בו להדיא קודם לזמן השו"מ, אבל עכ"פ היה נוגע היכא שמחבר ספר רצה לעכב אחרים מהדפסת ספרו, וזה היה שכוח טובא ומהסכמות שניתנו בימים ההם יש להוכיח שהיו הרבה בימים ההם שלא ס"ל דיש זכות יוצרים [עכ"פ בדברי תורה] כשי"ת בסי' ג' ופלא שלא מצינו מי שחלק על זה.

³ בחוברת אור ישראל (שנה ט"א עמ' קכ"ו) הובא הסכמות משני רבני חב"ד שאינם ידועים היום שנכתבו ל' שנים לפני הדפסת השו"מ שכתבו להדיא שמעיקר הדין אסור לאחר זולת המחבר להדפיס הספר [וכנראה השני מסכימים האחרים שם לא ס"ל כן].

⁴ הגם שלא מצאתי מי שכי"כ להדיא מצאתי כמה גדולים קרובים להשו"מ שמשמע קצת מדבריהם שס"ל דיש זכות למחבר לעכב אחרים מהדפסת ספריו מעיקר הדין, אבל אין הכרע בדבריהם כשית"ב בסי' ו'.

שכ' טעם לדבריהם אלא שכן הוא הדין בלי לבאר מנ"ל חידוש זה או ראייה שכן הוא דין תורה, והרי בכל מחלוקת הפוסקים אפשר לומר⁵ קים לי ואילו לגבי זכות יוצרים יש פוסקים כאילו הוא דבר ברור ומוסכם בלי חולק עליו כלל.

וראיתי להעלות מקצת ממה שיצא לי בזה בכתב ולא באתי חלילה לעמוד במקום גדולים וכ"ס להפריך אחד מהאדדים אצל תורה היא וללמוד אני צריך ואע"פ שאיני כדאי וגם לא עיינתי בזה כראוי מחוסר זמן ומחוסר חכמה אולי אזכה יום אחד להמשיך ולעמוד על עומק הדבר, וגם תועלת יש בזה להראות שיש דיעות אחרות ואין זה הלכה פסוקה מדורי דורות בלי חולק כלל, ומה שכתבתי לעצמי כחבתי ולא היה דעתי לפרסמו כלל אך רבים בקשו ממני, והגם שאין לי זמן לסדרו כראוי ולעצור על כל הדברים כראוי לדבר הנכתב לרבים ולחקן כל הלשונות שכתבתי מ"מ הסכמתי לפרסמו כיון שיש בו הרבה דברים שהם לתועלת בהבנת הסוגיות, ואם טעיתי נא להודיעני ואתקנו במהדורה הבא.

ויש להקדים שיש כמה טעמים לדון עליהם לעכב שני מלעשות כמעשה הראשון, למלבד זכות יוצרים – שאם הוא קיים הוי בעלות גמורה להראשון – יש לדון בזה משום יורד לאומנות חבירו, עני המהפך בחכמה, נהנה, מנהג האומנים ודינא דמלכותא, וגם יש לצדד במקומות מסוימים שאינו ראוי להעתיק חידושו של חבירו מאלו היוצר ונכלל בועשית הישר והטוב, ועיקר עיוני היה בזכות יוצרים, ובשאר הדברים יתכן שלא עיינתי מספיק מחוסר זמן ואיני אלא מראה מקום.

ויש להעיר דיש מקום לחלק בין דברי תורה לשאר חידושים שהרי בתורה אסור לקחת שכר ללמוד לאחרים וא"כ אולי לא שייך בזה זכות יוצרים משום שהמחבר מחויב ללמד בחינם ומאידך גיסא הנצי"צ (משיב דבר סי' כ"ד) צידד בתחילה לומר שיש לו זכות בתורתו כיון דמקרי תורתו, וא"כ יש לדון כשיש משמעות בדברי הפוסקים אם הוא ראייה לכל מקום או רק בדברי תורה או רק שלא בדברי תורה.

ויש להעיר עוד שצב מקום שיש ראייה שאסר לאחרים להשתמש בהמצאת אחר בלי רשותו צריך לבדור אם הוא משום זכות יוצרים או משום דינא דמלכותא, ירידה לאומנות חבירו או משום היושר, אצל אינו בהכרח משום דיש זכות יוצרים [וזכה נדחית הרבה ראיות שראיתי דיש זכות יוצרים].⁶

⁵ היכא שאדם כבר הדפיס ספר והמחבר תבע ממנו לשלם פשוט שאם אמרינן קים לי פטור, אבל לפני שהדפיס יש להסתפק מי המוחזק לומר קים לי המחבר או השני, ויעוי' כעין זה בנדרי זריזין בתשובה שבסוף סי' רכ"ה סעי' ל"ה.

וכעין זה יש להסתפק מי התובע ומי הנתבע, ויעוי' בשו"ת זכרון יוסף (ח"י"ב ב) ושם לא היה טענת בעלות מצד זכות יוצרים וכל הנידון היה מצד החרם אבל לכאורה הוא הדין כשיש טענת זכות יוצרים כיון שזה על גופא אנו דנים אם הוא טענה כלל.

⁶ לדוגמא יש מביאים ממש"כ הח"ח (במכתב עתים דער יוד, כ"ז סיון תרפ"ג, ונדפס במכתבי הח"ח מכתב צ') שאינו נותן רשות לדפוס ספריו חוץ מיורשיו

ב

פוסקים דלית להו זכות יוצרים:

(א) בהקדמה לכרתי ופליתי כ' והנה לא רציתי ליקח הסכמה מגאוני הזמן כסדר חובר חיבור, כי לא מלאתי בהם תועלת, כי בלאו הכי כל זמן שספרי אינו נמכר, ונתמלא חסרוני בהוצאות רב שהיה לי על הדפוס, מי ידפיסו כתבניתו ויפזר הונו על מגן, ספק אחי ספק לא אחי, ואחרי הנמכר גאולה תהיה להם, אשר מורשים להדפיסו שנית, ומחזיקנא טובתם במודים דרבנן, ואם כן מה תועלת יך בהסכמה עכ"ל, וכ"כ הגאון ר' בצלאל ראשנבורג ז"ל בהקדמתו להורה גבר[ומבואר בזה שלא ידע דיש לו כח לאסור מעצמו על אחרים מכח בעלותו על ספרו אלא שלמעשה לא חש שידפיסו אחרים בלאו הכי וכן נראה מהסכמתו לספר הלכה אחרונה וקונטרס הראיות, ע"פ].

(ב) בתשובת רעק"א (נדפסה ס"ס כו"ח ס"י ס"ח) כ' בנדון זה שהמדפיס הראשון טרח ויגע והמלא לזכות הרבים בפירוש נכון כו' והוא לא ראה ולא היה מחוייב לבצו ממנו להדפיס ויבואו זרים לחילו ומלאו לנכון קזה זיכוי הרבים למנקט ליה שוקא לפרוש מכמתתם על המדפיסים כי על אופן אחר לא התרצה המדפיס להוציא לאור

[אלא בתנאים מסוימים] ומוכיחים מזה שס"ל להח"ח דיש זכות יוצרים, ואינו מוכרח כלל שיתכן שס"ל כהבית יצחק (מובא להלן) שכ' להדיא דליכא זכות יוצרים אבל יש בזה דינא דמלכותא ובא לאסור על אחרים מכח דינא דמלכותא [וכש"כ הג"ר יצחק מוולאזין ז"ל שאינו נותן רשות לאחרים להדפיס נפש החיים ותלה כחו לזה דינא דמלכותא להדיא, והבאנו לשונו בסי' ג'], או שכוונתו היה מצד היחוס. וכן בהקדמת המו"ל לגבורת ארי על יומא [שנכתב ע"י חתן הח"ח כמבואר שם, והיה הח"ח מהמוציאים לאור] כ' כן למדעי כי הזכות נקנה לנו המו"ל מאלה שהי' הזכות קנוי להם כד"ת כפי הכתב שיש בידינו ממו"ץ דוילנא ואין רשות לשום אדם להדפיסו בלי רשותינו, הן במדינתו והן חוץ למדינתו כי הזכות נקנה רק לנו ולב"ב עכ"ל, ולכאורה משמע מזה שס"ל להח"ח שיש זכות יוצרים, אבל אין מזה ראיה כלל ד"ל שכוונתם להזכות דיש להם ע"י דינא דמלכותא, ואע"פ שכ' מדינה אחרת ופשוט הוא דלא שייך דינא דמלכותא אלא בתוך אותו מלכות, הרי הבית יצחק (ח"ו"מ ס"י פ' אות ב) כ' להדיא שאין זכות יוצרים אבל צידד דיש בזה דינא דמלכותא גם במדינה אחרת מחמת הסכמתם ביניהם, וז"ל ומעתה בנידון דיד' שהוא במדינה אחרת לפי הסברא ל"ש דינא דמלכותא דידן אך אולי יש שם ג"כ דינא דמלכותא בזה וכעת נעשה בין המלכים ליטערארישער שווצטפערציין שבאם יחבר אחד דברי חכמה אין להשגיג גבולו ומי יודע אם הפעראיין נתפשט גם שמה עכ"ל, ויתכן שגם הגבורת ארי היה בכלל זה, ואם כי דחוק קצת לומר כן אבל יעו' מה שהבאנו בהערה 8 מהסכמת רעק"א לגבורת ארי על תענית [וכנראה שקאי גם על שאר המס' שלא נדפסו אז] אשר מבואר להדיא שלא ס"ל דיש בעלות לבעל הכת"י של גבורת ארי ולא אסר על אחרים אלא מטעם דינא דמלכותא או מטעם גזירה, ורחוק הוא לומר שהח"ח חלק על רעק"א בזה ואף אם נסבול שהח"ח חלק על רעק"א להלכה [שאינו שכיח וראוי לו להביא ראיה לדבריו] בזה הספר שהיה לו להח"ח ריווח לעצמו ע"י הוראה זו אינו עולה על הדעת שהעלים עין מדברי רעק"א והורה לרבים לתועלת עצמו כנגד דברי רעק"א הגם שיש לאחרים זכות לנהוג כדברי רעק"א, ותו הרי בהקדמה לגב"א על יומא כ' להדיא שבאים מכח ר' גרשון אמשטרדם שהוציא לאור הגב"א על תענית ומאחר שבגב"א על תענית גופא מבואר שלא נקטו שיש להם כח לאסור על אחרים לעולם לא יתכן שהיה לבאים מכחם יותר, ואע"כ גם כוונתם בהקדמת גב"א על יומא לא היה ליותר ממשי"כ רעק"א.

חכמתו⁷ עכ"ל, ומבואר להדיא מדבריו שלא ס"ל דיש זכות יוצרים, שמייירי במי שבצו ממנו וטרח הרבה בזה, ואע"פ כ' לא כ' אלא שהיה נכון למנקט ליה שוקא ולא כ' כלל שיש איסור מעיקר הדין מחמת זכות יוצרים, ואפילו מה שהלדיק גזירתם היה מטעם שבאופן אחר לא התרצה המדפיס להוציא לאור חכמתו, ומשמע שלולי זה לא היה ראוי לגזור כלל, הרי לך שגם המחבר אינו יכול לעכב אחרים מלהדפיס ספרו אלא ע"י גזירת חכמים, וכ' שם עוד שהשיב להמדפיס השני כשבא אליו אחר שהדפיס תוך זמנו של הראשון וז"ל שאני בעניי איני כדאי ואין בכחי הרפה והחלושה לעשות מעשה בדבר הנהוג מימים רבים כו' ומה כחי ילך לגאוני הדור והם רשאים ולא אני כו' ואם תשתדל לך התרה מגאוני הדור יהיה בכלל כדאי המה לסמוך עליהם בשעת הדחק עכ"ל, ומבואר בזה דעתו שאע"פ שכבר החרמו גדולי לישראל לזמן מסויים והראשון הוציא הוצאות על סמך זה מ"מ יש בכח גדולי ישראל להחיר איסורם ויהיה מותר לאחרים להדפיס ספרו של הראשון.

ובהסכמת רעק"א לספר בית אהרן כ' ומהראוי שלא יוגרס לו פסידא ולא יבא אחר בגבולו להדפיס שנית ס' הג"ל שלו כולו או מקצתו או בהוספת דברים עד כלות עשרה שנים בלי רשות מהמחבר עכ"ל, וכן בהסכמתו לזרע אברהם שיאל לאור ע"י בנו כ' הנני נטפל לגאוני דורינו ואהיה סניף לקיים גזירתם אשר פרשו מכמורם וגזרו בגזירת נח"ס שלא ירים איש את ידו להדפיס כו' משך עשרה שנים עכ"ל, ובהסכמתו לפי' תיקון סופרים שהדפיס המחבר (תוך חומש מקור חיים) כ' ועל אשר ביקש הסכמה כו' ובשגם שאין מהאריך לזה כו' ואם מיראת שישגו אחרים גבולו להעלות מחברת הג"ל בדפוס קודם שימכור ספריו חלילה לא נחשדו ישראל על כך עכ"ל, ובהסכמתו לפי' משנת דר' אליעזר שיאל לאור ע"י בנו כ' ולהיות שטוב עין הוא יבורך ושלוחי מלוא אין ניוקין אין מהראוי שירים איש את ידו להדפיס ספר הג"ל תוך משך ששה שנים בלתי רשות והורמנא מהרב מהר"מ נ"י עכ"ל, ובהסכמתו לפנים יפות (הובא באגרות רעק"א) שיאל לאור ע"י נכדו כ' אשרי אדם שומע לקול ההורים גדולי גאוני דורינו ואני זבוב קלון כנפים הבא אחריהם למלכות דבריהם אשר נתנו בצאורה הן מזהירין מן הדין אשר כל איש ואיש מזהיר ועומד שלא להשיג גבול המדפיס הג"ל ולא יחזור ויודפס ספר הג"ל תוך משך עשרה שנים עכ"ל, ובהסכמתו לפסיקתא דרב כהנא כ' ועל מצוקת הרב הג"ל נ"י ממני ליתן הסכמה על הגהותיו ובאוריו כו' חששתו שיבוא אחר בגבולו להדפיס הספר ויבוא לידי הפסד לא נחשדו ישראל על כך ושארית ישראל לא יעשו עולה ח"ו עכ"ל, ובהסכמתו לס' קול יעקב שיאל לאור ע"י בנו כ' והעדות בזה אך למותר זולת לגדור גדר לכל יסחיתו אחרים את נחלתו אשר הנחילו אציו ז"ל לשון להדפיסו בלי רשותו ובזה לרצונו לגזור על כל איש מבני

⁷ והוא המשך למשי"כ קודם לזה, וז"ל בדבר הנהוג מימים רבים מגדולי חכמי ישראל הן מחכמי אשכנז והן מחכמי פולין זה ניכר דהוי כאילו נועדו חכמי ישראל ונמנו ע"י לגזור בכך שמצאו זה תיקון גדול שיודפסו ספרי הפוסקים אשר לאורם נלך ולא יתשלמו המדפיסים עכ"ל.

גם החת"ס ס"ל כרעק"א ויתבאר דעתו בארוכה בס' ח'.

(ג) ויותר מזה מצינו לר' מרדכי בנעט ז"ל (פרשת מרדכי חו"מ סי' ז') שפסק שהדין עם מדפיס השני וכו' להדיא דבנ"ל ליכא שום גזל לא מדבריהם ולא מפני דרכי שלום גם בשם רשע לא יקרא עכ"ל [וע"ס היטב], והביא שם בתחילת דבריו שכן היה גם דעת הגאון המופלג אב"ד דק"ק קעמפע, ומבואר בדבריו שב"כ של המדפיס הראשון צא לעכב השני מכח החרמים, ומשמע שהיה פשוט גם לו שאין לו זכות לעכב השני אלא מחמת החרמים בלבד.

(ד) ור' ברוך פרנקל ז"ל מח"ס ברוך טעם (עטרת חכמים יו"ד תשי"ב) דן באחד שהעלה בדפוס ספר חדש עם שותף להדפיסו והשיגו הסכמות עם חרמות על משך זמן כנהוג וכבר מכר מה שהדפיס בפעם ראשונה, ואינו דן אלא מלד החרם ולא עלה בדעתו שיש זכות להראשון מלד חידוש, [בבית יצחק (חו"מ סי' פ') כ' שם לא מייירי בספר שלו רק בספר חדש שמבואר שם בשאל' י"ל שאחר הדפיס עכ"ל, ואינו מוזן שכו' העט"ח להדיא שהדפיסו עם שותף וע"כ הוא היה המחבר לאל"כ מאי שנא הוא משותפו, וכנראה הגידון היה מחזור רעדעלהיים שהדפיס ר' ו"ה ביחד עם שותף, ובפרט שהתשובה בעט"ח נכתב לאבד"ק ליהרנפוט (מקום המדפיס השני של המחזור) כמו התשובה בפ"מ בענין מחזור רעדעלהיים].

(ה) הערוני דודי הגאון רב משה יצחק פארכאש שליט"א, דיין בב"ד לאגודה"ק מאסקווא יע"א ורב דמנין ותיקין לפלאטבוזש, שבמחלוקת הידוע בין מדפיסי סלאוויטא למדפיסי וילנא בשנת תקל"ה שנטלו בו חלק גדול מגדולי הדור, ביניהם רעק"א, ר' מרדכי בנעט, החת"ס, ר' אברהם אבלי ראב"ד דוילנא, ר' אריה ליב קאנלנבוין אב"ד דכריסק, ר' דוד אב"ד נווארדאק בע"מ גליא מסכת, ר' בערוש אשכנזי אבד"ק סלאמינא בעהמ"ח נודע בשערים, הישועת יעקב, המשכנות יעקב, ר' שלמה קלוגר, ר' אפרים זלמן מרגליות, ר' בנימין דיסקין [אביו של הגרי"ל] (קובץ המעין תשרי תשל"ב), הא"ל [האחרון], ור' יצחק אייזיק חב"ד (ספר זכרון עולת שלמה ח"ב), כולס⁹ גם מזכי וילנא גם מזכי סלאוויטא לא דנו אלא בהחרם לטובת מדפיסי סלאוויטא שלא ידפיסו אחרים את הש"ס לעשרים שנה [והשאלה היתה משום שנמכרו כל הש"סים תוך הזמן] אבל לא דנו כלל בזה שהעתיקו מדפיסי וילנא אורת הדף של סלאוויטא¹⁰, ומבואר בזה שלא עלה בדעת אף אחד מהם שיש זכות למחדש לעכב על אחר להעתיק חידוש לא מלד בעלותו עליו ולא משום יורד לאומנות חבירו או טעם אחר, ולא עוד אלא

ישראל שלא להדפיסו שנית בלי רשיון מעלתו או ב"כ והקונה אל יקנה מהנדפסים עכ"ל, ובהסכמתו לס' מיני תרגומא שינא לאור ע"י נכדו כ' אך כאשר שיחר פני לבנות דיק בעד זרים לבד יעפילו להעלות ספרו זה על הדפוס עד תום עשר שנים ולפרוש מכמרת לרגלי המתפרצים בעם ללודלם כמו חרמי ידידי אף בלעדי גדרי מימי קדם קדמתה להשיב ידי אחר מעשות זאת הנה אך למותר אחשבה כי חלילה לישרון מהיות חוק פורע ולבני אל חי מהשיג גבול ריע עכ"ל, ולא כ' בשום הסכמה שאסור מעיקר הדין להדפיס ספר של אחר בלי רשותו של המחבר או בא"כ אלא תלה האיסור במה שגזרו או החרמו או מהראוי⁸.

⁸ ויעו' מכתבו שבסוף גבורת ארי על תענית שכי' ולענין שאלתו להטיל איסור שלא יבא איש אחר להדפיס איזה חיבור מהנ"ל, הלא ידוע חוק הקיסר יר"ה מלך רוסיא ופולין והמלכים יר"ה החופפים בצל חסדם על המחברים ספרים חדשים, והנני מסכים לזכותו של הרב מוה"ר גרשון הנ"ל, ויורשיו אחריו וב"כ שלא להדפיס בלתי שאלת פי הרב מוה"ר גרשון הנ"ל, וי"א, וב"כ עכ"ל, ולא כי שאחר המדפיס הוי גזלן, ויתכן דמ"ש שמסכים לזכותו של המדפיס ר"ל זכותו בדינא דמלכותא [וכדברי הבית יצחק (חו"מ סי' פ' אות ב') והתעוררות תשובה (ח"א סי' קל"ב) דיש בזה משום דינא דמלכותא] שהקדים מה שנאסר ע"י הקיסר למ"ש שמסכים לזכותו של המדפיס, או שס"ל שאין להפסיד הראשון משום יורד לאומנות חבירו [וקצרתי במקום שיש להאריך].

ויתכן עוד שבאמת רצה לגזור לכ"ה שנים [שכן היה משך הזמן בדינא דמלכותא כש"כ בהערה 34] ורעק"א נמנע בד"כ מלהחרים להדיא כש"כ בהסכמתו לעבודת הקודש וע"ד החרם על הדפסה באמת דרכי לברוח כמטחוי קשת מלהזכיר עון חרם ונידוי עכ"ל, כנראה מאימת מלכות (וע"י משי"ב סי' ה') וכמעט בכל ההסכמות התחמק בטענה שאין צורך או שרבנים אחרים כבר החרמו, וכאן בפרט היה מקום לחוש לזה כמבואר ממכתבו של החת"ס (ש) שכי' ומכ"ש שחלילה להשיג גבולו להדפיס שנית הני ספרי דבי רב, ויען חק ניתן מהקיסר יר"ה שלא להטיל גודא ושמתא, על כן קוב לא אקוב עכ"ל, ואילו ס"ל לרעק"א שיש איסור מעיקר הדין הו"ל להזכירו כי המלכות בודאי לא הקפידו שיאמרו שהתורה מסכים לחוקם אלא בודאי ס"ל שאין לו מקום לאסור אלא משום דינא דמלכותא או גזירה ועל כן הוצרך להסכים לזכותו של המדפיס, שאילו היה דין תורה לא הו"ל אלא שכן הוא הדין ולא צריך הסכמתו לדין תורה, אבל גזירה בודאי צריך הסכמתו שראוי לגזור בזה [ובאמת מבואר מדבריו שהמדפיס לא ביקש אלא שיטיל איסור על אחרים (כנראה לא עלה על דעתו שיש לו לאסור מדינא) ולא משמע שרעק"א בא להוסיף ולאסור יותר ממה שנתבקש].

ואולי בא לרמז שבאמת מחרים מי שמדפיסו בלי רשות כמו שנהגו מאז אלא שלא כ"כ להדיא מאימת מלכות, [וכ"כ י"ל במכתבו של רג"ר ז"ל ממיץ, שגם הוא במכתבו שם הדגיש שהמלכות אסרו להשיג גבולו [וקראם המלכים הצדיקים והישרים הגונים על מחברים ספרים חדשים] (ולא עוד שלא כי דיש להמדפיסים בעלות על הספר אלא כי שאל יעלה על לב שום אדם להיות גרמא בנזקין עכ"ל) וכלשונו ממש כי המוציא לאור בעצמו בהקדמתו ותלה האיסור בדינא דמלכותא להדיא, וז"ל באזהרת התורה הקדושה על המסיג גבול כו' (וכאשר ידוע חוק הקיסר יר"ה מלך רוסיא ופולין אשר ברוחו רוח מלא חסד ורחמים יגונן על המחברים ספרים חדשים וכן שאר מדינות שר מלכיהם הצדיקים והישרים גונים על מחברים ספרים חדשים) עכ"ל, ומובן מאליו למה הוצרך לשבח מלך מדינתו אבל בשאר מדינות היה יכול לתלות האיסור בדיני תורה, וע"כ תלה בדיני המלכים או משום שנעשה דין תורה משום דהוי דינא דמלכותא, או משום שרצה לרמוז שגזרו על זה וכי באופן שלא יקפידו המלכות].

ומצאתי סמוכים להשערתו דכשכתבו שאין יכולים להחרים כוונתם הוא שבאמת החרמו במכתבו של החת"ס [בענין תרגום הגמ', הובא בקובץ ירושתינו כרך ג'] שכי' הרי ה' ראוי אלו ה' רשות מהמלכים, לנדות לארור ולקלל, אך באשר אין רשות נתונה לעשות כן עכ"פ ידע כי החטא כרוך בעקבו עכ"ל, ובחמשך כי ואשר לא אקוה שלא ישמע ולא יחזור ולא יחוש לנדי שמתא וחרם הנ"ל עכ"ל.

⁹ זולת הגי'ר אלעזר לעוו אבד"ק סאנטוב בע"מ שמן רוקח, ויתבאר דבריו בסי' ז' אות ג'.

¹⁰ מלפנים כל הש"סים נדפסו ע"פ צורת הדף של דפוס אמסטרדאם, דפוס סלאוויטא סדרו מחדש והצליחו לראשונה להכניס כל דברי רש"י והתוס' השייכים להגמ' שבאותו דף ומדפיסי וילנא העתיקו סידור סלאוויטא במהדורה שלהם.

(ז) ובסוף חמרי אש (יו"ד פ"ח) שנלפס בתרי"ג דן באלה שהמציא חדשות במעשה י"ש ומלמד לאחרים אחר שידרו לו ויתקעו לו כף לבטחי למד לאחרים, ובכל תשובתו אינו דן אלא אך ורק אם יש להחיר לו נדרו ולא עלה דעתו שיש לממציא זכות לעכב לאחרים מכח זכות יוצרים שיש לו בהמציאתו. וכנראה גם דעתו של האב"ד דק"ק מלדע מקבל התשובה היה כן, וכ"ש דעתו של המורה הנזכר בתשובה שהחיר.

ג

וחוץ מזה מבואר מהרבה הסכמות [מוצאים להלן] שניתנו קודם לזמנו של השו"מ שלא ס"ל דיש זכות יוצרים שגזרו¹⁴ בחרם על

שפילו מדפיסי סלאוויטא לא העלו¹¹ טענה זו ובאו רק מכח החרם, כמבואר ממכתבו של רעק"א (אגרות רבי עקיבא איגר ק"א, ובהקדמה לבאר אברהם עמ' 33) וז"ל ששלחו לי מהתם מדפיסי סלאוויטא כל זכויותיהם כו' הלא עיקר יסודם על הרב הגאון ר' אבלי נ"י, והוא עצמו לא הזכיר שום צידוד להם, רק מה שעדיין לא כלו שנות הזכות של ההדפסה שלהם.

(ו) בהסכמת הבית הלוי להצ"ח כ' ואשר מפקפק כבודו אולי אחרי הדפיסו ויגמור מלאכתו יבא אחד מנכדי הגאון המחבר זצ"ל ויתבע מכבודו חלק בעסק, לדעתי אין לו להפחד מזה ע"פ ד"ת ולא מלאחי שום מקום לתביעה כזו עכ"ל, ומבואר בזה שלא ס"ל דיש זכות יוצרים לחידושי תורה שאם יש זכות יוצרים בודאי יש לשאר היוצרים זכות בתורת זקנם, ואע"פ שהמוציא לאור טרח הרבה בהוצאתם והיה הכת"י תח"י אין זה טעם שלא יהיה לשאר היוצרים כלום ודי לו שיקבל שכר טרחו אבל הזכות בעצם התורה אינו תלוי בגוף הכת"י [וכ"כ י"ד] שאין הנידון על גוף הכת"י אלא על התורה ואינו מובן למה לא יהיה לשאר היוצרים חלק בזה וּמַשְׁמַע מדבריו שלא ס"ל שבעצם יש מקום לתביעת שאר היוצרים אלא שהוא זוכה משום שהכת"י תחת ידו ואמרין שיקבל זכות הדפסה כשהלקו הירושה (וכ"כ הגאון ר' יצחק אלחנן וז"ל כי אף נכד הגאון מרן המחבר נ"ע אינו רשאים להשיג גבולו כלל כו' והם של כת"ר כהיום ע"פ החזקה מה שת"י הוא שלו שהי' להנותן וכן להמקבל דטוענין¹² להמקבל מתנה עכ"ל וע"ש) דא"כ יש מקום תביעה אלא שיש לו לזכות בטענתו, ומש"כ שאין מקום לתביעה כזו משמע שאין מקום תביעה כלל¹³.

בזה דינא דמלכותא, אבל בסדר הדורות התייחס להדפסות ע"י אחר שהיה בזה משום דד"מ וממילא היה גם משום דין תורה.

¹⁴ ענין החרמים שנהגו אינו פשוט כ"כ וכבר פקפק בו הגאון ר' מרדכי בנעט ז"ל (פרשת מרדכי חו"מ סי' ז' מדי"ה ואחר, וסי' ח') והביא משי"כ הריב"ש (סי' רע"א) שאין לחוש לגזירת שאינם כדי לעשות סייג, וחכם א' לא היה אוסר וגזר גזירות על כל ישראל כי אם לבני עירו ולגבולותיו כי האחרים אין להם לקבל גזירותיו וכ"ש שאין לרב א' לגזור ולאסור במלכות אחרות חוץ לממשלתו דברים המותרים מדין התלמוד עכ"ד הריב"ש, וממנו יש ללמוד בני"ד כיון דאין בחרם זה שום סייג דלולי החרם אין כאן שום איסור כלל, לא יחול גזר החרם רק על בני עירו ומדינתו ולא על בני מדינה אחרת, והחת"ס (חו"מ תשי"א) השיב לו וז"ל האמת כן הוא בוודאי שאין רב יכול לגזור על מדינה אחרת כו' אך הכא הגזירה היא קדמונית מכל הגאונים על כל באי עולם אפי' במצולת הים כו' וכדומה שאינם מן הדין אלא מחרמי הקדמונים על כל ישראל בכל מקום שהם אלא הכא צריך להתחדש אצל כל מדפיס ספר כי לאו כל אנפין שווין כמובן עכ"ל, וכי עוד (חו"מ סי' נ"ז) כי מיום התחלת הדפוס פסקו מעתיקי הספרים ואלו ח"ו תתבטל בדפוס תפוג תורה ה' יצילנו וא"א להדפיס כ"א בהוצאה מרובה וא"א להכניס עצמו בזה כ"א דנקיטא לי' שוקא של כל פזורי ישראל כי בעו"ה מפוזרי' אנהנו בכל העולם מעט מזער פה ומעט מזער פה ע"כ צריך זמן רב ומקומות מרווחי' לבצוע מעשהו ואי לא נסגור הדלת בעד מדפיסי' אחרי' א"כ מי פתי יכנוס עצמו בספק הפסד כמה אלפים ותתבטל מלאכת הדפוס ח"ו ותפוג תורה ע"כ לתקנת כל ישראל ולהרים קרן התורה הנהיגו קדמונינו להטיל גודא על הנכנס לגבול שגובלי' רבני הזמן להמדפיס הקודם כו' כהלכה הנהיגו קדמונינו בזה והרי זה כחרם השידוכי' שגזרו קדמונינו ואין שליחותי' עבדי' ע"כ כל שום רב מאן דהוא הוואה בעיניו בשעת ההדפסה לפי הזמן והמקום והספר שראו לקבוע כך וכך זמן לאסור לכנוס לגבולו חרמו חל על כל ישראל בכל מקום שהם ושליחותי' דקמאי עבדי' עכ"ל, ובחו"מ סי' ע"ט (בדי"ה מזה נ"ל) כ' ואף עפ"י שלא נמנו עליה חכמי ישראל בצירוף ובמנין א' מ"מ המנהג שנהגו הכל מכמה מאות שנים עכ"ל.

וכ"כ רעק"א (כו"ה סי' ס"ח) וז"ל בדבר הנהגו מימים רבים מגדולי חכמי ישראל הן מחכמי אשכנז והן מחכמי פולין זה ניכר דהוי כאילו נועדו חכמי ישראל ונמנו ע"ז לגזור בכך שמצאו זה תיקון גדול שיודפסו ספרי הפוסקים אשר לאורם נלך ולא יתירשלו המדפיסים עכ"ל, וכעין זה כי גם הגאון ר' יצחק אייזיק חבר (בתשי"ה המובא בספר הזכרון עולת שלמה ח"ב).

[ובאמת גם בפרשת מרדכי (סי' ז' בדי"ה ולפי' בני"ד) כ' וני' עוד שנהגו כן הגאונים כדי להחזיק בידי עושי מצוה ולא יהיו עושי מצוה נזוקין ואם יש לחוש שידפסו כל איש ואיש כרצונו ימנע עצמם מלדפוס כלל כו' וע"י החרם לא ימנעו עכ"ל] [וכ"כ בהסכמתו לשאג"א והובא להלן], ולא חלק על החת"ס אלא בשני דברים, א' במה שבי' אך לפי' אין לגזור החרם רק עד שימכור הראשון סחורתו אבל לגזור בחרם על זמן רב דגם אחר שימכור הא' סחורתו יהיו אחרים אסורים לדפוס בזה לא שייך ה"ט דלעיל עכ"ל, (שהחת"ס ס"ל שגם בעובדא ההוא היה שייך ה"ט גם להדפסה שנייה שלא החזיר הוצאותיו בהדפסה אחת), ובי' במשי"כ החת"ס (תשי"א מ"א בדי"ה וזאת) אבל ראו קדמונינו בכל תפוצות ישראל מיום שהחל המדפיס לגזור וכי' על כל המשגיג עכ"ל, וכוננת החת"ס היה דכיון שנהגו כן בכל ישראל הוי כאילו תקנו שכל רב יכול לגזור על זה גם חוץ

¹¹ אולי שתיקתם היה משום שבעבר ערערו על מדפיס אחר שהעתיק רעיון שלהם ולא נתקבלו דבריהם ועוד העירו שגם הם עשו כן כדמבואר מתשובת ר' יהודא ליב [אחיו של בעל התניא] (קובץ אור ישראל, ל"ב עמ' קל"ג) זאת ועוד אחרת שכשם שהמדפיס דסלאוויטא ראה תבנית הש"ס דקאפוסט בתוס' המפרשי' שביב הרא"ש ועשה כתבניתו כך יש רשות להמדפיס דקאפוסט אחרי ראותו שצירף המדפיס דסלאוויטא האלפסין להש"ס שיעשה כתבניתו להדפיס האלפסין ג"כ לצרף להש"ס שלו.

¹² לא הבנתי זה, דלא שייך לטעון לירוש ולוקח אלא במה שתח"י שטענין שהוא תח"י כדן ושהוא הבעלים, אבל כאן אין הנידון שיתבעו שאר היוצרים להוציא דבר מתח"י אלא שרוצים גם הם להדפיס הספר ולא להוציא דבר מתח"י המחזיק, ומה שייך לטעון לו כדי לעכב אחרים מהיכא תיתי שלו לבד הזכות לדפוס שיש לטעון לו שלא להוציא זכות זה מתח"י, ואולי לא אסר הגר"א אלא מכח גזירה [וכן משמע מהסכמתו הראשון והשני לא היה אלא לבאר דבריו כשי"כ להדיא] ועל זה היה מקום לטעון דמאחר שכולם ירשו בשווה ולכולם היה היכולת לדפוס הצ"ח אינו ראוי שיגזור לטובת אחד מהיוצרים לאפוקי האחרים, ועל זה השיב דמאחר שהיו הכת"י תח"י יורש זה טענין ליה שניתן ליה על דעת שהוא ידפיסו וממילא ביד החכמים לגזור על זה [וע"י מש"כ בהערה 41].

¹³ ויש להעיר ממש"כ בהסכמתו לסדר הדורות וז"ל ועתה אף כי הוא ספר סדר הדורות הישן, עכ"ז לפי רוב התקונים לטובה הוא עתה כספר חדש כו' וק"ו שלא יזידו לא במדינה זו ולא במדינה אחרת להדפיס כמתכונתו בכל או במקצת, בלי רשותו להשחית את נחלתו, כי מלבד האיסור מצד הממשלה יר"ה אסור הוא עפ"י תוה"ק עכ"ל, אבל י"ל שהוא דין תורה משום דינא דמלכותא, ולגבי הצליח הבה"ל התייחס לתביעת שאר היוצרים לקבל חלקם במכירת הספר ע"י הראשון [ולא כהגאון ר' יצחק אלחנן שהתייחס להדפסתו ע"י שאר יורשים] ולא היה

לא נמצא מי שטורח לקבל איסור מהרצנים ומסתפק במה שאוסר מעצמו ולכל היותר מקבל כתב מרצנים האוסרים ע"פ דין ואינם מוסיפים חרם, ואילו מלפנים בישראל לא נמצא דבר כזה והמעניין בהסכמות לא ימצא שום הבדל בין הלשונות שכתבו למדפים שאר ספרים למה שכתבו למחבר בעצמו, והדבר אומר דרשני.

ויעו' דברי הגרמ"צ רעק"א והחת"ס (המובאים בהערה 14) שדנו בכח חכמים לגזור על הדפסת אחר, שרמ"צ פקפק עליו כיון שאין בזה גדר או סייג לדיני תורה, ורעק"א והחת"ס האדיקו החרמים שהוא לצורך גדול כיון שכלאו הכי לא ידפיס שום אדם ספר, והגידון שלהם היה במקום שהראשון חידש דבר והשקיעה בו מכספו [כמובא בתחילת אות ב'] ואעפ"כ לא חשבו שיש בזה סייג וגדר למנוע אחרים מגזל ומליכוד לאומנות חזירו, וע"כ באמת אין שום גזל או איסור אחר דאל"כ הו' סייג וגדר.

בההסכמות לבאר היטב (לר' ישעיה ב"ר אברהם) שהדפיס המחבר בשנת שס"ח גזרו שלא ידפיסו אחר שש שנים, ומבואר להדיא מלשון ר' שלמה די אוליוירה שלא גזר מחמת בעלות המחבר אלא כדי שלא יבוא לידי הפסד, וז"ל ואחר שטרח והזיל זה מכיסו להדפיסו לא יבואו אחריו להוציא לאור והוא בחושך ישב כי נכנס בראשו וגרמו לו בנזיקין, וכדי להסיר המכשלה ולמנוע ההפסד כמסיגי גבול¹⁶ הסכמנו שלא ידפיס ספר שו"ע זה

אחרים מלהדפיס ספרים שיאלו לאור ע"י המחבר או יורשו או שהמדפיס השקיע בו מכספו וטרח בו להוציא ספר מתוקן ואעפ"כ הוצרכו לגזור על זה ולא הסתפקו בזה שאסור מעיקר הדין לאחרים להדפיס הספר מחמת בעלות המחבר, ולא עוד אלא שגם מה שאסרו לא אסרו אלא לזמן מסויים ולא לעולם, והמדקדק בלשונם יראה שחלו האיסור אך ורק בגזירתם גם כשנדפס ע"י המחבר ויש שם להדיא שאין להם דרך לעכב אחרים מלהדפיס אלא ע"י גזירת הרבנים.

ואמנם י"ל שהחרימו כדי לנעול דלת לפני עבריינים שלא חשו מאיסור גזל ופחדו רק מחרם וגם שהאיסור אינו אלא על המעתיק והחרימו על הקונים כדי שלא יהיה למי למכור, אבל עכ"ז תמוה ביותר למה לא הזכירו דיש איסור מעיקר הדין להעתיק חדושו של חזירו והסתפקו עם הגדר שעשו מעצמם למנוע איסור גזל ולא חשו להזכיר עיקר האיסור כלל, ולא ניתן להאמר שצמחך כל הדורות עד דורו של השו"מ כולם היו כל כך חסודים על גזל וגם הת"ח ובני תורה ושהיו היחידים העשויים לקנות ספרים לא חששו מלהיות כחולק עם הגנב עד שלא ראו ענין אפילו להזכיר שיש איסור מעיקר הדין מלבד גזירת הרבנים שלא חששו אלא לגזירת רבני דורם, וכמו שאפשר לראות בכמה הסכמות מזמן השו"מ ואילך דאלו שס"ל דיש זכות יוצרים כ' כן להדיא בהסכמתם¹⁵, והיום שזכות יוצרים נתקבל כמעט בכל הב"ד

שינוי לשון זה מורגש היטב בהסכמות הגר"ש נאטאנזאהן ז"ל [בעמ"ח שואל ומשיב שהוא הראשון שראיתי שבי דיש זכות יוצרים], שבהסכמות שלו לספרים שאין להמדפיס טענת זכות יוצרים [כגון שו"ע דפוס לבוב שנת תרכ"א וכפות תמרים] גזר שלא ידפיסו לזמן מסויים כנוסח המקובל מאז, אבל בספרים שהיה להמדפיס טענת זכות יוצרים כי להדיא שאסור לאחר להדפיסו בלי הגבלת זמן ולא חש להוסיף גזירה מדיליה, ויעו' בהסכמותו לפתחי תשובה על אבה"ע שבי ועל דבר מבוקשו לכתוב בהסכמתו לגדור גדר בפני מדפיסים אחרים הנה באמת מה כח ב"ד יפה כו' אמנם מעכ"ת בעצמו אחרי כי הוא כבורו שחיבר בעצמו יש לו כח לאסור איסור הן ע"פ דת תוה"ק וגם ע"פ חוקי הממשלה יר"ה ויוכל לכתוב בעצמו שאין רשות לשום אדם להדפיסו בלי רשותו דמעכ"ת עכ"ל והסתפק בזה, וכעין זה כי בהסכמתו לשאג"א החדשות, [ומשי"כ בהסכמתו לצל"ח אינו צריך ולא נחשדו אחב"י לעשות כדבר אשר אין לו שחר לבוא בלתי רשות בשדה אחר להדפיס בלי רשות מוהרש"י במשך עשרה שנים מיום דלמטה עכ"ל, קאי על הדפסת ספר הצל"ח שכבר נדפס [ואף שלח משי"כ בגליון ספרו], ולא על מה שהדפיס ר' זאב וואלף לנדא מכת"י תח"י וטרח לסדרו [ולא כשאר ההסכמות שם].

¹⁶ בהרבה הסכמות הזכירו השגת גבול, ויש שבי להדיא שהמשיג גבול בכלל ארור הכתוב בתורה, ואין הדפסת ספרים בכלל הלאו על השגת גבול שהיא אזהרה שלא לגנוב תחומי הארץ כשי"כ בספר המצוות (ל"ת רמ"ו) והל' גניבה (פ"ז הלי"א) והחינוך (מצוה תקכ"ב), ומ"מ גם יורד לאומנות חבירו בכלל הארור כשי"כ מהרש"ל (בעמודי שלמה על הסמ"ג ל"ת קנ"ג) לענין משא ומתן ולקפח מחייתו הוא בכלל ארור משיג גבול רעהו אע"פ שלאו בקרקע הוא מ"מ על הכל קאי עכ"ל, [ובל"ת ק"נ ביאור וז"ל כ"מ שני ארור להוסיף בא כמו ארור דמשיג גבול דמרבין מינה אפילו שאר השגת גבול כמו שנפרש לקמן בלאו דלא תשיג גבול עכ"ל], ומקורו הרוקח (הל' תשובה אות כ"ח) ולא תסיג גבול רעך, ולא תקח מחייתו עכ"ל, ועי' בשו"ת מהרש"ל סי' פ"ט [והגם שבי היש"ש (קידושין פ"ג סי' ב') פשיטא דפשיטא דהרוקח לא איירי אלא בדבר שבא לידו כבר וקנה אותו בקנין גמור בלי חסרון שום דבר מגמר המקח עכ"ל, אולי כ"כ רק על מה שבי הרוקח דהוי גזלן אבל מה שנקט לא תסיג קאי על כל נטילת מחייתו]. ועי' דברי הגאון ר' מאיר דן פלאצקי בע"מ כלי חמדה (בספר קובץ דרושים, פיעטרקוב תרפ"ה, קונטרס עתונאי א') בענין זה שהשגת גבול בכלל

מעירו ומדינתו, וכשי"כ בס' ע"ט [בדי"ח ומה נ"ל] ואף עפ"י שלא נמנו עליה חכמי ישראל בצירוף ובמנין א' מ"מ המנהג שנהגו הכל מכמה מאות שנים עכ"ל [וכעין דברי רעק"א דממה שכולם נהגו כן הוי כאילו נועדו חכמי ישראל ונמנו ע"י] והגרמ"ב השיב שא"א לומר כן שהרי מלפנים לא נהגו לאחרים אלא על מיעוט ספרים, וזהו משי"כ בס' ח' והנה רוב הספרים הראשונים אשר נדפסו קודם לזמנינו מאה שנה לא נמצא זכרון חרם עכ"ל, ר"ל שלא נעשה כלל שמחרימים על כל ספר חדש ולא חרימו אלא על מיעוט הספרים כפי הצורך ואילו נמנו על זה היה ראוי שבכל ספר יהיה חרם, ואין זה סתירה למשי"כ בהסכמתו לשאג"א מאז יצא לאור מלאכת הדפוס נהגו כו' להחזיק בידי עושי מלאכת הקודש מדפיסי ספרים קדושים ולנעול דלת בפני הבאים אחרים שלא לעשות כמעשהיהם עד זמן מוגבל עכ"ל, דר"ל שענין זה היה נהוג מעולם אבל לא עשו כן אלא במיעוט הספרים, ומשי"כ בהמשך ולא יראה ולא ימצא חרם על הדפוס בשום ספר שבעולם עכ"ל בא להשיג על משי"כ החת"ס הגזירה היא קדמוניות מכל הגאונים על כל באי עולם אפי' במצולות הים כמו חרם השידוכין וחרם חזקת ישוב וכדומה עכ"ל, והבין שהחת"ס ר"ל שהגאונים הקדומים החרימו ביחד על זה כמו שהחרימו על השידוכין וחזקת ישוב, והשיג שלא נמצא חרם זה בשום ספר שבעולם, ולא בא לומר שלא החרימו גדולים באופן פרטי על ספרים [וע"ש בפ"מ שפקק על החרמים מטעמים אחרים, מהם שנתחדשו רק בימיהם, אבל למעשה נראה שחשש להחרם וחפש להתיר שם מצד אחר].

ובדרך כלל לא גזרו אלא על הדפסת אותו ספר שהדפיס הראשון, אבל חידוש ראיתי בהסכמת השל"ה והעוללות אפרים לתוס' יו"ט שגורו שלא יודפס משניות עם שום פירוש עד כלות ארבע שנים, וכן בהסכמה להשי"ך על חו"מ אסרו להדפיס שום חבור בעניני דיני ממונות לבל יהיה בזה חלילה היזק או גרם היזק להשי"ך.

¹⁵ לא שמתי לב לזה מתחילה, אבל לא זכור לי הסכמה אחת שבי בה גם לשון המורה שיש זכות יוצרים וגם איסור מטעם גזירה [זולת הסכמה המובאה בחוברת אור ישראל (ל"ט עמ' קכ"ו) אבל הוסיף זה להצטרף לרבנים שכבר החרימו, והם כנראה לא ס"ל שיש זכות יוצרים והוצרכו להחרים, ויתכן שחשש שאם לא יצטרף לאיסורם יאמרו שאינו מסכים ויאחזו החבל בשני ראשים לקבל קולת שניהם].

בשנת תע"ה ע"י יורשו שטרך צו הרבה, החרימו לעשר שנים.

ובהסכמות לסידור עמודי שמים וספר לחם שמים שנכתבו ונדפסו ע"י הגאון ר' יעקב עמלין גזרו שלא להדפיסו חוץ ממנו ותלו האיסור בגזירתם ולחם שמים גזרו משך עשרה שנים, ולע"פ לא הזכירו זמן ועי' מש"כ בס' ד'.

ובהסכמות [ביניהם של פנ"י והגודע ביהודה] להט"ז על אבה"ז, שיאל לאור לראשונה ע"י נכדו בשנת תקי"ד מכת"י שנפל לו בירוקה, גזרו שלא ידפיסו אחר משך עשרה שנים.

ובהסכמות לספר מאמר קדישין שנדפס ע"י המחבר בשנת תקכ"ד [ביניהם של רבי יהונתן אייבשיץ והגודע ביהודה ובית דין] גזרו גזירה שלא ידפיסו איש עד כולם עשרה שנים.

בהסכמות לשאגת ארי' שהדפיס השאג"א בעצמו גזרו רק שלא ידפיסו אחר לזמן מסוים, ואין לומר שהוא משום שהשאג"א לא רצה לאסור יותר שהרי האב"ד דפ"פ ד"א גזר למשך עשר שנים והאב"ד דברלין גזר רק משך שש שנים, וע"כ כל אחד נקט מעצמו מה שראוי לאסור, וגם השאג"א לא כ' שבידו לאסור על אחרים מלהדפיס ספריו הגם שרצה לעכב על אחרים שהרי כנראה זיקק מהמסכימים לגדור עצורו, ונבטורי אבן שכ' אמר המחבר כו' לזאת מטיל גודל ושמחא כו' משך זמן חמשה עשר שנים עכ"ל, משמע להדיא מלשנו שלא בא עליו מעיקר הדין אלא שגזר גזירה ככל המסכימים, והיה מוכר אז מגדולי הדור אחר שכבר נתפרסם ע"י ספרו שאג"א והיה בידו לגזור בעצמו¹⁷.

ובהסכמה לפמ"ג על או"ח בשנת תקמ"ב כ' וחלילה לפרוץ גדר ולהדפיס ספרים הג"ל עכ"פ משך ששה שנים כו' בלתי רשיון מהרב המחבר עכ"ל, וממש"כ עכ"פ משך ששה שנים מבואר שלא התירו המחבר אח"כ.

ובהסכמת הגודע ביהודה לספרו של הגאון רא"ל אינז ז"ל בשנת תקנ"ב [שנכתב ע"י בנו בפקודתו] כ' ולבלתי יהיו נזקין חוברי חבד בהשגת גבול עולם, הנני מטיל גודל שלא ירים איש את ידו להדפיס ספר הג"ל משך עשר שנים כו' בלתי רצון הרב המחבר עכ"ל.

ובהסכמת האב"ד דלבוז בשנת תקנ"ג לטהרת הקדש על זבחים כ' וכל איש הירא דבר ה' בוודאי לא יכניס עצמו להשיג גבול הרב המחבר הג"ל בלי ראותו ועכ"פ עד משך עשרה שנים עכ"ל, ולא כ' שאסור מעיקר הדין משום גזל, והנה בשאל ומשיב (ח"א סי' מ"ד) כ' ומה שהמחבר נוטל הסכמות כו' ודרך אגב מזכירים המשך

עם פירוש צאר היטב דהרב הג"ל שום אדם בתוך ששה שנים עכ"ל.

בהסכמות לתורת אמת בשנת שפ"ו גזרו שלא ידפיסו אחר משך עשר שנים, אע"פ שהמוציא לאור היה בנו והשתדל בגופו ובממונו להוציא הספר, וכ' להדיא שגזירתם הוא כדי שלא יבוא לידי הפסד גדול.

בספר בית היכל שיאל לאור ע"י בן המחבר בשנת תנ"א כ' בהסכמת ועד ארבעה ארלות ותוקף גזירותינו בחרם ושמחא גזירות חויא דרבנן לית ביה אסותא ששום אדם בעולם לא ירום ידו להדפיס ספר נחמד הג"ל תוך עשרה שנים עכ"ל, ומשמע שכל האיסור הוא רק מכת גזירתם.

ובהסכמת ר' יצחק אבוהב ז"ל בשנת תנ"א לפרי חדש יו"ד שהדפיס המחבר בעצמו כ' ויען המחבר הג"ל יגע כמה יגיעות כדי להדפיסו ושלוחי מלוא אינם נזקין לכן גזרנו אומר שבתוך חמש עשרה שנה לא יוכל שום אדם לחזור להדפסו כו' אלא ברשות המחבר או באי כחו שלא להסיג גבולו ולהזיקו כי טרחו גדול והוצאתו מרוב כדי לזכות את הרבים וזכות הרבים תלוי בו וכל העובר גזרתו זאת לא יאבה ה' סלוח לו עכ"ל, ומשמע שזולת הגזירה לא היה נאסר אע"פ שהמחבר בעצמו הדפיסו, וכן משמע מהסכמת הגרמ"י הכהן ז"ל ומשמע מדבריו שכן היה דעת הפר"ח בעצמו וז"ל אך מגדול הוצאה אשר עלתה על הדפס' זו כו' נסוג אחר צאמרו אוי לי מיוצרי אוי ממליכים אשר אחר זאת יעמדו אחרים ויבאו להסיג גבולי לגרום לי גרם בנזקין ובידים, ולמען אשר לא תתבטל מלאכת מחשבת אמרי התורה אמרתי עם הספר להסכים עם הרב הגדול עכ"ל, ומבואר בזה שלא ידע הפר"ח שיש לו זכות על הספר שלו ובידו לעכב אחרים מלהדפיסו מכח בעלותו.

ובהסכמות לפר"ח על או"ח ואה"ע, שיאל לאור ע"י בנו בשנת תס"ו, גזרו שלא ידפיסו אחר משך עשר שנים.

ובהסכמות, ביניהם של ר' דוד אופנהיים, למגיני שלמה שנדפסה

ארור אע"פ שאינו בלאו. מאידך הגאון ר' מרדכי בנעט ז"ל כ' (בהסכמות לשער המלך) ואלו העוברין להיות כמסיגי גבול כו' והירא דבר ה' והנס מקול הפחד אזהרה ולא שבכללות לא תסיג עכ"ל, ולכאורה ס"ל שעיקר הלאו הוא הסגת גבול בא"י אבל גם יורד לאומנות חבירו בכלל. ועי' מש"כ בס' י"ז בענין יורד לאומנות חבירו. מאידך בהסכמת ר' חיים מוולאזין לספר חכמת אדם בשנת תקע"ד כ' ובגזירת עירין ובארור אשר לא יקים שלא ידפיס שום אדם חיבור זה כו' והשומע יתברך משמים עכ"ל. ומה שהזכיר ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת משמע שבא לאפקי הארור על השגת גבול, ואולי ס"ל דלא שייך השגת גבול כאן.

מבואר בחת"ס (ח"ו"מ מ"א בד"ה וזאת שנית) שנהגו לתלות האיסור בהשגת גבול ולא חרם אע"פ שנעשה השגת גבול רק מכח החרם מאימת המלכות שגזרו על חרמות ובדרך זה רמזו על החרם שהרי לולי החרם לא היה בכלל גבול רעהו, וז"ל מ"ש הדרת גאונו לפקפק על הטלת חרם האמנם אני פי מלך שמור הקיר"ה שאוסר להטיל חרם ע"כ איננו(ני) אלא כמזכיר משיג גבול רעהו הגם שאילולי לטותא דרבנן מטעם השגת גבול ומעורפי' הי' מקום לדון ומשום כן נהגו קדמונינו להטיל גודא.

¹⁷ בהסכמת השאג"א לספר מעיין גנים שיצא לאור ע"י המחבר לא הזכיר חרם וגזירה וז"ל והנוצר תאנה הוא יאכל פריה פרי קודש הילולים, והזר הקרב הוא וגירי דילי יפלו חללים חללים עכ"ל, ולא כהשני הסכמות אחרים שגזרו להדיא לזמן מסויים, אבל אין לדייק מזה שס"ל דיש זכות יוצרים, שלא כ"כ להדיא ומש"כ והזר הקרב כו' הוא רמז ברור לגזירת נח"ש, ובפרט שלא היה צורך גדול בזה כיון שכבר גזרו אחרים.

הקדמתו למה שהדפיס בנו הנני כמזכירם תיקון הקדמונים לדקדק מאד בענין מסיג גבול רעהו כו' שלא יהיו מעתיקי התורה דפוס נזקין ח"ו שלזאת מהראוי לכל איש ישראל כו' שלא יזיד כו' להדפיס השו"ע או השו"ת הנ"ל בהוספה או בהגרעה כו' בלתי רשותנו משך עשרה שנים עכ"ל, ומשמע שקאי גם על התיקונים שעשו והוספת מכת"י, ולא ידע מזה שיש לו זכות יוצרים עליו מכה ירושתו ועבודתם¹⁹.

ובהסכמות וביניהם של הנתיבות²⁰, החת"ס, והאלמו"ר האמצעי מליובאוויטשן ליד אפרים ופערי תשובה על או"ח שנדפסו בשנת תק"פ ע"י המחברים גזרו רק עד י"ב שנים ואלמנס בהקדמת המדפיס שהוא מחברו של פערי תשובה כו' להדיא שמרשה להדפיס הכל אחר שנמכר את שלו, אבל אינו מזכיר שמרשה אחר

שנים שהמחבר בעצמו רואה שאח"כ ידפיסו ספרו שנית עכ"ל ור"ל שבדאי המסכימים הגבילו האיסור על דעת המחבר, ולפ"ז אינו מובן מש"כ כאן ועכ"פ עד משך עשרה שנים עכ"ל דמשמע שבעצם מבקש שלא ידפיסו הטהרת הקדש גם יותר מעשר שנים אלא שאינו אוסר יותר, וממ"נ אם המחבר לא ביקש יותר מעשרה שנים אינו מובן למה ביקש המסכים שלא ידפיסו יותר מעשר שנים, ואי המחבר ביקש לאסור יותר מעשר שנים למה כו' ועכ"פ עד משך עשרה שנים.

בהסכמת ר' חיים מוולאזין לספר חכמת אדם בשנת תקע"ד כ' ובגזירת עירין ובארור אשר לא יקים שלא ידפיס שום אדם חיבור זה עד כלות עשרה שנים בלתי ידיעת המחבר או בא כוחו והסומע יתבדק משמים עכ"ל. ומשמע שאינו אלא ענין של ארור והסומע יתבדק ולא שיש איסור מעיקר הדין. לס' מיני תרגומא שיאל לאור ע"י נכדו¹⁸ בשנת תקל"א גזרו לעשר שנים.

ובהסכמה לפמ"ג יו"ד שניתן להמחבר מהאב"ד ללבוז הרח"ר ז"ל בשנת תק"ל גזר שלא ישיג גבולו להדפיס ספריו בלתי רשותו משך עשרה שנים, ובהסכמת הראב"ד דברלין שניתן בתקל"א גזר שלא ידפסו משך ט"ו שנה, ובהסכמת המרכבת המשנה בשנת תקל"ב גזר שלא ידפיסו לשש שנים, וכן ר' דוב בער ר"מ ללבוז גזר בשנת תקל"ב שלא ידפיסו שש שנים, ואין לומר שהיה ביד המחבר לאסור לעולם אלא שלא ראה ולא בקש שיאסרו אותו יותר, דא"כ צריך לומר שנמלך ושינה דעתו וביקש פעם שיכתבו איסור לשש שנים פעם לעשרה שנים ופעם ט"ו שנה ודוחק, אלא ע"כ הכל היה מכה גזירתם וכל אחד גזר כפי מה שנראה לו שצריך למכור ספריו, וגם לשונם משמע שכל האיסור הוא מחמת גזירתם.

ובהקדמה למחצית השקל ביקש חתנו מאחרים שלא ידפיסו אותו אבל לא הזכיר כלל שיש איסור מעיקר הדין אלא האריך בזה שאינו מן היושר אבל לא הזכיר שום איסור אפילו לא ברמז, והקדים גם כי כעת לא נ'ח'ס ציעקב, כי אין כח ד"ד יפה ואין לאל ידם להטיל נדוי חרם ושמתא רק יעשה דרך בקשה עכ"ל, ור"ל דכיון שגזרו המלכות שאין לעשות חרמים אין לו דרך לעכב אחרים מלהדפיס הספר, ולא ידע שיש לעכבם מכה זכות יוצרים.

ובהסכמות ללקוטי אמרים תניא בשנת תקנ"ח שיאל לאור ע"י המחבר גזרו רק שלא להדפיסו משך חמש שנים, וכשהוסיפו בנו אגרת הקדש כו' בהקדמתם באנו להטיל גודל רבה וגזרת נח"ס דרבנן דלית לה אסותא שלא ירים איש את ידו להדפיס כתבניתם או זה בלא זה משך חמשה שנים מיום דלמטה עכ"ל, ולא ידעו מזה שזכרם לאסור על אחרים מכה ירושתם, ובהסכמות שניתנו בשנת תר"ז לשו"ע הרב שנדפס ע"י בנו הר"ר ח"א לא אסרו לאחרים להדפיסו אלא עד עשרה שנים וגם בזה כתבו להדיא שהוא מכה תיקון הקדמונים, וגם בנו הר"ר ח"א ז"ל כתב בסוף

¹⁹ ראיתי הובא שבהקדמת בניו לשולחן ערוך הרב שנדפס בשקלאוו תקע"ד כ' שלא ירים איש את ידו להדפיסם לא במדינה זו ולא במדינה אחרת משך עשרה שנים מיום כלות הדפוס כי ההיתר שנתפשט שהמדפיסים שחוץ למדינה אין חוששין לנח"ש שבמדינה אחרת היינו בהדפסה שמדפיסים ספר שאינו שלהם שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו ולכן גם משום השגות גבול לאו כל כמיניה לאסור חוץ למדינה כי לא להם לבדם ניתנה כל הארץ משא"כ בחבורי קודש אמו"ר ז"ל אשר שלנו היא שזכינו מבי אבא מארי ז"ל והרי יכול אדם לאסור הנאות ספרו על אחרים אפילו הם בסוף העולם עכ"ל, ודפוס הזה אינו תח"י אבל נראה להדיא מהמובא למעלה שלא ס"ל לבניו שיש זכות יוצרים על הספר, ובאמת גם בדפוס שקלאוו לא כ' שיש להם זכות יוצרים אלא שיכול אדם לאסור הנאות ספרו על אחרים, ובספר שאינו שלו כ' שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו, ואי משום זכות יוצרים אתו אין זה תלוי באיסור והיתר אלא ענין של ממונות מי הבעלים על הספר.

ונראה דהנה כ' שהמדפיסים נהגו שלא לחוש לנח"ש שנעשה חוץ ממדינתם [כנראה מסברת הגאון ר' מרדכי בנעט המובא בהערה 14] והם חדשו שהיתר זה לא שייך אלא על ספר שאינו שלו שאין כח לגזור על מדינה אחרת, אבל בספר חדש שעדיין תח"י יש לו הכח לאסור אחרים בו כיון שהוא הבעלים [והוא כעין נדר שאדם יכול לאסור אחרים מלהנות משלו] וכיון שחל הנח"ש לא פקע אחר שמכרו מהספרים והוא גם ביד אחרים [אמנם נראה שלא מהני סברא זו אלא כדי שיחול נח"ש שלהם על מדינה אחרת אבל אין זה חמור יותר מנח"ש שעשו אחרים, ועל כן לא גזרו אלא לכו' שנה], וי"ל עוד שלא חשו המדפיסים למדינה אחרת כיון שאין מקום לאסור אלא מטעם יורד לאומנות חבירו ודימו מדינה אחרת למבוי אחר משא"כ אותו מדינה נחשב אצלם כמבוי אחד [לגבי מכירת ספרים שאין להם הרבה קונים וא"א להדפיס בכל מקום וע"כ מדפיס א' מוכר בכל מדינתו], והם חידשו שבדבר חדש הוא כל העולם כמבוי של המחבר כיון שא"א לאחר לעשות כן אלא ע"י השתמשות בחידוש, אבל אין זה בעלות ממש אלא מדין יורד לאומנות חבירו, וממילא נראה שיש גבול למה שנאסר ואין להם זכות לאסור על אחרים לעולם אלא כדי שיקבלו שכרם הראויים להם, ועל כן באמת לא אסרו אלא לכו' שנה.

²⁰ בחוברת תגים (א' עמ' 49) הביא שבהסכמת השו"מ לספר בית ישראל (ורשה תר"מ) כ' ובעצמי ראיתי בהקדמת ספר חוות דעת הראשון שהדפיס המחבר בעצמו שיש איסור וכו' מקדמונינו מלהדפיס מחברת של המחבר בלתי רשותו או ב"כ עד עולם עכ"ל, והעיר שאדרבה כ' שם רק כל זמן שהספרים תחת ידו, שני הספרים אינם תח"י אבל עיניכם הראות שגם בספרים שהדפיסו המחבר לא היה להנתיבות כלל שיש לו לעכב אחרים כל ימי חייו.

בהסכמתו לס' ראבי"ה (לר' אליקים המילזאגי, אופו תקצ"ז) כ' הנתיבות וחלילה להזיק להמחבר הנ"ל לחזור ולהדפיס ספריו כו' משך ימי חייו של המחבר בלתי ידיעתו עכ"ל, ומבואר בזה דעתו שאין כאן בעלות העובר בירושה [וגם מה שלא הגביל איסורו בזמן אלא כל ימי חייו מסתבר שהכוונה היה רק כל זמן שנשאר ספרים תח"י, וע"י מש"כ בסי' ד'].

י"צ שנה גם קודם שמכר את שלו, וע"כ המסכמים הגבילו האיסור ל"צ שנה על דעת עצמם.

ובהסכמת הג"ר שאול ז"ל בשנת תקפ"ד לנפש החיים שיאל לאור ע"י בנו כ' יאחתי מגדרי לגדור כראוי שלא להסיג גבולו של בנו כו' בלתי רשות בנו, כפי פקודת הקיר"ה 22 אפריל 1828²¹ כחוק הניתן להמחזרים פערעגראף 8 עכ"ל, הרי שתלה האיסור דלינא דמלכותא ולא בצעלות המחבר, וכ"כ הג"ר יצחק מוולאזין ז"ל בעצמו באזהרתו בתחילת הספר, וז"ל הנני מודיע שאיני מרשה להדפיס ספרי כבוד מר אבא הגאון נ"ע בלתי רשות מאתי בשום אופן, כפי פקודת הקיר"ה עכ"ל.

ובהקדמה לדברי משפט שנדפס בשנת תקל"ה כ' בנו המוילא לאור, הסכמות מגאוני ארץ וגם אזהרותיהם לכל ירים איש כו' להדפיס כו' משך עשר שנים, וגם אלמ"ו נ"י הזהיר באיסור וגזירת חכמים שלא להדפיס ספרו משך הג"ל בלתי מאותו, אולם בעבור הולאת הדפוס כי רבה היא לא אביא רק אזהרה אחת מתורת מרבע"ה כו' ארור מסיג גבול רעהו ואקוה שיהיה די בזה עכ"ל, ומשמע שגם הדברי משפט בעצמו לא בא עליו אלא מכח גזירה לע"פ שהיה מחבר הספר ולא עלה בדעתו שיש לו כח על אחרים מכח בעלותו, וגם בנו הזכיר השגת גבול [ועמס"כ בהערה 16] אבל לא כ' שיש בזה איסור גזל.

ובהסכמת הדברי חיים לשו"ע יו"ד הנדפס בלבוש בשנת תרי"ח עם הפירושים לא אסר אלא עד עשרה שנים ומשמע שקאי גם על חיזוקי היד אפרים שהזכיר שם במיוחד למעלה הגם שהמדפיס קנה אותו מאת יורשיו בכסף מלא [כפי שהוצא בהסכמת הגאון ר' מרדכי זאב סגל ז"ל (מחברו של מגן גיבורים ומפרשי הים ביחד עם גיסו בעל השואל ומשיב), וגם הוא לא אסר אלא עד עשרה שנים].

ובהסכמות לפאת השולחן גזרו שלא ידפיסו הספר משך ט"ו²² שנה בלתי רשות המחבר.

ובהסכמות להגהות רעק"א על אה"ע וזיניהם של הגר"א גוטמאכר ז"ל מגרידן שיאל לאור ע"י נכדו²³ בשנת תרכ"ט מכת"י שתח"י גזרן שלא ידפיסו אחר לזמן מסוים.

וכן בעוד הרבה הסכמות שהבאתי למטה²⁴ מחמת האריכות, וחוז

²¹ אם נהגו שם כפי הלוח הלוועזי בזמנינו הוא ט"ס שהרי ההסכמה נכתבה ד' שנים לפני זה.

²² החת"ס לא כ' משך זמן האיסור בהסכמתו, אבל למעשה לא כ' להדיא שהוא איסור כלל, וז"ל ולא נקוה שימצא א' ח"ו שיפרוץ גדר להשיג גבול כי ארור הוא עכ"ל, והראנו בסי' ח' דלא ס"ל להחת"ס שיש זכות יוצרים, וע"ע מש"כ בסי' ד'.

²³ היה בעל נכדתו של ר' שלמה איגר ז"ל ולא נתברר לי אם היתה לאשתו אחים או שהיתה יורשת של אביה אבל עכ"פ כנראה היה לו הכת"י כדין.

²⁴ בהסכמות לספר מנחת יעקב על תורת חטאת שניתנו בשנת תמ"ד ותמ"ח גזרו שלא ידפיסו בלי רשות המחבר משך עשר שנים.

בהסכמות לספר אדרת אליהו שנדפס בשנת תנ"ד גזרו שלא ידפיסו בלי רשות המחבר לעשר שנים.

בהסכמות לחות יאיר שהדפיס המחבר בשנת תנ"ט גזרו שלא ידפיסו אחר משך עשר שנים, ותלו האיסור בגזירתם להדיא וכי טעם לגזירתם שלא יבוא המחבר לידי הפסד, ובהסכמת הרי' שמשון ז"ל אבי"ד ור"מ מדינת הגר' כ' ושלא יהי' כעני המהפך בחררה ובא אחר ונטל' עכ"ל [ומשמע שאינו עני המהפך בחררה ממש אלא שגזרו כיון שהוא כעין עהמב"ח].

בהסכמות לספר אבק סופרים שנדפס בשנת תס"ד גזרו שלא ידפיסו בלי רשות המחבר לעשר שנים.

ובהסכמות ללקט הקמח להגאון ר' משה חאגיז ז"ל שנדפס ע"י המחבר בשנת תס"ז הוצרכו המסכמים [ביניהם הגאון ר' דוד אופנהיים זצ"ל] לגזור שלא ידפיסו ט"ו שנה.

ובהסכמות לספר פעמון ורמון שנדפס ע"י בנו בשנת תס"ח גזרו לעשר שנים.

ובהסכמה לחדושי הגרשוני שנדפס ע"י נכדו מכת"י בשנת תס"ט גזרו לעשר שנים.

בהסכמות לשו"ת פנ"י שיצא לאור ע"י בן בנו בשנת תע"ה גזרו שלא ידפיסו אחר משך עשר שנים.

בהסכמות לסי' לחם הפנים [לחתן המג"א] שנדפס ע"י בנו בשנת תע"ו גזרו לעשר שנים.

ובהסכמה להגהות מהריק"ש על שו"ע שנדפס ע"י זרעו בשנת תע"ח גזרו שלא ידפיסו בקרב עשר שנים.

ובמגניי זהב שנדפס ע"י בן בנו של המחבר בשנת ת"פ הוצריך לבקש שיאסרו להדפיסו זמן זמנים טובא, ולמעשה המסכמים, ביניהם ר' דוד אופנהיים, אסרו רק לחמש שנים.

בהסכמות לספר חפץ ה' מהאור החיים שיצא לאור ע"י המחבר בשנת תצ"א גזרו שלא ידפיסו אחר עשר שנים, [ובהסכמת רבני הספרדים באמשטרדם כ' ויען כי כוונת הרב המחבר רצויה ויגע וטרח והו"ז] קרבן מכיסו כו' אמרינן יישר הסכמנו לגדור גדר לעמוד בפרץ להרים מכשול הזיקא דשכיחא שלא יסיג שום אדם גבולו להעלות ספר הנ"ל על מזבח הדפוס עד עבור עשר שנים זולתי ברשות והרמנא מהרב המחבר הנ"ל בכח דברי החכמים אשר בני"חש נשמעים עכ"ל] וגם האוה"ח לא טען שיש לו בעלות על ספרו אע"פ שטרח להשיג הסכמות שלא ידפיסו אחר.

ובהסכמות לספר אבן שהם ומאירת עינים שנדפס בשנת תצ"ג גזרו שלא ידפיסו בלי רשות המחבר לעשר שנים.

בהסכמה לבאר היטב על אבה"ע שנדפס בשנת תצ"ט ע"י המחבר גזרו שלא ידפיסו אחר עד משך עשר שנים.

בהסכמה לבאר היטב (למהרי"ט) שניתנו להמחבר בשנת תק"ב גזרו שלא ידפיס שום אדם זולתו משך עשר שנים.

ובהסכמות לשו"ת השיב ר' אלעזר שנדפס בשנת תק"ט גזרו בחרם שלא ידפיסו זולת המחבר למשך עשרה שנים [לא כולם הזכירו איסור כלל].

ובהסכמות לספר עץ יוסף שניתנו בשנת תקכ"ג גזרו בחרם שלא ידפיסו זולת המחבר למשך עשרה שנים.

ובהסכמות לספר אהל יוסף שנדפס בשנת תקכ"ז גזרו בחרם שלא ידפיסו זולת המחבר למשך ששה שנים [לא כולם הזכירו איסור כלל].

ובהסכמות לבאר היטב בשנת תקכ"ט כללו מה שהוסיפו המדפיסים במה שאסרו רק עד עשרים שנה.

בהסכמות לנתיב חיים שיצא לאור ע"י בנו בשנת תקל"ט גזרו לט"ו שנים.

בכמה הסכמות [ביניהם של הגי"ר שמואל סג"ל לנדא ז"ל אחיו של המוציא לאור] לדגול מרבבה שיצא לאור בשנת תקנ"ד ע"י בנו גזרו לט"ו שנים, ומשמע שהאיסור היה גזירה ולא מכח בעלותו.

ובהסכמות לשו"ת הב"ח החדשות שיצא לאור ע"י בני בנו בשנת תקמ"ה [ביניהם של הנב"י] גזרו שלא ידפיסו אחר משך שנים עשר שנים.

ובכמה הסכמות לנועם אלימלך שיצא לאור ע"י בנו בשנת תקמ"ח אסרו רק לעשרה שנים, [נושאר ההסכמות לא הזכירו איסור כלל, וגי' מהאוסרים כ' וראוי ונכון שלא להשיג גבולם להדפיס הספר הנ"ל במשך עשרה שנים עכ"ל או כעין זה, ואי' כ' בכך גזרתי כו' משך עשרה שנים עכ"ל, ויוצא מכולם שאין איסור מעיקר הדין].

מזה היו עוד גדולים שפסקו שלא כדברי השו"מ דיש זכות יוצרים, מהם שהזכירו דבריו וחלקו עליו להדיא, והבאתי דבריהם בסי' ט"ו.

ד

מאינו באיזה הסכמות שאסרו בסתם בלי הגבלת זמן האיסור, כגון הישועות יעקב בהסכמות לגבעת פנחס שהדפיס נכדו מכת"י שתח"י ש"י וברית אקים את יחזקאל בלל יעצורון ובל יסובון להדפיס פעם שנית בלי רשותו או ב"כ כי נוצר תאנה יאכל פרי' ופרי מעלליו יאכל עכ"ל, ולא הגביל איסורו לזמן מסויים וכמו שהגביל החת"ס, ומוצא בהערה 33 וכן בהסכמת האב"ד דק"ק זאלקאו לטהרת הקדש לא הזכיר זמן וולא כהאב"ד דלבוז שהגביל איסורו לעשרה שנים, וכן בהסכמת הרא"י ס"ט לפר"ח על אור"ח ואה"ע, לא הוזכר זמן, ויש מקום לבעל דין לומר דהוא משום שס"ל דיש להמליץ בעלות על הספר וממילא אסור לעולם כשיטת השו"מ.

אבל אינו מוכרח כלל, ולא מלאתי בשום מקום שהזכירו דיש איסור מעיקר הדין ויש ש"י לשונות דמשמע להדיא שבאים מכת גזירה, ומה שלא הזכירו זמן להדיא י"ל שסמכו על מה שהיה מובן מאליו שאינם באים אלא להצטרף למסכמים האחרים שגזרו רק לזמן מסויים וכן משמע הלשון באחדים מהם, וגם יתכן שלא גזרו לזמן מסויים ואעפ"כ לא באו לקבוע שיש למחבר בעלות על ספרו אלא משום שהאיסור לא חל אלא עד שימכור מה שהדפיס ואין לו הפסד מעתה וסכן נקטו רוב הגדולים גם לגבי איסורים לזמן שאם כל הספרים נמכרו קודם הזמן נתבטלה האיסור קודם זמנו והגם שצריך כלל נתנו זמן כפי מה שראוי למכור מה שהדפיס אינו מוכרח שהיו צריכים לעשות כן.

ואביא עדים נאמנים לזה להנה החת"ס בהסכמתו לספר ים

בהסכמות לשו"ע דפוס אמשטרדם שנת תנ"ח גזרו שלא ידפיסו אחר משך עשר שנים, ומשמע שקאי גם על החידושים שהכניסו ומוזכרים להדיא באחדים מההסכמות.

ובהסכמות לשו"ת טור האבן שניתנו בשנת תקע"ח גזרו בחרם שלא ידפיסו זולת המחבר למשך עשרה שנים.

בהסכמות לעץ יוסף על מדרש תנחומא בשנת תקפ"ה גזרו שלא ידפיסו זולת המחבר משך עשר שנים.

בהסכמה למחצית השקל ה' מליחה שניתן בשנת תרמ"ה גזרו רק משך חמשה שנים אע"פ שהמדפיס קנה הכתי"י כשי"כ בהקדמתו [ולא כבעל שואל ומשיב שכי' בהסכמתו למחצית השקל ה' נדה בשנת תרי"ט וחק ניתן לבל ידפיסוהו שנית בלי רשות המו"ל כי קנין כספו הוא כפי המכתב שבידו עכ"ל, והוא כשיטתו, ומבואר בזה שלא כל הבאים אחריו קבלו שיטתו].

בהסכמות לסידור ר' עמרם גאון גזרו רק לעשרה שנים אע"פ שהמדפיס קנה הכתי"י מכספו.

בהסכמת הגאון ר' מאיר אריק ז"ל לגבעת פנחס [להגרפא"ד האב"ד דקראקא] כי ולאשר אלמנת הרב הג' הנ"ל מוציאה מעות מכיסה להדפיס הס' הנ"ל ע"כ לבל ישיגו גבול אלמנה כי שעכ"פ עד משך חמשה שנים מיום צאתו מהדפוס אל ידפיסו הס' הנ"ל בלתי רשות האלמנה עכ"ל, ולא עלה בדעתו שיש לה זכות על הספר לעכב אחרים, וממשי"כ עכ"פ עד ט"ו שנים מבואר שלא הפקירה זכותה לאחר ט"ו שנה.

התלמוד [שנדפס ע"י השואל ומשיב] כ' ח"ו לא לכונוס לגבולם עכ"ל, וכן בהסכמות לפאת השולחן כ' ולא נקוה שימלא ח' ח"ו שיפרוץ גדר להשיג גבול כי ארור הוא עכ"ל, ולא כ' זמן מסויים לאיסורו אע"פ שדעתו היה שא"א לעכב מאחרים לעולם אלא עד שיקח שכרו וכשנ"ב בסי' ח', וע"כ ז"ל דמה שלא הזכיר זמן מסויים לאיסור אינו משום שס"ל דיש בעלות וזכות יוצרים בו, וא"כ ספיר י"ל שגם שאר המסכמים שלא הזכירו זמן מסויים ס"ל נמי כן.

וכן הגאון ר' מרדכי בנעט ז"ל כ' בהסכמתו לדפוס שני של שער המלך בשנת תקס"א ואלו העוצרים להיות כמסיגי גבול ולהשחית כל בשר, עליהם אשפוך כמים עזרתי, ואען ואומר ישוב עמלו בראשו, והירא דבר ה' והגם מקול הפחד אזהרה ולא שצכללות לא חסיג, עליהם תבוא ברכת הטוב עכ"ל, ולא הזכיר גבול להאיסור כלל [ולא כשאר המסכמים שאסרו לי"ב שנה], ואעפ"כ ברור שלא היה כוונתו לאיסור עולם שהרי דעתו היה שאין איסור בזה כלל אפילו היכא שהמחבר הוציא לאור הספר בעצמו ווהבאנו דבריו בסי' ב' ובסי' י"ז אות ט' ובהערה 14 וכ' להדיא דבנ"ד ליכא שום גזל לא מדבריהם ולא מפני דרכי שלום גם בשם רשע לא יקרא עכ"ל, וגם פקפק אפילו על החרמות שעשו וכ' (פרשת מרדכי חו"מ סי' ז' בד"ה ולפי' בני"ד) אין לגזור חרם רק עד שימכור הראשון סחורתו אבל לגזור בחרם על זמן רב דגם אחר שימכור הא' סחורתו יהיו אחרים אסורים לדפוס בזה לא שייך ה"ט עכ"ל, ובהסכמתו לשא"א כ' להדיא דמה שנהגו להחרים על ספרים היה עד זמן מוגבל, וכש"כ בשער המלך שהיה דפוס שני שנדפס שלא ע"י המחבר ובאי כחו דפשוט הוא שא"א לאסור על אחרים לעולם, אלא ברור שלא היה כוונת הגרמ"ב בזה אלא עד שימכור הראשון ספריו, ולכאורה לא הזכירו להדיא מחמת רוב פשיטותו בעיניו, וי"ל שגם שאר המסכמים שלא הזכירו זמן מסויים היה כוונתם כן.

וכעין זה מלאתי בעטרת חכמים (יו"ד כ"ה) וז"ל האיסור אינו מתחלתו רק על הסגת גבול וגרם היזק וכשכבר מכר המדפיס ליכא עוד בהדפסה ע"י אחר בהסגת גבול בלא שום היזק בו' ואף אם לפעמים לא נזכר כן בהדיא בלשון ההסכמה סתמא כפירוש, וכן בשארית יהודה לאחיו של בעל התניא (בהשמטה לסי' י"ב בד"ה העולה) לאומדנא למוכח טובה שמה שניתן זמן בו' הוא לתועלת מכירת הספרים בו' דאם מכר תוך הזמן בטלה המליצה עכ"ל, וכן בתשובת ר' בנימין דיסקין [אביו של הגרי"ל] (קובץ המעין תשרי תשל"ב עמ' 63) ע"ד ההדפסה לפי מאי דמבואר בכל הסכמות כדי שלא יהיו שלוחי מצוה ניזוקין ושללא ישיגו גבולו לכן מטילין גודא וכו' אף אם גם באיזה הסכמה לא נתבאר כן להדיא הא פשיטא דבכה"ג דנין לא נכתב כנכתב ואשתמוטי הוא דקמשתמיט ל' להמסכים דברים אלו ככתבתו או סמך על הידוע עכ"ל.

ה

בהסכמות הקדומים נהגו להחרים על מי שידפיס הספר שנית תוך זמן מוגבל, אבל בהסכמות מאוחרות יותר שכיח טובא ש"י איסור סתם ויש מקום לטעות בזה שהוא משום שס"ל שאסור מעיקר הדין ועל כן סתמו ולא תלו האיסור בגזירתם ולא הגבילו בזמן, אבל האמת הוא שבזמנם המלכות גזרו שלא יעשו חרמים, ויעו'

הגאונים הגדולים אשר בארץ בדבר הסכמות ושמות על כן הגני גוזר בעצמי בגזירת נח"ש שלא ירים איש את ידו להדפיס חיבורי הן כולו הן מקצתו הן קונטרס אחרון בלתי ידיעתי ורשתי עכ"ל, וכ"כ בהקדמתו להמקנה, והשואל ומשיב הוכיח מזה שיש למחבר לאסור על אחרים מלהדפיס ספריו, ולא הבנתי דבריו שהרי משמע להדיא מלשון ההפלאה שצא מכח גזירה שהיה מגדולי הדור והיה בידו לגזור מעצמו, ולא צא עליו מכח בעלותו בספריו, ש"כ' הגני גוזר בעצמי בגזירת נח"ש, ותלה מה שגוזר בעצמו במה שאינו רוצה להטריח הגדולים ומשמע שצא במקום גזירת הגדולים, וליכא רמז בכל דבריו שאוסר מכח בעלים [ומה שלא הזכיר זמן עי' מש"כ בסי' ד']. והרי השואל ומשיב בעצמו הסכים למה שהדפיס תלמידו ספר הפלאה בשנת תר"כ וספר המקנה בשנת תרכ"א [וגזר שלא ידפיסו אחר משך ששה שנים] ומשמע שלא קבל רשות מיורשו של המחבר, אלא ע"כ הבין שלא היה הכונה אלא כל זמן שלא נמכר ספריו.

ב) בהסכמת הגאון ר' שאול מאמשטרדם ז"ל לספר פנים מסבירות שניתן בשנת תקכ"ט כ' ואכ"ל שלא להשיג גבולו בתוך ימי משך שנים שיקבע הרב הג"ל בעצמו, דאורייתא דיליה הוא יהאע כחצ ספרו ועליו נאמר נוצר תאנה יאכל פריה עכ"ל, ולכאורה מבואר בזה דעתו שהמחבר יכול לאסור על אחרים מלהדפיס ספרו מכח בעלותו וולא כשאר המסכימים שתלו להדיא בגזירתם, אבל ר"כ אינו מובן למה כ' משך הזמן שיקבע הרב הג"ל, אה"נ שבדאי מותר למחבר להרשות לכל להדפיס ספרו אבל אם מלך עמם בעלותו הדבר אסור לאחרים לעולם לא היה צריך להזכיר זמן שיקבע המחבר כלל כיון שאין איסורו תלוי בזה פשיטא שהמחבר יכול להרשות לאחרים להדפיס ספרו, אלא מסתבר שכוונתו שהמחבר יכול לגזור בעצמו כמו שנהגו שגדול יגזור על הדבר, וממילא מובן למה כ' כפי הזמן שיקבע כיון שגזירה זו אינו לעולם אלא כפי הצורך ועל כן נהגו לנקוט זמן, וגם אם לא נאמר כן בדעתו יותר נראה שכוונתו משום שהוא חידושי תורה שלו (כמו ההו"א של הנצי"צ המובא להלן בסי' ט') כש"כ דאורייתא דיליה, ואין כוונתו לבעלות מלך זכות יוצרים.

ג) בהקדמה שניה של הבית מאיר לז"מ על אזה"ע כ' לא סבבתי להשיג הסכמות כו' ואי משום שלא ישיגו אחרים גבולי, תמה אני אם יש סכל בעולם כזה אשר יסכן עצמו למיקם בארור במקום דקרוב להפסד ורחוק לשכר אף בעולם הזה עכ"ל, אבל לא כ' להדיא שאסור לאחרים להדפיסו מעיקר הדין מלך זכותו בספר, ולכל היותר מבואר בדבריו שהיו יורד לאומנות חזירו ובכלל ארור מסיג גבול רעהו [עי' הערה 16] אבל לא הזכיר זכות יוצרים ושיש לו בעלות. וגם יש לבאר דבריו שלא חש לבקש מהגדולים לגזור וסמך על מה שגוזר בעצמו שהיה מגדולי הדור, והגם דמשמע קצת מנכדו ויורשו שהבין דר"ל שהוא אסור מעיקר הדין, ש"כ' בתחילת הב"מ על או"ת, וז"ל ובדבר הסגת גבול עד עשר שנים מזמן כלות הדפוס סמכתי על פסק הלכה שכתב שם שזה בכלל ארור עכ"ל, אבל אין לדבר הכרע שגם נכדו כ' שהוא בכלל ארור ולא כ' שאסור מעיקר הדין [וגם נראה שלא צא לאסור ליותר מעשרה שנים כמקובל ברוב הפעמים שגזרו] ויחנן שהבין שהיה זה גזירה מהבית מאיר ונקט שגזירה זו חל על כל חידושי, או שכוונתו הוא מלך היושר מאחר שהמחבר ביקש להדיא שלא

באגרות רעק"א (עמ' קנ"ו) ש"כ' וגם כפי הנשמע יעורר הנכרי לקרוא חגר אלא ערכאות על דייני ישראל בענין החרם ומי יודע מה ילמח מזה ח"ו עכ"ל [וכנראה כוונתו למש"כ בפרשת מרדכי (ט"ו ח') שבתחילה פרסם החרמות לעכב מלקנות מה שהדפיס השני והיה בסכנה מהשלטון] ובהקדמה למחלית השקל כ' חתנו כי כעת לא נח"ש ביעקב, כי אין כח ב"ד יפה ואין לאל ידם להטיל נדוי חרם ושמחא עכ"ל, ובאמת נדק (וי"ד סי' קצ"ה) הן אמת שבמלכות הקיר"ה אין גזרי' כלל צה' מלך שהוא נגד דינא דמלכותא²⁵ עכ"ל, ובשואל ומשיב (ח"א סי' מ"ד)²⁶ כ' במדינת רוסיא איסור וחרם וקונס אסור להזכיר ולא ישמע כלל על פינו כי מלך הממשלה אין כח בידם לגזור עכ"ל, וממילא מובן דמה ש"כ איסור סתם היה מאימת המלכות²⁷ וכ' דבריהם ברמיה²⁸ וכש"כ החת"ס (חור"מ סי' מ"א בד"ה וזאת) האמנם אני פי מלך שמור הקיר"ה שאוסר להטיל חרם ע"כ אינוניג אלא כמזכיר משיג גבול רעהו הגם שאילולי לטותא דרבנן מטעם השגת גבול ומעורפי' הי' מקום לדון ומשום כן נהגו קדמונינו להטיל גודא בכל הדפסה והדפסה ולא סגי להו צדין מעורפי' כיון שאינו ענין עכ"ל, ואדרבה משמע שלא ס"ל שאסור מעיקר הדין כיון שלא הזכירו זה להדיא.

1

א) בהקדמה לספר הפלאה כ' ולהיות כי לא רציתי להטריח רבות

²⁵ כל דבריו שם נכתבו מאימת המלכות ש"כ' בהמשך דבריו אך בארץ ישמעאל ששם גוזרים ההסכמות בח"י יש לעיין אם מהני עכ"ל כאילו כל דבריו אינו שייך במקומם כלל, ובאמת הנידון היה מחלוקת בין מדפיסי מקומם לגבי חרם שעשו על הדפסת הש"ס, ומזה יש ללמוד על כל הנכתב באותו תקופה שהיה סכנה לכתוב שמחרימים להדיא והוכרחו לכתוב כל דבריהם ברמיה.

²⁶ דברי השו"מ בזה צ"ע, שבא לת' מה שהמחבר לא כתב איסור וכ' שאף אם לא הי' כתוב איסור הי' אסור להשיג גבולו וחוף מזה כ' שאינם גוזרים מטעם חוקי הממשלה שאסור לאחרים, ולפי המבואר בדבריו שיש על זה בעלות ממש אינו מובן למה א"א להבעלים לתבוע בעלותם בלי חרם, אמנם כ' השו"מ אין כח בידם לגזור אף לבקש עכ"ל ומשמע קצת שהיה נגד חוקי המלכות להזכיר איסור כלל שלא מכח חוקיהם וצ"ע (ובפרט שבהמשך דבריו כ' כ"א יעשו דרך בקשה).

²⁷ ואל תתמה במש"כ שגדולי עולם לא כתבו כרצונם מאימת מלכות שהרי יותר מזה מצאתי בהסכמת הפני"י לשו"ע חו"מ בשנת תקנ"א ש"כ' אך באופן ובתנאי שלא יראה ולא ימצא בהספר הנ"ל שום בית מיחוש נגד האומות ודתייהם עכ"ל, ובהסכמת הגאון ר' מרדכי בנעט ז"ל לשאגת אר' ובחינות עולם כ' ואני מסכים על ידו באשר עיינתי בספרים ההמה ולא מצאתי דבר מתנגד לאומות עכ"ל, והרשב"ץ כ' (במגן אבות פ"ב משנה ג') ורבינו יונה ז"ל פירש, פחד מהמלכות, שלא יעלילו אותו שהוא נותן דופי בהם, והפך הדברים לשבח המלכות.

²⁸ וע"ע בהסכמת רעק"א לתשובת הרי"ף (שם עמ' רכ"ב) ש"כ' וע"ד החרם על ההדפסה חלילה לחשוב על עם קדוש לדי' שירימו יד לחזור ולהדפיס ספר הנ"ל תוך משך ששה שנים מיום כלות הרבני מו"ה ירמיה הנ"ל כהדפסת ספר הנ"ל מבלי רשות והורמנא ממנו ולא יכשלו ח"ו באיסור השגת גבול עכ"ל, ובהסכמתו לעבודת הקודש כ' וע"ד החרם על הדפסה באמת דרכי לברוח כמטחוי קשת מלהזכיר עון חרם ונידוי כו' מוכרח אנכי לצאת מגדרי והנני מגביל זמן כו' עד עשרה שנים כו' עכ"ל, ונראה בעליל שפחד להחרים להדיא ובא לרמוז הדבר, וא"א לומר שכוונתו היה לאיסור מעיקר הדין שאין שום מקום לומר שיהיה אסור לזמן מוגבל ולא יותר שאם יש להמדפיס בעלות על הספר במה נפקע בעלותו אחר זמן מסויים.

חלקם, כ' והנה גם אם היו הקונטרסים אצל היוצרים ממך י"ל שאין לזה רק דין טובת הנאה, דולאי רק טובת הנאה היה לאדמו"ר נ"ע בהם שהוא לבדו או באי כחו יוכלו להדפיס, דכמו התרומות ומעשרות אין לו בהם רק טובת הנאה ה"נ הרי ע"כ הדרושים עם שהם מחכמתו והשכלתו אעפ"כ כבר נתונים המה לכל ישראל, כמו התרומה אע"פ שגדלה בשדהו מאחר שחייבה התורה ליחסם לכהן אין זה שלו, וכמ"כ כאן עכ"ל, ור"ל דמי שיש לו תורתו תחת ידו אין לו בה אלא כטובת הנאה במה שהוא תח"י ויכול להדפיסו כרצונו אבל אין זה בעלות ממך וממילא לא שייך זה לשאר היוצרים, אבל אינו היה לו בעלות בתורתו כל היוצרים היו יורשים חלק בו ולא דוקא זה שהכת"י תח"י ויכסברא ש"כ בסי' י"ד] ואין לומר שלא כ"כ אלא שם שהתורה כבר נאמרה ברבים והופקרה לכל ישראל, ש"כ בהמשך דבריו וי"ל שצבר למדה ומסרן לרבים עכ"ל, ומבואר בזה דמש"כ מקודם הוא גם כלי טעם זה, ולפי הנחצהר שלא ס"ל להג"צ שיש זכות להמחזר בספרו אחר שיאל לעולם ע"כ ל"ל או שהודעה הג"ל נכתב שלא על דעתו ואין לדקדק בו כלל, או שצאמת סמך על אזהרת הרבנים, ולא ראה לפרסמם מאימת מלכותו שגזרו שלא להחריס ויכילא בזה מצינו ש"כ (וי"ד סי' קצ"ה) בשאלה על הנעשה במדינתם וז"ל הן אמת שצמלכות הקיר"ה אין גוזרי כלל בח' מצד שהוא נגד דינא למלכותא אך בארץ ישמעאל ששם גוזרים ההסכמות בח' יש לעיין אם מהני עכ"ל, ואע"פ שלא מצינו לשאר הגדולים שחששו כ"כ יתכן שהיה חושש שהמלכות ידקדק אחריו טפי כיון שהיה מגדולי האדמו"רים³⁰ וממילא לא ראה לחלות האיסור בחרמי הרבנים להדיא אלא ברמיזה בעלמא, וועדיין ל"ע].

(ד) והן אמת שכמה מדפיסים כתבו שיש להם זכות ע"פ דין תורה אבל בשביל שהמדפיסים חידשו דין לטובת עצמם לא נקבע הלכה על פיהם, ואילו היו מציאים מקור לזכריהם היה אפשר לקבל, אבל במה שאמרו כלי ראייה או סברא פשיטא שאינם נאמנים, ואף אם המדפיסים היו ת"ח כבר אמרו (קידושין דף ע"ב:) כל ת"ח שמורה הלכה ובא אם קודם מעשה אמרה שומעין לו ואם לאו אין שומעין לו ע"כ, ודולאי אינם נאמנים יותר מר' יהודה שהיה מגדולי האמוראים שאמרו עליו (ברכות דף כ"ב) כי הוה שליף חד מסאנייה אחי מטרא, ואעפ"כ לא היה נאמן במה שאמר אחר שצא מעשה לידו, ולא עוד אלא ששם דבריו נאמרו להחזיק פסק שפסק כשלא היה לו שום הנאה ומה שאמר אח"כ לא היה אלא טעם לדבריו ואעפ"כ לא היה נאמן, וכ"ש הוא שאין ללמוד הלכה ממי שמורה על זכותו.

ויעו' בהסכמות לשו"ע דפוס אמשטרדם שנת תקי"ג ש"כ להדיא שגזירתם הוא לט"ו שנה, אבל בהקדמת המדפיסים כ' ובפירוש נאמר שם בהסכמת שכל ירום איש את ידו לפוס זולתו לא כולו

ידפיסו אחרים ספריו, ומש"כ פסק הלכה הוא כמו שרגילים היום לכתוב פסק הלכה על כל דעה של גדול גם כשאין ענין של הלכה כלל, וכגון פסק הלכה שיש ליתן לקופת צדקה פלונית, או י"ל דר"ל פסק הלכה שהמחבר בעצמו יכול לגזור על ספרו ואינו צריך לבקש מאחרים²⁹.

ג) והנה צריך ספר תורה אור לבעל התניא שהדפיס נכדו בקאפוסט בשנת תקל"ז כתבו בזה"ל ניתן להודיע ולהשמיע, על אופן שומעת שיש בידיו תוקף מלכות אזהרה והסכמת הרבנים, לצלי ירום איש את ידו, להדפיס את הספר הלז בלא רשות, לא במדינה זו, ולא במדינה אחרת, עד כלות משך ששה שנים, אבל מפני שהיא משנה שאינה צריכה לא הדפסנו, ומקרא מלא דבר הכתוב, ארור מסיג גבול רעהו, ובפרט בספר הגדפס מחדש, שמדינא יכולת ביד המחבר וזרעו אחריו, למחות ביד אחרים להדפיסו עכ"ל, וגם אם יתפרש דברי המוליא לאור דר"ל שמחבר יכול להוליא על אחרים מלהדפיס ספריו איסור עולם הרי הוא מעיד בעצמו שרבי הדור לא ס"ל כן שלא אסרו על אחרים מלהדפיסו אלא לשש שנים, ותו ע"כ כוונת המדפיס לא היה לאסור איסור עולם דמלבד ממה שלא כ"כ כלל הרי שנתן ב' טעמים למה שאינו צריך לאזהרת הרבנים א' השגת גבול וב' שיש למחבר ויורשיו לאסור בספר חדש, וזה פשוט דמלד השגת גבול עדיין צריכים לאזהרת הרבנים דכלא זה מי אמר שזה גבול, ומטעם זה נהגו מאז להשיג איסור מהרבנים ואחר שגבולו לו הרבנים היה מקום לטענת השגת גבול אבל כלי זה ליכא השגת גבול [ועי' סי' י"ז ודברי החת"ס בסוף הערה 16], ותו אם צאמת ס"ל שאינו צריך לאזהרת הרבנים אינו מובן למה טרח להשיגם בתחילה וואם נאמר שחשש לאלו שלא ס"ל כן הרי לך הודאת ב"ד שגדולי אותו הדור לא ס"ל כן דאי לא היה יכול להמתין ואם יראה שאחרים מדפיסים אותו ישיג איסור מהגדולים לקנות מה שנדפס שלא כדין כמו שעושים ב"ד בזה"ל, אלא ע"כ ידע שא"א לסמוך על זה שלא יפסקו הגדולים כן].

ותו הרי המוליא לאור הג"ל היה האדמו"ר בעל הנמח צדקה, ובתשובה (ח"מ סי' ע' אות ט"ו) לגבי ירושה על תורה ושא' צא להדפיס מתורת מורישו ונסתפקו אם צריכים ליתן לשאר היוצרים

²⁹ בדברי חיים (ח"מ ח"ב סי' נ"ו) לפי הנשמע שהחכמים שנתנו ההסכמה והאיסור המה המדפיסים בודאי שאין בידם לכופ ליקח ממון ישראל באלמות עכ"ל, אבל לא מיירי שם בספר שהדפיס המחבר ועל כן אינו ראוי שחכם יאסור על אחרים לטובת עצמו, ואינו דומה לספר שהמחבר מדפיס בעצמו שבדאי ראוי לו להדפיס ספרו ואין לחוש אם הוא אוסר על אחרים בעצמו.

בתחילת דפו"ר של ספר בית יעקב להנתיבות כתבו ואיש לא יבא בא להרים את ידו לדפס ספר בית יעקב על ש"ע אבן העזר ומסכת כתובות משך ה' שנים בלתי רשיון המחבר הגאון הנ"ל והביט אל נחש נחושת אשר שם על נס כבוד הרב הנ"ל ודעימיה עכ"ל, אשר לכאורה מבואר בזה שגזר על ספרו, אבל צ"ע מי כ' המודעה ההוא שרחוק הוא שהנתיבות כתב על עצמו שהוא גאון, [הבית יצחק (וי"ד ע"ה סוף אות ד') העיד וז"ל והרי כל ספרי הגאון מליסא נדפסו הרבה פעמים וכי' ולא נדפס רשיון מזרעו עכ"ל. אבל מסתבר שזה היה אחר כלות הגזירה].

³⁰ וכמו שמצינו בהגאון ר' יצחק אלחנן ז"ל שהכירו בו המלכות לגדול בדורו והיה רגיל לכתוב בהסכמות ברשיון הצענזער, ושאר הגדולים לא חשו לזה.

ג) הג"ר אלעזר לעוו אבד"ק סאנטוב [בע"מ שמן רוקח] כ' זי' טבת תקצ"ו במכתב צעד מדפיסי סלאוויטא (צפונות גליון ח' תמוז תש"ט) ובאמת כי שתיים רעות עשו המדפיסי' הג"ל האחת שעדיין לא נשלם משך ההסכמה מהדפסת הש"ס הראשונים הנדפס בסלאוויטא והשני כי הרב המדפיס בסלאוויטא המליץ לסדר הש"ס בסידור חדש אשר לא נדפס כמוהו מעולם והטריחו לסדר בסדר הנכון והמדפיסי' ווילנא והוראדנא רוצים להתגרר במלאכת אחרים גלל כן גם ידי תכון עמו וזרועי תאמננו שבהדפסת הש"ס עם המפרשים הנזכרים והגודעים יהיו כל הדפוסים אסורים כדעת הגאונים הג"ל עכ"ל, ולכאורה מבואר בזה שס"ל דאסור להעתיק חידושו של אחר, אבל באמת נראה שלא כ' זה אלא להוסיף העוולה דמאחר שס"ל שאסור היה מדפיסי' וילנא להדפיס הש"ס מחמת החרם ממילא הו' עוון גדול יותר שלא די להם שהם עוברים על החרם אלא שמתמשים גם במלאכת אחר כדי להזיקו אבל לולי החרם אין בזה כלום, ותדע לך שהרי התחרט³² שוב וכ' ז"ג שצט אשר כבודם הרמה תמחו עלי שנתתי הסכמה להרב לסלאוויטא כו' וכי נביא אנכי כו' וואילן (וואלון) ידעתי שהגאון מוילנא חזר בו והגאון מנאווארדוק רועק שלא ה' פסק דין ביניהם, ודאי לא הייתי כותב מה שכתבתי כו', ואילו היה ס"ל שמ"מ הדין עם מדפיסי' סלאוויטא כיון שמדפיסי' וילנא העתיקו מלאכתם מה ראה להתחרט מדבריו הראשונים אע"כ לא היה זה עיקר וגם לדעתו לא היה טענה כלל.

ח

דעת החת"ס:

א) בשו"ת חתם סופר (חוי"מ סוף תשי"ט) וא"כ בשארי מדפיסי' כ"ש צמי שהוציא דבר חדש ובתנאי שלא יהי ח' תורה ופסקי הלכות שאסור ליטול שכן כו' אבל מגיחי ספרים ופוסקי טעמי' דמותר ליטול עליהם שכן כו' מדפיס וחוזר ומדפיס והכל הוא ליטול שכן כו' ושארי המדפיסים ידפיסו מחוזרים אחרים או

ולא מקאת ממנו בשום אופן עכ"ל, ושכחו לציין שיש גבול לאיסור זה, ומלמד על הכלל כולו שאין לסמוך על מש"כ מדפיסים על זכותם וואולי היה כ"כ פשוט שהאיסור אינו אלא לזמן מוגבל עד שלא חשו צורך להזכיר זה להדיא.

ז

א) ראיתי ש' שהרמ"ל דן בזכות יוצרים (שו"ת רמ"א סי' יז) ואינו כן שלא דן אלא ביורד לאומנות חבירו, שהרי שם השני שהדפיס רמז"ם לא השתמש בעבודת הראשון כלל³¹ ולא היה שם שום ענין של זכות יוצרים, וכל הגידון היה מה שהפסיד הראשון שכבר השקיע הרבה ממון להדפיס הרמז"ם והשני קלקלו כמה שגרם שלא יקנו מהראשון.

ב) ויש שהביאו דברי הגודע ביהודה (תני חוי"מ סי' כ"ד) ואינו ענין לזה כלל, שהרי בנידון שם א' חיבר פירוש על סדר נזיקין וקדשים וסיכם עם מדפיס בסך ידוע צעד כל דף שדפיס לו השני סדרים עם פירש"י ותוס' ופירוש המחבר הג"ל למטה, ואחר הדפסתו המדפיס לא קלקל סידור האותיות רק הסיר מלמטה הפירוש החדש והדפיס לעצמו שני סדרים הג"ל עם פירש"י ותוס' וטען המחבר הג"ל שהוא שילם על סידור האותיות ולמה יהנה המדפיס מסידור אותיות חנם ויחזיר לו חלקו מסידור האותיות כדין כל הגנה ממלאכת חבירו כדין מעין המשקה שדות והמקיף את חבירו משלש רוחותיו, ולא היה שם שאלה של השתמשות בחכמת חבירו והשני היה בידי להדפיס מה שהדפיס ככל אות נפשו וכל טענת הראשון היה על מה שהשתמש בעבודתו בסידור האותיות וחייב משום נהגה ממלאכת חבירו וכל תביעתו היה שישתתף בהוצאתו ככל נהגה מעבודת חבירו וואע"פ שהיה לאחר מעשה שכבר הדפיס השני הול"ל להראשון לעכב עליו מלמכור מה שהדפיס לגמרי אם יש לו זכות יוצרים בזה, ודוחק לומר שהיה בידו לעכב אלא שלא ראה והגב"י לא דן אלא בנהגה וועי' מש"כ בסי' ט"ז החילוק בין עובדא להגב"י למעתיק דברי חבירו וועי' מה שהבאנו בסי' ג' מהסכמות הגב"י לט"ז על אב"ע, שו"ת ז"ח החדשות וספרי הגאון רא"ל אינן ז"ל אשר מבואר מהם דלית ליה זכות יוצרים.

³² מדפיסי סלאוויטא פרסמו עוד מכתב ממנו מי"ג ניסן (מובא בצפונות שם) אשר לדבריהם הגאון הוסיף אומץ על הסכמתו ומחזק דבריו הראשונים, והמעייין שם יראה שמעולם לא הכחיש למכתבו השני ולא טען שהוא מזויף או מסולף, ולא חזר על דבריו שבמכתבו הראשון לאסור על מדפיסי' וילנא וכ' רק שיותר למדפיסי' סלאוויטא לדפוס הש"ס, וסמך עצמו להדיא שם על דברי ר' אברהם אבלי, ודעתו של רא"א היתה ליתן לשניהם רשות לדפוס הש"ס [עי' במכתביו (בהקדמה לבאר אברהם) מי"ח טבת תקצ"ו ומג' סיוון שפרסמו מדפיסי' סלאוויטא בעצמם שהתיר למדפיסי' סלאוויטא אבל לא אסר על מדפיסי' וילנא] והכחיש רק מה שמדפיסי' וילנא אמרו שהוא אסר על מדפיסי' סלאוויטא ובאמת אין רמז לזה במכתבו השני, אבל בזה שאסר על מדפיסי' וילנא נראה שחזר בו.

ומה שלא חזר בו להדיא והיתר למדפיסי' וילנא בפירוש יתכן שהוא משום שכבר כ' להיפך להדיא ולא רצה לסתור דבריו אע"פ שהודה לדינא שאינו כלום. וכעין זה מצאתי לר' שלמה קלוגר שכתב בתחילה בעד סלאוויטא ושוב כ' (מוריה, ניסן תשמ"ו, עמ' צ"ג) באמת אני מתחרט על מה שעשיתי חרטה גדולה אך אי אפשר בחזרה ומאת השם היתה כי נעלם שורש הדבר ממני.

³¹ בפרשת מרדכי (חוי"מ סי' ח' בד"ה ומי"ש בת"ר) כ' דמהרמ"פ ה' הוא מחדש דעתו להג' בתיקונו כו' וא"כ המדפיס הבא אחריו נהנה בעמלו של הראשון עכ"ל, ולא ראיתי רמז לזה בכל התשובה, ואדרבה כ' שמהרמ"פ הגיה אותו בשכלו הזך עד אשר לא נשאר בתוך הבר תבן, וסלק המסלה עד לא נשאר בה אבן, וביסוד הרביעי אסר הרמ"א לקנות ספרי השני משום ספר שאינו מוגה, ומבואר בזה שלא השתמש השני עם תיקוניו, ושוב ראיתי בהסכמת הגריי"ק זצ"ל לרמב"ם פרנקל ש' שהשני לא רצה אלא להדפיס ספר שקדמו הראשון בלא ההוספות שהוסיף הראשון עכ"ל [וגם מש"כ הפ"מ שם שהדפיס רמ"פ את ספריו אצל המדפיס השני עצמו ושילם ליה שכרו ועמלו, לא משמע כן מדברי הרמ"א ש' והשתתף עם אחד מאנשי ארצו כו' והסכימו יחדיו להדפיס החיבור הגדול משנה תורה כו' והנה קם אחד גם כן יענטילומר מעשירי הארץ נגדו ואמר אעשה גם אנכי לביתי ואדפיס אנכי גם אני, וכן עשה. והעיקר הוא מאתו שעושה דבר זה על מה שלא נשתתף עמו הגאון הנ"ל עכ"ל].

מגיה ספרים ופוסקי טעמי' דמותר ליטול עליהם שכר, וכגון החכם השלם מו"ה וואלף היידנהיימר שי' שנודע לי מהגאון מחנה לוי ז"ל כילה כמה זמנים בהגהת הפיוטים ולתרגום בלשון אשכנזי כו' והוא טרח וקיבץ כמה ספרי' למאות הגרסי' לזה העסק והואילא ממון רב והשכין ספריו ועדיין נשאר חייב כו' וגאונים רבותינו חסידי אשכנזי ז"ל קבעו שכר למינקט לוי' שוקא על כ"ה שנין שלא ישיג אחר גבולו אלא שלא הי' ביכולתו להדפיס בפ"א מה שיספק לכל ישראל על כ"ה שנין ע"כ מדפיס וחוזר ומדפיס והכל הוא ליטול שכר כאילא ביצנה וכמגיה' ספרי' בירושלים וכת"ח שכלמדי' הלכ' שחיטה וקמילה שיטלו שכרם מתרומת הלשכה וכחנני' בן חזקי' בן גודי שהעלה לו ג' מאות גרבי שמן פ"ק דשבת ע"ש ומשמע משל ליבור העלו לו דלכ"כ ה"ל למימר והעלה לו אע"כ משל ליבור ואלו הם נטלו בשעת מעשה ומעות מזומן והוא נטל עכשיו לפירוט חובותיו ממה שעבר ואינו נוטל מעות מתוכן אלא נקיטות שוקא בעלמא ושאר המדפיסים ידפיסו מחזורים אחרים או ספרים אחרים' ולמה יהגו כמה שהמציא הוא וה"ל כליד דגיס אליבא דר"מ אצו של ר"ת בתו' פ' האומר שהוא האיד גרם קיבוץ הדגיס ע"כ ירחיקו שארי הגיידים רחוק פרסה כנ"ל וה"נ דכוותי' בשגם שהוא מלאכת שמים ואחי לאיתרשולי דמי פתי יעסוק באופן זה ויפסיד זמנו וממונו ויבואו אחרים' וישיגו גבולו ע"כ יפה עשו הגאונים לגדור בעד המדפיסי' ולא יאלו ולא יהי' שולחי מזה ניזוקי' מחדשים לבקרים לרומם בית חלקינו ולהעמיד חרבותיו ויפלו חוצה מעינותיו כנלע"ד ללמד זכות על אבות העולם ולא יוסג גבול עולם עכ"ל, הרי כך להדיא שתלה כל זה בתקנת הגאונים ודימה זה למה שהיו לוקחים שכרם משל ליבור והוכיח מזה דכ"ש הוא שיכולים לתקן שניקטו ליה שוקא, ואילו העיכוב על אחרים מלהדפיס היה מכח בעלות הראשון על חידוש כל האריכות בדברי החת"ס מיותר לגמרי, ופלא לומר שהשמיט עיקר הטעם שחידוש של אדם הוא קנינו ממנו, ותחת זה תלה הכל בתקנה בעלמא, אלא ברור כש"כ שלא ס"ל להחת"ס דיש לאדם בעלות על חידושו.

ג) והנה כ' החת"ס סופר (שו"ת או"ח סי' ב') וז"ל ובדברי הריטב"א יוצנו דברי ר' יהודאי גאון שבמרכי ס"פ המפקיד סי' רל"ג דמייתי ש"ך ח"מ סי' רל"ב [סי' ל"ה], ופי' זו דכוונתו שמוחר לקרות זו משום דגבי ת"ח הוה כמעט מותרין וסבר וקיבל וסב כתב בהיתר העתקה משום לא יבזו לגנב, ומג"א סי' י"ד [סק"י] קלם לפירוש זה, מ"מ יס' לפקפק להש"ד, כשמגיע לקרא לא יבזו לגנב א"כ זה מספיק להתיר³⁶ גם לקרות זו ותו לא אריך לטעם

ספרים אחרים' ולמה יהגו כמה שהמציא הוא עכ"ל, וראיתי שלמדו מזה דמי שחידש דבר נעשה שלו ויש לו בעלות על חידושו עד סוף כל הדורות.

והנה כל מעיין בתשובה זו בפנים יראה שכל הנידון שם הוא אך ורק יורד לאומנות חבירו, ובתחילת דבריו כ' הלום ראיתי דיני יורד לאומנו' חבירו כו' והמעיין יעיין בסוגי' הש"ס ופוסקים ראשונים ואחרונים ז"כ כ"א ע"כ וקידושין ר"פ האומר סימניהם מונח הפקר ומליאה מהפך טירחא פסוק לחיותא עכ"ל, ובכל דבריו אינו מעלה שום דבר דיש זכות יוצרים למי שהמציא איזה חכמה ואינו דן בזה כלל, ומש"כ שבדברי תורה אסור לקחת שכר משום מה אני צחינא אין הכוונה שכלי זה היינו אומרים שיש לו בעלות על חידושו, אלא שלא שייך בזה יורד לאומנות חבירו ללא שייך לעכב אחרים ליורד לאומנות חבירו אלא כשאומנות חבירו הוא בהיתר אבל היכא שאסור לו לחבירו להתפרנס מזה פשיטא שא"א לעכב אחר מליירד לאומנותו [וע"ע בסי' י"ג שביארנו דבריו באופן יותר מרווח].

ב) ואדרבה מוצא מדברי החת"ס שלא ס"ל דיש זכות יוצרים על חידוש³³, שהרי בתשובה הנ"ל לא פסק אלא דשפיר עשו הגאונים שגזרו שלא ידפיס דברי הראשון למשך כ"ה³⁴ שנה כדי שלא יבוא לידי הפסד, והגם שכו' שחידוש של הראשון הוא דבר שמוחר ליטול שכר עליו וטרח והואילא ממון רב ואחרים צאו להעתיק מה שהדפיס הראשון ולהנאות מעבודתו מ"מ לא מלא לו תקנה אלא כמה שגזרו הקדמונים למינקט ליה שוקא על כ"ה שנה, ומשמע מזה שלא היה צדח הראשון לעכב אחרים מלהדפיס דבריו אע"פ שהוא המציא אותו, ואחר כ"ה שנה שגזרו לו מותר לשאר מדפיסים להדפיס גם חידושו של הראשון³⁵, וז"ל הח"ס א"כ בשאר מדפיסי' כ"ש צמי שהואילא דבר חדש, ובתנאי שלא יהי' חי' תורה ופוסקי הלכות שאסור ליטול שכר וליהנות ממנו בעה"ז, אבל

³³ שוב ראיתי במנחת יצחק (ח"ט סי' קנ"ג בד"ה וגם החת"ס) שהבין כוונת החת"ס שלא כדברי, אבל מצאתי בשרידי אש (ח"א סי' קמ"ה עמ' תס"ח בד"ה ורואה כת"ר) שדייק כדברי, וז"ל שהגאון חת"ס לא כתב שהוא גזילה כו' אלא שהוא כצד דגים והוא מתקנת חז"ל, שאין עלי אפילו טענת מזיק לפי שהוא היוק שאינו ניכר עכ"ל.

ובהסכמת החת"ס לספר גבעת פנחס מרבו בעל הפלאה שהדפיס נכדו מכת"י שתח"י לא אסר על אחרים אלא לט"ז שנה, וגם איסור זו התנה בתנאי שלא יאחר הדפסת הספר הנ"ל מאוחר משנה תמימה [ואף את"ל שלא ביקש המוציא לאור לאסור על יותר מטי"ז שנה קשה לומר שביקש שלא יאסור אם הוא לא ידפיסו תוך שנה].

³⁴ היה מקום לומר שאסרו לכ"ה שנה משום דינא דמלכותא, [המגיה לשאגת ארי' דפוס סלאוויטא הזכיר בהקדמתו שחוק המלך הוא שלא ידפיס מה שחידש איזה מחבר עד משך כ"ה שנים, וכן איתא בהסכמה שניתנה בשנת תר"א לספר לבושי שרד] אבל מדברי רעק"א והחת"ס לא משמע שהבינו כך.

³⁵ ואע"פ שהוסיף שם לדמותו למרחיקים מצודות הדג משמע שלא בא לאסור על יותר מכ"ה שנה שגזרו הגאונים, ומשמע שגם הדין מרחיקין מצודות הדג אינו בעלות ממש אלא תקנה שירוויח הראשון קצת ואחר שהרוויח שכרו הראוי לו הותר לכל לפרוש שם מצודות, ואולי הוא מטעם המבואר בסי' י"ז אות י"א דלא שייך יורד לאומנות חבירו אחר שקיבל הוצאותיו.

³⁶ ראיתי שלמדו מדברי החת"ס שבמקום לימוד תורה יש צד להקל לגנוב. ונ"ל שאין זה כוונתו ואילו היה זה גניבה באמת לא היה לימוד תורה מתיר. אלא כוונתו שגניבה כזה מותרת כיון שאין הבעלים מקפידים עליו וממילא אינו גניבה. וביאור דבריו שבא לתרץ מה שהוצרך רי"ג לשני טעמים למה שהתיר להשתמש בספר חבירו, א' שעל דעת כן הפקיד ובי' משום לא יבזו לגנב, ולכאורה טעם הב' מספיק ולא צריך לטעם הראשון. ותירץ ע"פ דברי הריטב"א שהביא שם למעלה שאמרין נוחא ליה לאדם שיעשו מצוה בממונו גם במקום הפסד בשאר

משתמש בה, שהרי שם היה השתמשות בספר בעין של חזירו, והגידון אינו מלד תוכן הספר אלא מלד השתמשות בהבעין של הספר.

דהנה מקור לדברי ר"ג הוא המרדכי (ס"י המפקיד [רמז רצ"ג]) וז"ל המפקיד ס"ת אצל חזירו גוללו כו' ולא יקרא בו לכתחלה. פי' רב יהודה גאון כשם שאסור לקרות בו כך אסור להעתיק ממנו כו' משום דמרע ליה לפקדון כו' אצל חבר ות"ח מותר לקרות בו ומותר להעתיק ממנו ואפילו לכתחלה שלא ברשות כו' לפי כשהפקידו אצלו יודע היה שהנפקד חבר וילמוד בו ואדעתא דהכי הפקיד אצלו כו' ושמא הטעם משום דאיתא במדרש משלי על הדין קרא לא יבזו לגנב כי יגנוב למלא נפשו כי ירעב שאין לבזות מי שגונב ד"ת ומעתיקו עכ"ל, ופשוט דבריו משמע שקאי על ס"ת דאיידי בה הגמ' ובא להוסיף איסור העתקה מלבד האיסור ללמוד ומ"מ היתר לת"ח. ובס"ת לא שייך זכות יוצרים כלל שנמסר לכלל ישראל, ואף אם נאמר דשייך זכות יוצרים במי שיש לו כת"י תח"י באופן שא"א לאחרים להשיג הכתוב בה אלא ע"י וועי' מש"כ בסי' י"ד נראה דזה לא שייך אלא כשאינו צנמא כלל אצל ס"ת נמסר לכלל ישראל ושכיה טובא ובודאי אפשר למי שיטרח קצת להשיגו. וגם אם במקומו אין הרבה ס"ת עד שהחת"ס כ' דע"י מה שיש עוד ספרים נעשה הראשון זול יותר מ"מ קשה לומר דיש זכות יוצרים בס"ת משום זה כשהוא שכיה במקומות אחרים. וחוץ מזה בתורה שנמסר לכלל ישראל מהקב"ה לא מסתבר דשייך זכות יוצרים עליו גם אם יהיה נשכח מכולם ולא ימא אלא אצל אדם אחד, ואף בחידושי תורה יש שכתבו שאסור ליקח עליו שכר ולהרוויח מספרו ולכאורה בס"ת ממש כולי עלמא מודים לזה דהיאך שייך לעבד על אחרים מללמוד בחינם מה שהוא חייב ללמדם בחינם.

ומש"כ החת"ס והמעתיק הוא גנב גמור עכ"ל אין כוונתו להעתיק תוכן הספר, ואילו הספר היה פתוח באופן שאפשר להעתיק ממנו בלי לגעת בו לא היה שום דבר בעולם לאסור. אלא דשם מיידי צמאויא ספר הנפקד אצלו כדי להעתיק ממנו ומה שמוציא ופותח ספר חזירו בלי רשות הוי גזילה של הספר שהוא דבר בעין. והחת"ס כ' להדיא דהוא כשואל מדעת כיון דלא שייכיה להעתיק הוה גנב גמור לולי לא יבזו לגנב. ואם כוונתו לגניבת תוכן הספר אינו שואל שלא מדעת אלא גנב, אלא ע"כ כוונתו לגניבת הספר גופא ולא לתוכנו, ולזה כתב דאע"פ שלא היה דעתו לקחת הספר לעצמו מ"מ הוי שואל שלא מדעת דהוי גנב. אצל לא העלה שום דבר דיש איסור גניבת תוכן הספר. והחת"ס כ' דיש מזיק מלד מה שמתקלקל הספר וכשלומד בו ופגימת ערך הספר וכשמעתיק אותו אצל בכל דבריו התייחס אך ורק להספר בעין ובקום מקום לא התייחס לעצם תוכן הנכתב בספר. ואדרבה ממש"כ שנפגם ערך הספר ולא כ' בפשיטות שגונב התוכן משמע דפשוט הוא שאין לזה כלום.

ב

ביאור דעת הנצי"ב: ראיתי למי שהוציא מדברי הנצי"ב שדבריו תורה יש למחדש תורה כח להוריש וליתן זכות חידושו למי שיראה ממש"כ (במשיב דבר ח"א סי' כ"ד) ולכאורה היה נראה שיכול האדם לעשות בהוראותיו כאלם העושה בתוך שלו, וכדאיתא בע"ז

דמענות מותרין וסביר וקיבל ואינו במשמע, עכנלע"ד להוסיף תכלין על דברי הנצי"ב, ואומר דהקדוק לשון ר' יהודאי גאון שכתב אסור להעתיק ממנו אפילו אות א' משום דמרע ליה לפקדונו עכ"ל, אין במשמעות זה שהספר נקרע ונתקלקל על ידי ההעתיקה והחוש מעיד שזה אינו, אלא דמרע ליה פי' מזלזל בשווי הספר, דבימיהם לא היה הדפוס והעתיקו הספרים בכתיבת ידם וכל שהספרים יותר מרובים ומועתקים ומוגהים המה בזול יותר ואינם שוים כל כך, נמצא על ידי שזה מעתיק אפילו אות א' מספרו של זה להגיה ספר אחר על ידי אות זה הרי מגרע ומזלזל פקדונו של זה, כך נ"ל כוונת ר"י גאון.

ומעתה תרי מיילי נינהו דת"ח שלומד בתוך הספר ומקלקלו לא שייך לא יבזו לגנב ונמצא ישלם שבעתים, פי' שיעשה גדול בישראל על ידי זה ויהיה זכות לזה המשאיל, זה ליתא דילא שכרו בהפסדו שאם לא יקרע ספרו ילמד הוא ויהיה הוא גדול בישראל ומה לו לתשלומי שבעתים שלו, אך ההיתר הוא משום דהוי ליה כמענות מותרים דמותר להשתמש ושוב כשמתקלקל ה"ל כמתה מחמת מלאכה דלאו לאוקמי בכילי' שייכיה, אפילו סתם פקדון הוה כשואל מדעת כמו מענות מותרים אלא שאריך לשלם לו הפסדו, אצל להעתיק ספרו ולזלזל משווי לזה לא שייכיה והמעתיק הוה גנב גמור לולי לא יבזו לגנב כי ישלם שבעתים, ולו אין הפסד שהרי אין הספר מתקלקל וגם הוא יכול ללמוד בו רק שמזלזל בשווי מקח הספר וזה ישלם לו שבעתים וניחא ליה למיעבד מלוא בממוניה היכא דלא שייך יא שכרו בהפסדו כנלע"ד, עכ"ל.

והערוני שמדבריו מצויר גדר חדש של גניבה, כל שמעתיק בלי רשות מפורשת וע"י העתקה מזלזל בשווי המקח, הרי זה גנב גמור. ומעתה פשוט לדעתו שהמעתיקים למיניהם הוי גנבים גמורים. אלא שצמקום לימוד תורה יש דבר להקל לגנוב, אצל כשאינו נוגע ללימוד התורה אינו כי אם גנב.

אצל באמת דברי החת"ס אינם שייכים להגידון של זכות יוצרים כלל – שהוא אם שייך בעלות על חכמה וחידוש אע"פ שאינו בעין. אצל הגידון של רבי יהודאי גאון שעליו קאי החת"ס אינו בעלות על חכמה אלא על דבר בעין שהוא הספר שהנפקד

הפסד ממון אבל במה שעשויים למצוה והבעלים בעצמן עושים בו מצוה יצא שכרו בהפסדו אם השואל יכלה שלו ולא יכול הוא לקיים המצוה בעצמו אח"כ ולא ניחא ליה. וע"פ זה ביאר דברי רי"ג, שבלימוד שמתקלקל הספר לא אמרינן ניחא ליה לאדם שיעשה מצוה בממונו אלא דכיון שהפקידו אצל ת"ח הצריך ללמוד בו הוי כמענות מותרות שעל דעת כן הפקיד אצלו והוי כשואל מדעת ומה שנתקלקל ע"י לימודו הוי כמת מחמת מלאכה. אבל לגבי העתקה מספר שאינו לימוד באמת לא שייך לומר שעל דעת כן הפקידו, אלא דכיון שהוא לצורך לימוד תורה הבעלים ניחא ליה בכל אופן דאע"פ שנפגם ערך הספר כיון שאין זה מגרע מאפשרות הבעלים ללמוד בספרו בעצמו ניחא ליה להבעלים שיעשה מצוה בממונו גם במקום הפסד ממון. ולפי זה אילו היו הבעלים מקפידים באמת לא היה היתר לגנוב משום לימוד תורה, וכל ההיתר הוא משום שבודאי אינם מקפידים.

המה לקנין להמדפס הג"ל עכ"ל, ומשמע⁴⁰ שס"ל דיש קנין ממזם צמה שחידש, ולא משמע שהוא מטעם תורתו דלילה אלא מטין דבריו לדברי האול ומשיב, אבל אינו מוכרח ד"ל שכוונתו משום יורד לאומנות חצירו⁴¹ [וס"ל שאוסר לעולם].

⁴⁰ ומאידך גיסא לא משמע כן מהסכמתו לסדר הדורות שכי' רק ולמסיגים גבולו בכלו או במקצת להדפיס כמוהו אל תהי תקוה עכ"ל, ולא כי שאוסר מעיקר הדין.

⁴¹ וי"ל גם דר"ל משום דינא דמלכותא, אבל לא מסתבר כ"כ שהרי הבאתי בהערה 34 שדינא דמלכותא במקומם לא היה אלא כ"ה שנה, וצ"ל שבשעה שכי' הסכמה לשו"ת הריב"ש נשנתה הדינא דמלכותא ולא מסתבר כ"כ, אבל מאידך גיסא יש סברא שהיה שם דינא דמלכותא שהרי גם הגאון הגאון ר' יצחק אלחנן ז"ל כי כעין הנצי"ב בהסכמתו להריב"ש וא"כ יוצא שס"ל שהוא קנינו של המחדש, אולם לא משמע כן מהסכמתו לאור זרוע ח"ג, שבהסכמת הגאון ר' עזריאל הילדסהיימער ז"ל איתא וז"ל וספריו שהוציא לאור יכול לאדם לאסור על אחרים ולמחות בכל נוגע בקנינו, בכולו או במקצתו, במתכנתו או שלא במתכנתו בלי רשיון המו"ל או באי כחו, וע"פ מבוקשת המו"ל אני מאשר ומקיים האזהרה שלא ירים איש את ידו לעשות מכל הנזכר תוך עשר שנים עכ"ל, אבל בהסכמת הגרי"א זצ"ל שם איתא הנני לגדור בפני כל אדם שלא יעזבו חיו"ו להסג גבול המו"ל להביא לבית הדפוס עכ"ל, ומשינוי לשונם נראה שהגרעיה ס"ל כהשו"מ שכי' להדיא ולא כי שגור שלא ידפיסו אלא שמאשר מה שאוסר המביא לבית הדפוס מעיקר הדין כיון שהוא קנינו, אבל הגרי"א תלה הדבר בגזירותיו כמו בכל ספר שנהגו לגזור עליו גם כשהמדפיס לא חידש בו דבר ולא בא לעולם ע"י הוצאותיו וטרחו, [וכן נראה דעת שאר המסכמים, וז"ל הגר"א מייזל זצ"ל ולגדור בעד מסיגי גבולו גדר גדרנו לבלי יזיד איש לדפוס את החיבור הזה כי משך עשר שנים עכ"ל, והגר"ט ליפמאן אב"ד דק"ק מיר כי הנני נטפל לגאוני דורינו נ"י אשר יפרשו כממורם ויגזרו בגזירת נח"ש שלא ירים איש את ידו להדפיס את ספר א"ז עכ"ל, והגאון ר' שמואל סלאנט ז"ל כי והנני סניף לגדולי המדינה שאסרו להשיג גבולו בזה כי כפי הזמן שגבול הרבנים הגאונים שליחי' עכ"ל, ובהסכמת הגרי"מ ז"ל גזרו אומר הגאונים המפורסמים והסכימו בגזירה דרבנן וגדר גדרו עכ"ל] ולכאורה משמע שלא ס"ל להגר"א כהשו"מ, וע"כ מש"כ בהסכמתו להריב"ש הוא מצד דינא דמלכותא ולא מצד זכות יוצרים, ומה שלא היה דינא דמלכותא בהאור זרוע הוא משום שנדפס בירושלים והמלכות במדינתם לא גזרו על ספרים שנדפסו בא"י, וגם בהסכמתו לסדר הדורות שכי' הגאון ר' יצחק אלחנן ואיסור חמור ע"י תוה"ק קבוע על כל המדפיסים הן במדינה זו והן במדינה אחרת לבל יגעו בנחלת הרב המסדר נ"י להדפיס כמוהו בלי רשותו הם התקונים הנ"ל כלם או מקצתם מלבד אשר מצוים הם ע"ז ע"פ חוקי הממשלה יר"ה הודו עכ"ל, י"ל שהאיסור תורה הוא מחמת דינא דמלכותא, וע"ע בהסכמתו השני להצ"ח שכי' הלא כבר כתבתי בקצרה בהסכמתי אשר אין רשאי שום איש להשיג גבולו כי וכעת הנני לבאר ביתר ביאור כי כבר זכר כת"ר בהם במה שטרח והגיה כתבי קודש הללו והם של כת"ר כהיום ע"פ החזקה מה שתי"ה הוא שלו שהי' להנותן וכן להמקבל דטוענין להמקבל מתנה ומה גם מן רוב התלצה שהי' לו להעתיק כתבי הישנים ולסדרן בסידור נכון שיהיו ראויים לדפוס ורוב הוצאות שהוציא ע"ז עכ"ל, ומשמע קצת שהוא מעיקר הדין אבל למעשה לא כ"כ להדיא ויתכן שר"ל דמטעם זה יש לו לגזור [כש"כ בהערה 12 שכוונתו היה לגזירה וע"ש, וע"ע מש"כ בסי"י והערה 47] ובהמשך דבריו כי ואין רשאי שום איש אף קרוב להשיג גבולו כלל וכפי תוקף הסכמתי אשר נתתי כבר ע"ז ולא יהיו כפויי טובה ח"ו ובטוח אני אשר שארית ישראל לא יעשו כ"י עכ"ל, ומשמע מזה שבא מטעם יושר או שרצה לרמוז שגזר על זה, וגם כי שזוהו מש"כ בהסכמתו הראשון ושם כי וחלילה חלילה להשיג גבולו לבל יקרב שום איש לשלוח ידו במלאכת רעהו כי משמא קא זכו ל"י ברוב יגיעות והוצאות רבו שהוציא לסדר כתבי קודש הללו על מכונן והעובר ע"ז ענש יענש ע"פ נמוסי אדוננו הקיר"ה זולת חומר האיסור ועונשו הידוע עכ"ל, ומלבד ממה שלא הזכיר איסור תורה כלל האיסור ועונשו הידוע הוא רמז ברור לגזירה ונח"ש [וע"ע הסכמת הגרי"א לשאג"א החדש] (ושאר ההסכמות

שלבסוף נקראת על שמו כו' וא"כ יכול להוריש וליתן זכות חידושו למי שירצה³⁷ עכ"ל, ואין משם ראייה שהרי הנידון שם היה צמי שציווה שלא ידפיסו תשובותיו, ובהחילה בל להוכיח ממה שהתורה שלו שיכול לאדם לגמרי כאלה העושה בתוך שלו, אבל שוב חזר בו מזה³⁸, וז"ל אבל לאחר העיון אינו כן, ואינה נקראת שלו אלא ליתנם למי שירצה, אבל מ"מ אין צרכו ורשותו לאדם אותם לגמרי שהרי מורה הוא ללמוד וללמד לאחרים, ולא לכבשם לעצמו, וה"ז דומה לתרומה של בעלים שהן שלו ליתן לכל כהן שירצה ומ"מ לאדם לגמרי אין לו רשות כו' וה"נ קדושת התורה דלע"ג דנקראת על שמו של המחדש והיא נחלתו להגחיל לכל מי שירצה, אבל דוקא שלא ילכו לאיבוד ולא יהיה בטל חלק הקדושה שבהם ואם רואה שיאבדו לגמרי אין לו רשות, שהוא נגד דעת התורה ללמד לאחרים עכ"ל, ולכאורה לפמ"ש"כ שאינו יכול לאדם תורתו כיון שמו"ל ללמד לאחרים ע"כ אינו יכול לעכב משום אדם מללמוד תורתו שהרי אין נ"מ בהמורה ללמוד לאחרים בין אדם אחד להרבה בני אדם שמחויב ללמוד לכל מי שצידו ללמוד [וזולת תלמיד שאינו הגון] ואינו יכול לפטור עצמו מללמוד לאדם אחד צמה שחידש לאדם אחר, וע"כ מש"כ שנקראת שלו ליתנם למי שירצה היינו היכא שח"א לו ללמוד לכולם שיש לו הזכות ללמד למי שירצה אבל היכא שיכול ללמוד לכולם פשיטא הוא שמחויב, וא"כ כמו שאינו יכול לעכב מאדם מסוים ללמוד תורתו שאינו יכול לאותו שלא יתנו אלא לפלוני ללמוד תורתו ולא לאלמוני, כ"כ אינו יכול לאותו שרק פלוני ידפיס תורתו ולא אחר, וכל דברי הנצי"ב בתחילתו היה לסברתו שהי' דלילה גם לאדם ופ"י זה יש לו הכח גם לעכב מאחרים לדפוס תורתו, אבל לפי מסקנתו שאינו יכול לעכב מאחרים ללמוד תורתו ואינו יכול לאותו לבניו שלא ידפיסו תורתו כ"כ אינו יכול לעכב מאחרים מלהדפיס תורתו³⁹.

אבל אולי יש לדייק כן מהסכמת הנצי"ב לשו"ת ריב"ש שגזר שלא ידפיסו אדם הריב"ש שנית שש שנים וכ' וגם אחרי כן אם יעלה בדפוס לא יוספו להדפיס הגהות הנוספות מהרב הג"ל כי חדשות

³⁷ וכ"כ הבית יצחק (וי"ד ע"ה אות א') ומטעם זה כי דאפשר לאסור על אחרים לומר חידוש ששמע ממנו [וצ"ע ליישב זה עם מש"כ שם בסי' ד', ולכנראה ס"ל דמשום שתורה דלילה יש לו לאסור מלגלותו לאחרים אם יש לו איזה סיבה, אבל לא כדי שירויח ממון מזה דמה אני בחינם כתיב], והשערי דעה (ח"א ס"י קמח) חלק על סברא זו, שלא מקרי תורה דלילה אלא לגבי זה שיכול למחול על כבודו, [וכי' להדיא שאינו יכול למכור או ליתן זכותו בתורתו לאחר].

³⁸ באמת גם להו"א שלו אין זה זכות יוצרים דמה שתורה דלילה אינו ענין של זכות כגון זכותי ממון, ופשיטא שאין היורשים יורשים תורת אביהם להיות שלהם כדי למחול על כבוד תורתו של אביהם.

³⁹ וע"פ גם אם נאמר שיש לאדם כח לעכב אחרים מהדפסת תורתו לא מצינו זה אלא היכא שציווה להדיא ואין מזה ראייה דיש בזה ירושה בלי צואתו, וכמו שפשוט הוא שגם להו"א שלו דיש כח לצוות שלא ידפיסו מ"מ לא מסתבר שס"ל שיוורשים יכולים לצוות מכח ירושתם שלא ידפיסו תורת מורישם, כן הוא למסקנתו שצריך צואה מפורש ממנו שנותן לאדם מסוים זכות הדפסת תורתו.

י

החייב לשלם לרופא על חכמתו: בשו"ע (יו"ד סי' של"ו סעי' ג') אם התנה בשכר הרופא הרבה, חייב ליתן לו, שחכמתו מכר לו ואין לו דמים עכ"ל, ומקורו הוא הרמב"ן (בתורת אדם וביבמות דף ק"ו.) ולכאורה נראה מזה שיש בעלות לחכמה, אבל באמת אין זה ענין לזכות יוצרים כלל שהרי יסוד זכות יוצרים הוא דמי שחידש איזה חידוש יש לו בעלות עליו ואין אחר יכול להשתמש בחידושו בלי רשותו, ואין השו"ע מיידי בזה שהרי סתימת דבריו משמע דמיידי בכל ענין גם היכא שאין זה חידושו של הרופא אלא דבר מפורסם בספרי רפואה וידועה לכל הרופאים ולא חידושו של הרופא כלל, וא"כ לא שייך בזה זכות יוצרים כלל.

אלא ביאור דברי השו"ע הוא שבתחילה כ' שאם פסקו לו חזירו דמי סמנים הרבה מפני לורך השעה שלא מצאו אלא בידו שאין לו אלא דמיהן, והוא ע"פ הגמ' ביצמות שהמלך חזירו אין לו אלא שכרו הראוי לו אע"פ שפסקו לו הרבה מחמת דוחקו, ולזה כ' אם התנה בשכר הרופא הרבה, חייב ליתן לו, שחכמתו מכר לו ואין לו דמים, ור"ל דכל מה שפסקו מקרי שכרו הראוי כיון שאין דמים לחכמה משא"כ סמנים שיש להם דמים ידועים, ואין זה מחמת בעלות הרופא על החכמה ובודאי יכול החולה ללמד חכמה זו לאחרים אחר שלמדו ואין הרופא שלימד אותו יכול לעכבו, אבל כל מה שפסקו ליתן דמים על חכמתו לומר לו איזה רפואה לעשות מקרי ראוי לו כיון שכן הוא הדרך פעמים להעלות דמים הרבה כשמחשיבים חכמת רופא אחד במיוחד ונותנים לו הרבה יותר ממה שנותנים לרופאים אחרים וממילא כל מה שפסקו לו ראוי לו דיתכן שהחשיבו חכמתו ביותר, ואינו דומה לסמנים שיש להם דמים ידועים בשוק וא"ל לומר סמנים אלו שווין יותר מסמנים בעלמא.

ותדע כך להנה בע"ז (דף כ"ח.) רבי יוחנן חש בצפדינא אזל לגבה דההיא מטרונתא כו' א"ל למחר מאי כו' אמרה אשתבע לי דלא מגלית אישתבע לה לאלהא ישראל לא מגלינא גלייה ליה למחר נפק דרסה צפירקא ע"כ, הרי כך להדיא שמוחר ללמד רפואה שלמד מרופא אע"פ שהרופא אסר עליו לגלות, ובעובדא דר"י

(שם) ויש לדקדק בזה הרבה וקצרתי כיון שעיקר הדברים נכללים במש"כ.

גם המלבי"ם כ' כעין הנצי"ב בהסכמתו להריב"ש, ובשו"ע חו"מ דפוס קעניקסברג תרט"ו המלבי"ם [ובעל הכתב והקבלה] אסר להדפיס השו"ע עד שנת תרכ"ה אבל לגבי ביאור הגר"א אסרו לעולם כיון שקנאו המוציא לאור והוי קנין כספו, [ולא כהתפארת ישראל דמשמע שכולל גם ביאור הגר"א במה שאינו אוסר אלא עד תרכ"ה], ועם פירושו על נ"ך הדפיסו מכתב שכי בשנת התרל"ג שכי להיות לעדה ביד שלשה אלה כו' כי מכרתי להם הזכות בפירושי על נביאים וכתובים להיות להם למקנה כו' והזכות הזה יהי בידם עד עשרים שנה מיום כלות הדפוס הראשון כו' עד כלות משך זמן הנ"ל, כי אז תחזור הזכות לידי או לבאי חכך, ובכל משך זמן הנ"ל הוא מכור להם ולבאי חכם בכסף מלא אשר סלקו לידי במלואו, ומלבד שמחוקי המלכיות אין רשות לשום אדם להדפיס פירושי כו' וגם מסרתי לידם מכתב המועיל בדינא דמלכותא עכ"ל, ומכל זה נראה שס"ל שיש זכות יוצרים, [אבל יתכן שמודה שמוחר להדפיסו במקום שאין הפסד ממון להראשון].

היא גילתה לו מעיקרא בתנאי שלא יגלה לאחרים ואעפ"כ גילה ר"י לכל, ומבואר בזה שאין לרופא בעלות על חכמתו שמרפא בו חולה ואינו יכול לעכב עליו מללמדו לאחרים, ואין לומר דשאני התם שהיתה גויה וס"ל לר"י שגזל גוי מותר, שהרי במקום חילול השם לכולי עלמא אסור כש"כ התוס' צ"מ (דף פ"ז: בד"ה אלא) ולכאורה ק"י הוא מאבדת גוי שאסור במקום חילול ה' צ"ק (דף קי"ג:) ובעובדא דר"י היה חשק חילול ה' דאיתא שם והא אישתבע לה, לאלהא לישראל לא מגלינא אבל לעמיה ישראל מגלינא, והאיכא חילול השם דגלי לה מעיקרא ע"כ, ואם יש בו משום גזילת חכמתה עדיין איכא חילול ה' והגמ' לא תירץ אלא למה אין חילול ה' במה שחושבת שעבר ר"י אשבעתו ועדיין קשה במה שגזלה, אלא ע"כ לא היה בזה משום גזל ולא היה בכחה לאסור אותו מלגלות לאחרים.

אולם שוב ראיתי בשו"ת לפנת פענח (סי' רמ"ט) שהוכיח מדברי הרמב"ן דשכר חכמתו הוי כמו ע"ס ויכול לבקש כמה שירצה, ולא הבנתי דבריו ול"ע, [ויעו' בעמק המשפט (ח"ד סי' ח')] מש"כ לבאר דברי הג"פ, ועדיין אינו מובן, שהרי לפי מש"כ אין משם ראיה כלל.

י"א

ביאור דברי ר' שמעון: בחדושי ר' שמעון (ב"ק סי' א' אות א' בד"ה אבל עכ"פ הדין) כמו שצדברים שנוגעים לזכות האדם מוסכם ע"פ דיני התורה ודיני העמים שכל מי שממציא דבר חדש בעולם הוא הבעלים עליו לכל דבר זכות עכ"ל, והרבה הבינו שכונתו למה שנקראת היום זכות יוצרים ומציאים ראיה שיש זכות ובעלות למי שהמציא איזה דבר חדש לאסור על אחרים לעשות כמותו, ואם כי הדברים נראים כמפורשים ממש אבל המתבונן בכל דבריו יראה שאינו כן.

להנה יסוד השאלה בזכות היוצרים הוא אם יש בעלות דיני תורה לחכמה שאינו דבר בעין כלל, שהרי לא מצינו בתורה אלא בעלות על דבר בעין ולא מצינו בעלות על חכמה ואין המשתמש בחכמה לוקח משהו ממחדשו, ומן התימה שר' שמעון יכתוב שהוא מוסכם ע"פ דיני תורה, דאף אם נאמר שלהלכה ס"ל כן מ"מ לא הו"ל לכתוב לשון כזה דמשמע שהוא דבר ידוע מפורסם לכל, והגידון של זכות יוצרים אינו כן שהוא דבר חדש לגמרי, וכנראה הראשון שכתב דיש זכות יוצרים ודן עליו להדיא הוא השואל ומשיב (ק' ח"א סי' מ"ד) שלא קדם לר' שמעון הרבה וכו' דבריו מסבירא, וממה שהוצרך להוכיח דבריו מהקירא דווארשא מבואר שלא היה דבר ידוע כלל וכלל, והבאנו למעלה הרבה גדולים שכנראה לא ס"ל כן וכן מבואר בדברי רעק"א והחת"ס, והבית יצחק (יו"ד ח"ב סי' ע"ה אות ד', וח"מ סי' פ') חלק על השו"מ להדיא [חוץ מטעם דינא דמלכותא] וכו' וגם בכלי מלאכות⁴² כו' לא אדע איסור שאחר לא

⁴² העתקתי תחילת דבריו ביו"ד לאפוקי מאלו שכתבו שלא התיר הבי"צ אלא בדברי תורה, וגם בחו"מ כ' וז"ל ומ"ש דאם מחדשין איזה מלאכה אין אחד רשאי לעשות כמותו כו' זה אינו כו' וגם בשאר מלאכות אם

שהמציא אותו במעשה ידיו, אלא כוונתו הוא ש"ע"י מעשה ידיו עשה הכלי וגרם לכלי להיות נמצא⁴³, וכן הוא כוונתו גם צ"ק דר"ל שהמציא איזה דבר בעין ואין לזה שום שייכות לזכות יוצרים⁴⁴.

וביאר ר' שמעון דמה שהבור שלו זה בל לו ע"י כרייה ופתיחה, היינו שהוא הכין את המזיק ועי"ז נקרא בעלים עליו, ור"ל דאע"פ שלא היה לו שום בעלות ממשי בהחומר שממנו נעשה הבור מ"מ כיון שעשה האורה והמציא הבור נעשה הבעלים עליו, ולזה כ' כמו שצדכרים שנוגעים לזכות כו', וראה להוכיח ממה שאדם עושה דבר חדש שהיו שלו אע"פ שעשאו מחומר שאינו שלו ולא היה לו שום דבר ממשי אצל כיון שהוא עשה האורה גם זה הו"ל שלו⁴⁵, וכ"כ הוא לגבי בור דאע"פ שאינו שלו אצל כיון שהוא עשאו לבור מקרי שלו, ואין שם ענין לזכות יוצרים כלל, שלא מיירי שם בשום המצאה בחכמה אלא במעשה כריית הבור, ומה שמקרי שלו הוא דבר בעין ממשי שהבור הוא דבר בעין.

יעשה כמתכנתו עכ"ל, ומבואר בזה שאינו פשוט כלל שיש זכות יוצרים בדיני תורה והרבה לא ס"ל כן, ולו יהיה שר' שמעון באמת ס"ל כן מ"מ א"א לומר שהוא מוסכם.

וגם מש"כ ר' שמעון מדיני העמים לא שייך לזכות יוצרים שבאמת לא ס"ל לעמים שיש מושג של זכות יוצרים בעצם אלא שהנהיגו כעין תקנה לעודד אנשים לחדש דברים ויש שהסבירו שעיקר מטרתם הוא כדי שיהיה חידושם לכלל שמעמידים לו השוק לכמה שנים ומעבדים אחרים מלהשתמש בהמצאתו בזמן הזה אצל לא ס"ל שיש לו עליו בעלות ממשי ובכללות הזמן שקבעו מפקיעים זכותו ממנו, ולפי דיניהם אינו תלוי בהמצאת החידוש אלא ברשימתו אלכלם ואחר שאחד רשם אותו מעבדים מאחרים מלעשות כמותו אף אם בידו להוכיח שהמציא גם הוא חידוש זה ולא לקח החידוש ממציא הראשון ואינו משתמש בחכמתו כלל, וכן לגבי כתיבת ספר אע"פ שנותנים למחבר יותר זמן לעבד אחרים מלהדפיסו מ"מ אינו נוהג אלכלם לפסוק לו ולזרעו עד סוף כל הדורות, ובמדינתו לא אסרו אלא לכ"ה שנה [וכס"כ בהערה 34] ולא כדבר שיש לו עליו בעלות ממשי, ומש"כ ר' שמעון שכן הוא דיני העמים מופרך ממשי.

וביותר קשה שכל ענין זה של זכות יוצרים אינו שייך לדברי ר' שמעון שם כלל, שבל להסביר מה שחייב על בור אע"פ שאינו ממונו וזכות יוצרים לא שייך לזה כלל.

⁴³ ואין לטעות במש"כ שם בהמשך ואף אם נאמר דגם על דבר שבא על ידי חכמת האדם שייך זכות בגופו לזכות בדבר שבא על ידי מחשבותיו שזכה גם בכלי המחשבה לזכות במה שימצא על ידיהן עכ"ל, שאין כוונתו שם לזכות יוצרים אלא לדבר בעין שבא לו ע"י חכמתו ולא ע"י מעשה ידיו, אבל הזכות הוא בדבר בעין, ואין רמז בדברי ר' שמעון דשייך בעלות על חכמה שהמצא.

⁴⁴ ויד"נ הגרש"ב שליט"א העיר שגם אם נפרש כוונתו לזכות יוצרים אין מזה ראייה דיש זכות יוצרים ע"פ דיני תורה, שהרי באמת אחר שבי שמוסכם ע"פ דיני התורה תמוה ביותר מה שהביא דיני העמים וכי יש חסרון בתורתנו חלילה עד שצריך להביא לה סמוכים מדברי העמים, אלא נראה דמש"כ שמוסכם ע"פ דיני התורה לא ר"ל דיני תורה ממש אלא שכן נוהגים לגזור אלו הנהגים ע"פ דין תורה שיהיה זכות למחבר לאיזה שנים והוא משום ששכל הישר אומר דראוי שיהיה למי שממצא איזה דבר זכות בו, ועפ"ז ביאר מה שמוקים התורה לבור ברשותו של עושהו, דכמו שמוכן ע"פ שכל דיש לומר שדבר שייך למצאיו כן הוא בבור שראוי להיות שייך לעושה אותו, ואע"פ שבחידוש לא שייך בעלות כיון שאינו דבר בעין אבל עכ"פ מה שגוזרים הוא משום שענין זה שדבר שייך לעושה אותו הוא דבר שהשכל מחייב, ועפ"ז יש להבין מה שהתורה אוקמה בור ברשותו של העושה, וכיון שכל ענין זה הוא דבר שבשכל הביא ר' שמעון דיני העמים ולא משום שרוצה ללמוד מדברים בטלים שלהם, אלא להראות שסברא זו שדבר שייך לעושה אותו הוא כ"כ ברור עד שגם העמים מכירים בו ואין חולק על זה בעולם [וכעין מה שהביא הח"ת (מובא בסי' י"ח) ראייה שיש יושר בדבר ממה שנעשה לחק בדינא דמלכותא].

⁴⁵ ומש"כ שהוא מוסכם בדין תורה נראה דר"ל שאומן קונה שבח כלי, ואפילו למ"ד שאין אומן קונה שבח כלי הני מילי היכא שמשביח כלי עבור בעל הבית ודעתו ליטול רק שכן מלאכתו ואינו דומה לעושה לעצמו, ושוב ראיתי שכן אמר הגאון ר' אליהו ברוך קמאי ז"ל (הובא בספר זכרון אבן ציון עמ' שכי"ג) [אולם יעו' חד' הרשב"א (בי"ק צ"ה. בד"ה אלא) שלא משמע כן שנקט שאם אין אומן קונה בשבח כלי גם גזלן אינו קונה אע"פ שאינו עושה על דעת הבעלים, ולדברינו קונה בכה"ג, (ומש"כ בקושיתו דכל ששנה מדעת בעל הבית לא על דעת להשביח לבעל הבית עכ"ל, ע"כ ר"ל שבעושה על דעת בעה"ב אין לו כל השבח אלא שכרו בלבד אפילו למ"ד אומן קונה בשבח כלי, אבל בזה שאינו עושה על דעת בעה"ב יש לו כל השבח) ושוב ראיתי בחדושי רבי שמעון (בי"ב סי' ד' אות י') שהוכיח כדברי מהרשב"א] או שס"ל שבמשביח דבר שיש לו בעלים אמרין שהחפץ של הבעלים הושבח וממילא שייך השבח לבעלים ומפקיע השבח מהמשביח אבל במשביח הפקר שאין לו בעלים השבח שייך להמשביח כיון שהשביחו [וכעין מש"כ בח' ר' חיים הלוי (ה'ל' מלוה ולוה פכ"א בד"ה והנה קשה) לגבי ארעאי אשבח].

ויעו' בחדושי רבי שמעון (בי"ב סי' ד' בד"ה ונלעני"ד) שצ' באמת נראה פשטות הדברים דיש קנין לאומן בגוף הכלי. ללא שייך קנין בהאורה בלבד, לאורה היא דבר שאין בו ממשי, אלא כיון שחיקו הכלי ונשתנה איכות הדבר נעשה שותף בכלי עכ"ל, ולכאורה כ"ס הוא אם לא שייך קנין באורה הכלי אע"פ שהכלי מזד עצמו יש בו ממשי מ"מ כיון שהאורה אין בו ממשי לא שייך בו קנין כס"כ ללא שייך קנין בחכמה שאינו בעין ולא שייך לשום דבר בעין כלל.

אלא ברור שכוונת ר' שמעון במש"כ ממציא אינו כמו פירוש בשפה המדוברת היום שפירוש המצאה הוא איזה חידוש וממציא מקרי מי שחידוש החידוש ההוא, אצל ר' שמעון כ' בלה"ק ובלה"ק פירוש ממציא הוא שגרם להדבר להמצא, כגון ציומא (דף פ"ו). הוה חליף ותני לקמיה וממציא ליה ע"כ, ובחגיגה (דף ה.) הממציא לו מעות לעני בשעת דוחקו, [וע"ע בכתובות (דף ס"ב:) וצ"ק (דף ק"ד:)] הרי בכל אלו המקומות אין פירוש ממציא שחידוש איזה חכמה אלא שהמציא דבר בעין, ויסוד התיבה הוא מתיבתא מציאה כמבואר בחגיגה (דף ה.) והיה כי תמצאן אותו כו' עבד שרבו ממציא לו וצ"ק (דף ל"ג.) ומצא פרט לממציא את עצמו ע"כ, שגורם דבר להיות נמצא, ולשון הזה איננו בחדושי ר' שמעון (גיטין סי' ד' בד"ה ואם נאמר) שצ' ממציא ע"י מעשי ידיו איזה כלי עכ"ל וברור שאין כוונתו במש"כ ממציא שהמציא החכמה לעשות הכלי שצ' להדיא

אין לו רשיון מהמלכות ששייך לו הזכות לעולם לא אדע איסור אם לא עפ"י נימוסם עכ"ל.

ד"מ בזכות יוצרים בא"י מטעם זה, ואולי יש לרון כן במקאת ולא
בכולי כפי מה שיראה לב"ד דיש בו משום תקון העולם, ושמעתי
שזה סברתו של א' מגדולי פוסקי זמנינו דלע"פ שאין בא"י ד"מ
מ"מ בזכות יוצרים נעשה כמנהג האומנים הגם דמה שמלאתי
כתוב בשמו לא משמע כן, וראיתי כתוב שדעת הגרש"ז אוירבך ז"ל
היה שנעשה לתקנת השוק ולכאורה מטעם הנ"ל, ובתשובות
וההגות (ח"ד סי' ש"ט) הביא עדות שאסר להעתיק למכור אבל
לעצמו התיר להעתיק וע"כ ס"ל דלא שייך תקנה לאסור על
יחידים שאין בזה אורח גדול או שאין כוונת התקנה לאסור על
יחידים באמת.

ולכאורה אם נאמר דשייך בזה דינא דמלכותא או משום מנהג בני האומות וכוונתה כן הוא דעת הפוסקים דיש זכות יוראים, אמרינן כן גם להיפך, וא"כ במקום שדינא דמלכותא והמנהג מתירין לעבור על זכות יוראים באופן מסויים לכאורה יש לנו לילך בדרך דינא דמלכותא והמנהג להיות כמו שאזלינן בתייהו לאיסור. ולפ"ז שבעים שנה אחר מיתת המחבר או להעתיק ספרים קלטות או מוסיקה שלא לצורך מסחר שהחוק בהרבה מדינות מתיר זה להדיא יהיה מותר באותן המדינות מטעם דינא דמלכותא. וראיתי בשם א' מגדולי פוסקי זמנינו שזכות יוראים מורחב יותר ממה שהחוק והמנהג נותן, והדבר תמוה למה אוחזין החבל בשני ראשים לקבל דינא דמלכותא לטובת המחברים ולא לטובת המעתיקים, ואולי דבריו רק במקום דליכא דינא דמלכותא וא"ע.]

וגם ז"ע אם נאסר לאדם פרטי להעתיק תוכניות מחשב לעצמו מטעם דינא דמלכותא, שהרי כפי פשוט לשון חוק המלכות אין חילוק בין מעתיק לעצמו או מעתיק למכור, אבל שמעתי מא' ששמע מעורך דין שמתמחה בזכות יוצרים דייניהם שלמעשה אין בית משפט בעולם שיקבל תביעה על מי שהעתיק לעצמו כנגד זכות יוצרים⁴⁶, ונראה מזה שאין המלכות מקפדת אלא על מעתיק למכור אע"פ שנקבל בלשון החוק, וא"כ נראה שלא נאסר מטעם דינא דמלכותא, שאין דינא דמלכותא תלוי בלשון חוקי המלכות בלבד אלא גם במה שהמלכות מקפדת עליו, ושו"ב ראייתי בתשובות והנהגות (ח"ד סי' ש"ט) שג"כ אי"ד לאף שבעיקר התקנה שלהם אסור זאת, אין זה אלא מס שפתיים לבד, אבל גם לדידהו עיקר ההפידא היא שלא להפח את פרנסת הממציא ולא קפדי

ומש"כ ר' שמעון זכות אין הכוונה למה שנותנים לדב"ל המצאה הזכות לעכב אחרים מלהשתמש בהמצאתו, אלא ר"ל זכות לאפוקי חובה, שהרי גבי בור הוא ברשותו לגבי חובה להתחייב עליו, ומדמה זה למה שעושה דבר הוי ברשותו לזכות.

י"ב

בענין דינא דמלכותא: יעו' דברי ההתעוררות תקובה (המובא בסי"י י"ח) לשייך זכות יוֹרָים מָשׁוּם דינא דמלכותא כיון שיש בו מָשׁוּם יוֹשֵׁר. והנה נ"ל פשוט ללא שייך לעכב אחרים מלהדפיס מטעם יוֹשֵׁר אלא היכא שצעלים או היוֹרָים מדפיסים צענאם אצל אס הם אינם מדפיסים הספר צענאם מאיזה טעם, או אפילו באומרים שצדעתם להדפיסו אצל למעשה ארכו השנים ואנו רואים שאינם מדפיסים אותו, בזה ליכא יוֹשֵׁר למנוע תורה מישראל ולעכב מאחרים מלהדפיסו. וגם מסתבר שאין יוֹשֵׁר בזה אלא היכא שהיוֹרָים מוכרים אותו כפי דמים הראוים לספר דומה אצל היכא שהם מנצלים מה שאין אחר יכול להדפיסו ומוכרים הספר ליותר מהראוי לספר כזה או שהם מצרפים אותו לספר שאינו מצוקא אינו מן היוֹשֵׁר לעכב אחרים מלהדפיסו ולהכריח כולם לשלם עבורו יותר מדמים הראוים לו, ובכה"ג יש להסתפק אם יש בזה מָשׁוּם דינא דמלכותא דיך להסתפק אם מה שיש בזה יוֹשֵׁר בדרך כלל מספיק כדי שיהיה תוקף לדינא דמלכותא גם במקום מסוים לליכא יוֹשֵׁר.

נקטינן שאין דינא דמלכותא בארץ ישראל וועי' פאת שדך ח"א
 ז"א ד"ה ועוד) והעירו דמ"מ שייך דד"מ לגבי זכות יורשים שהוי
 חוק בין-לאומי, אמנם לא מנאחי מושג של חוק בין-לאומי
 בהלכה ואם יא' תוקף לחוק בין-לאומי הוא רק מחמת הדד"מ של
 אותה מדינה שקבלו אותו וכמבואר להדיא בדברי הבית יצחק
 המובא בהערה 6, ובאמת משמע מהגמ' שדד"מ אינו פשוט כלל
 אלא דהוי חיידוש של שמואל שכל מקום מובא דין זה בשם
 שמואל, ובגיטין (דף י:) והאי שטרא חספא בעלמא הוא אמר
 שמואל דינא דמלכותא דינא ואז"א כו' הרי שהמקשה נקט שאין
 דד"מ וגם אחר שהביא דברי שמואל תירצו עוד תירץ ולא
 הסתפקו דד"מ, וכן בב"ב (דף כ"ד:) מי אמר שמואל הכי והאמר
 שמואל דד"מ דינא ע"כ שלא הקשו אלא מצד הסתירה בדברי
 שמואל אבל לא היה מופרך צעם לזיתא לדד"מ, ואם כי בודאי
 קיי"ל כשמואל דד"מ דינא הבו דלא לוסיף עלה ולחדש מושג
 חדש של חוק בין-לאומי, וזכר מן דין גס אם היינו מקבלים מושג
 של חוק בין-לאומי להלכה למעשה אין דבר כזה וכל תוקף חוק
 בין-לאומי אינו אלא מצד הסכמת האומות ביניהם אבל במדינה
 שלא קבלו חוק בין-לאומי גם החוק בין-לאומי מכיר שאין לו
 תוקף שם].

ומ"מ יס' להסתפק לחולי יס' מקום לדד"מ בא"י, דיעו' צפאת שדר
(ח"א קס"ט ט"ו) שצידד דאע"פ שאין דד"מ בא"י צוה"ז מ"מ בדבר
הגוראה צעיני ב"ד אורד לתקון העולם שלא יבלעו איש את רעהו,
כגון להסיע על קאתן, הרשות ביד ב"ד לדון כן משום תקון העולם
עכ"ד, ולמעשה אין הדבר פשוט ובפ"ס שם כ' שצע"ג אם כדאי
לסמוך על סברא קלושה כזו, אלא שכתב מ"מ לא מצאנו ידינו
ורגלינו אם לא נדון כן עכ"ל, והתנה שם שחייבין ב"ד לעיין אם
תהוו העולם הוא אם לאו, ואם נהכל סברא זה ל"ע אם יס' לדון

46 ויציע שידוע שתובעים חברות שמעתיקים תוכניות מחשב, ויתכן שהם מחשבים העתקה לצורך עסק כמו למכור. וניסיתי לברר בעצמי אבל עורכי הדין שהשגתי אמרו לי שאינם מתמחים בזה ואינם יודעים בזה כלום, שאלתי מנכ"ל של חברה העוסקת באכיפת זכויות יוצרים וגם קראתי קצת ממה שנכתב בענין זה ולא קבלתי תשובה ברורה, ומכיר שלי שאל לבקשתי לשכן שלו שהוא עורך דין המתמחה בזכויות יוצרים וגם ממנו לא קיבל תשובה ברורה איך הם דנים העתקה לצורך עצמי ואמר רק שכולם מעתיקים. ושמעתי ממקור מוסמך שהיום הגריש"א שליט"א מתיר להעתיק תוכניות מחשב מחברות גדולים לצורך עצמי, ונימוקו משום שאינם מתכוונים באמת לאסור אנשים פרטים שמזהירים שיתבעו חברות המעתיקות תוכניות משא"כ לאנשים פרטיים שכותבים רק שאין להעתיק, ולהמבואר יתכן שאין המלכות מקפדת על זה.

כשאנו אלא מונע ממנו מעט רווח כשנוגע ליחידים ממש. ושמעתי מאלדס מוסמך שהיום הגריס"א שליט"א מחיר להעתיק מטור השלום לאורך עמנו כיון שהבעלים כבר קבלו כל ההוצאות, ולמעשה הבעלים כ' להדיא בתחילת הספר (בשפה האנגלית) שהם אוסרים גם העתקה לאורך עמנו, ואולי ס"ל דלא שייך בזה דינא דמלכותא מטעם שז"ל.

ולגבי דברי תורה יעו' בפאת שדך (ח"א סי' קנ"ח עמ' של"ו) שאילדל דלא שייך דינא דמלכותא.

י"ג

בענין החילוק בין תורה לשאר חידושים: כ' החת"ס (ח"מ ס"ס ע"ט) וא"כ בשארי מדפיסי' כ"ס זמי שהוציא דבר חדש ובתנאי שלא יהי חי' תורה ופסקי הלכות שאסור ליטול שכן וליהנות ממנו זעה"ז אצל מגיהי ספרים ופוסקי טעמי' דמותר ליטול עליהם שכן וכגון החכם השלם מו"ה וואלף היידנהיימר כו' קצבו שכו' למינקט לי' שוקא על כ"ה שנין שלא ישיג אחר גבולו עכ"ל, ויש שלמדו מזה לחלק בין מדפיס חידושי תורה שכו' למדפיס ספרים אחרים, ובחידושים שכו' אסור לו ליטול שכן משום מה אני בחינם משא"כ ספרים אחרים, אולם דבר זה תמוה שהרי החיוב ללמוד תורה בחינם אינו דוקא חדושי תורה שכו' אלא כל דברי תורה בכלל, שהרי מקור הדין שאסור ליטול שכן על לימוד תורה הוא בנדרים (דף ל"ז). ומפורש שם שאסור ליטול שכן גם ללמוד מקרא אע"פ שאין בו שום חידוש, אלא ברור שאין לחלק בין חידושי תורה שכו' המחבר לשאר דברי תורה, ודברי החת"ס ז"ע.

וגם יש לפקפק על זה שאין למחבר להרוויח מספרו משום מה אני בחנם, שהרי ליכא חיוב להדפיס ספר ויכול ללמוד תורתו בעל פה, כש"כ החת"ס להדיא (מובא בהקדמה לשו"ת חת"ס יו"ד) וז"ל מ"מ לא ידעתי החיוב להדפיס ולפזר דברי ברבים כל עוד שיחיני ה' ויתן לי כח הריני מוכן ללמוד עם כל הבא לשמוע לא אשקוט ולא אנוח כאשר ציוני ה' אלקי מה אני בחנם וכו' ולהשיב לכל שאל עד מקום שידי ושכלי מגיע באפס דמים והגני כותב על ספר דדיו כל מה שיחנני הי"ת הן בהלכה הן אגדה והמה מונחים הפקר כל מי שרואה להעתיקם יבוא ויעתיקם וכן עשו קדמונינו קודם הדפוס יותר איני מחויב עכ"ל, וא"כ בודאי יש לו ליטול שכן טרחתו להביא תורתו לדפוס, וכבר עמד על זה הר' אברהם רויטענבערג ז"ל (בהסכמתו לקיצור שו"ע עם מסגרת השולחן) וז"ל ובחמת יש לדון בזה אם המחבר ספרים לזכות הרבים הוא בכלל לימוד תורה לרבים ויהיה מחויב להיות בחנם משום מה אני בחנם כו' אמנם עיקר מה שיכול להנות הוא משום שכן בטיילה בעד העת שעוסק בהדפסת החיבור והדברים ארוכים עכ"ל.

וגרמא שמעולם לא בא החת"ס לחלק בין חידושי תורתו לשאר דברי תורה ולא היה כוונתו לחסור להרוויח על ספר עם תורתו, אלא שהחת"ס חידש שבנוסף למה דיש לגזור כדי שלא יבא מדפיס ספר לדי הפסד יש גם כח לחכמי הדור לקבוע לו שכן טרחתו על כתיבת הספר ויש להם לגזור שלא ידפיסו אחר הספר הג"ל כדי שיקבל המחבר שכו' ע"י מכירת ספרו, ובזה חילק בין חידושי תורה להגהת ספרים שבהגהת ספרים שמוותר לו ליטול שכן יש לנו לגזור שירוויח על הגהתו ע"י מכירת ספרו משא"כ בחידושי תורה שאסור לו ליקח שכן על לימוד תורה ממילא אין לגזור

שירוויח על מה שחיבר, אצל אה"נ שיש לו להרוויח על ספרו כמו כל ספר של תורה שמדפיס שמוותר לו להרוויח שכן טרחתו ולא גרע תורה שכו' מתורה של אחרים, אצל אין לנו הענין המיוחד לקבוע לו שכן על עבודתו בחידוש הדברים, והכי מבואר בדברי התח"ס להדיא שכו' בשארי מדפיסי' כ"ס זמי שהוציא דבר חדש ובתנאי שלא יהי חי' תורה ופסקי הלכות שאסור ליטול שכן וליהנות ממנו זעה"ז אצל מגיהי ספרים ופוסקי טעמי' דמותר ליטול עליהם שכן כו', ומבואר בזה שהענין שייך הן בשאר ספרים הן בספר שחידש אלא שבספר שחידש כ' שכו"ס הוא דיש לנו לגזור שיש ענין נוסף שיקבל שכן חידוש⁴⁷, ועל כ"ס זה כ' שלא שייך בדברי תורה כיון שאסור לו ליטול שכן על עמס חידוש כיון שאין ללמוד תורה בחנם ולא מצינו שמוותר ליטול שכן על חידושי תורה שכו' יותר מתורה שלא חידש וממילא אין לנו לקבוע לו שכן על חידוש, אצל לעולם יש לו להרוויח על טורח ההדפסה, וכן מבואר להדיא בהמשך דבריו דמה שיש לו להרוויח הוא מכח גזירת החכמים שיכולים לקבוע לו שכן ע"י זה, וז"ל וגאוננו רבותינו חסיד אשכנז ז"ל קצבו שכו' למינקט לי' שוקא על כ"ה שנין כו' והכל הוא ליטול שכו' כאילא ביבנה וכמגיה' ספרי' בירושלים וכת"ח שמלמדי' הלכ' שחיטה וקמיא שטלו שכו' מתרומת הלשכה וכחנני' בן חזקי' בן גודי שהעלה לו ג' מאות גרבי שמן פ"ק דשבת ע"ס ומשמע משל ציבור העלו לו דאל"כ ה"ל למימר והעלה לו אע"כ משל ציבור ואלו הם נטלו בשעת מעשה ומעות מזומן והוא נטל עכשיו לפרוע חובותיו ממה שעבר ואינו נטל מעות מתוכן אלא נקיטות שוקא בעלמא עכ"ל.

י"ד

לכאורה נראה שאם יש זכות יוצרים שייך למחבר ואו ליורשיו כיון שקנינו הוא מכח חידוש ואינו שייך לבעל הגייר שנכתב בו, וכמו שפשוט הוא שאם אחד מעתק החידוש בלי רשות הבעלים דפשוט הוא שלא נעשה הבעלים על החידוש מפני שיש לו נייר עם החידוש, וא"כ יוצא שגם היכא שבא הכתב לשני כדיו, כגון שנאבד ונתייאש הבעלים ממנו שאינו אובד הזכות יוצרים, [וא"כ נשתכח החכמה ונתייאשו הבעלים גם מזה], שהזכות אינו חלוו בהגייר שבו נכתב אלא בעצם החכמה, אצל גם היכא שנתיאש הבעלים מהחכמה אין סבירא לומר שיש למוציא זכות יוצרים שהרי הוא לא חידש חכמה זו, ואם על הראשונים אנו מנטערים מנ"ל שיש למחבר זכות בחידוש מ"מ יש מקום לקבל דעת הגדולים שס"ל כן אצל הבו דלא להוסיף עליו ולחדש עוד חידוש שיש זכות יוצרים לבעל הגייר שהחידוש כתוב בו, אצל יש לצדד שאם הוא גילה החידוש לאחרים וכו' לא היה נודע י"ל שנקנית לו מחמת מה שגילה אותו לאחרים אע"פ שאינו המחבר.

⁴⁷ ובעין זה איתא בפרשת מרדכי להגאון ר' מרדכי בנעט ז"ל (ח"מ ס"ח ב"ה העתקת) שפקפק על כל ענין החרמים שנתנו למדפיסי ספרים שאינם שלוחי מצוה, אבל כ' שהמעין ומחדש דבר והעלהו בדפוס י"ל דמקרי שליח מצוה וראוי לתקן שלא יהיה נזקין, [אבל אין זה לגמרי כשי"כ בדעת החת"ס].

מ"ו

בענין המנהג: כפי המצואר לעיל כל הענין של זכות יוצרים הוא דבר חדש והתחיל צעך בזמן השואל ומשיב, ומאילו רמזים קאת לפני זה ליש זכות יוצרים ואין להם הכרע ולמעשה לא נתקבל דברי השו"מ לגמרי⁴⁸, והבית יצחק (וי"ד ח"ב סי' ע"ה אות ד', וחיו"מ סי'

⁴⁸ ראיתי בספר עמק המשפט (ח"ד ס"ס כ"ב) שדייק מספר קול אריה (תשי" קל"ד-קל"ה) שס"ל דליכא זכות יוצרים, שדן שם באחד שהמציא דרך לעשות שפאנהאלץ ובא שני לעשות כן נמי, ובכל דבריו אינו דן אלא בהשגת גבול ועני המהפך בחררה ומשמע שזולת זה אין כח להראשון לעבד על השני ואילו היה לו בעלות כדת וכדין לא היה צריך לטרוח כ"כ לבסס הפסק על בסיס כל מיני צירופים אלא הו"ל למימר בפשיטות שיש לו בעלות ואסור לקחת את שלו. אולם לא ראיתי שמיירי שם במי שהמציא איזה רעיון ופטנט אלא במי שהיה הראשון לעסק שם בעסק השפאנהאלץ והרגיל אנשים להשתמש בו ולקנותו אבל לא היה שום חידוש ופטנט, וז"ל השואל שם ראובן אשר שכר מאת הגראף דפה רשיון כו' ולעסוק שם במלאכת השפאנהאלץ ע"י האומנים הפועלים שבכפר הנ"ל הבקאים במלאכה זו והוא ע"י גלגל שמתגלגל ע"פ המים והנה הוא לבדו ואין שני אשר התעסק בזה זה כמה שנים עכ"ל. ואין רמז בכל דבריו שהמציא הראשון איזה רעיון ופטנט כלל אלא שהוא היה הראשון לעסוק בזה במקום ההוא, וגם בדברי הפסק דין מלפני כמה שנים הנזכר שם כתבו ומעולם לא הי' עסק חלו ביד איש אחר מגבולינו ע"כ, ומשמע שהיה בנמצא חוץ לגבולם.

וגם בעמק המשפט הרגיש בזה וכ' משמע קצת שרק בשנים האחרונות היה הוא לבד מתעסק בזה, אולם בהמשך כתב כמה פעמים שהוא זה "שהמציא" את הפטנט והרעיון לייצר ולשווק דבר זה ע"י השימוש בגלגל המים עכ"ד, ולא מצאתי שכתב כן שהראשון המציא איזה רעיון ופטנט, ותו הרי כל מה שכי' אח"כ הוא מלשון התשובה אבל אין רמז לזה לא בדברי השואל ולא בדברי פס"ד הישן ולא משמע מדברי התשובה שידע יותר פרטים בעובדא זו מעצמו, וגם בתשי" קל"ה שהביא דברי בע"ד הראשון שנגדו נכתב פס"ד הישן וגם דברי בעל הדברי חיים אליו אין רמז בדבריהם שהראשון המציא איזה פטנט, וכיון שכן מנא ליה שהיה בזה איזה פטנט ורעיון שחידש הראשון.

וכל דיוקו של עה"מ אינו אלא ממה שכי' שהראשון המציא העסק וכנראה הבין שהמציא ר"ל חידש איזה רעיון ופטנט, אבל האמת הוא שהמציא אינו אלא שגרם דבר להיות בנמצא [כמו שביארנו בסי' י"א] וגם אם אפשר להשתמש במילת המציא לגבי רעיון כמו כן אפשר לומר המציא על כל מה שגרם להיות בנמצא ולאו דוקא פטנט ורעיון. וכוונת הקו"א אריה היה רק שהוא המציא עסק זה במקומם והרגיל אנשים להשתמש בשפאנהאלץ וממילא נחשב אומנתו והיה שייך יורד לאומנות חבירו ועני המהפך בחררה, וכן מבואר בדבריו בת' קל"ה סד"ה אחדש"ה שכי' ומיום אשר המציא הוא עסק זה, ושם בד"ה ומ"ש הוא היה הראשון אשר המציא דבר זה במדינתנו, ולא כתב בשום מקום שחידש הרעיון ופטנט [ובעה"מ ביאר דבריו בזה שלא כפשוטם כלל כדי שלא יהיה סתירה לדבריו] ואמנם בת' קל"ד בד"ה ועתה כי' והוא שהמציאו והוציא לפועל דבר זה ועי"ז נתרבו לוקחי השפאנהאלץ, שבעה"מ כי' כאן כתב מפורשות שהוא זה "שהמציא את הפטנט והרעיון", אולם מלבד ממה שאינו מפורשת כשנ"ת ד"ל שכוונתו שהמציא העסק ולא יותר, ובפרט שסופו מגלה על תחילתו, הרי כל דבריו שם באו לדמות נידון זה למשי"כ מהרשד"ם (חיו"מ סי' ר"ט) ולשונו שם לקוחים מדברי מהרשד"ם ממש שכי' שם הא' המציאו וטרח להוציא הענין לפועל ומכח זה נתרבו בגדים ועושים אותם עכ"ל, וא"א לומר שגם מהרשד"ם ר"ל שהמציא פטנט ורעיון [כש"כ בעה"מ שם] שהרי בהמשך כי' והבא להמציא עתה בטאן כו' ואם כוונתו במשי"כ הא' המציאו היינו שחידש כל הרעיון ופטנט לעשות בטאן כשהשני בא לעשות בטאן א"א לומר שהשני בא להמציא בטאן, אלא ע"כ ר"ל שלא היה שם עסק הזה וראשון טרח לתוח אותו כש"כ בהמשך מיד וטרח להוציא הענין לפועל ומכח זה נתרבו בגדים ועושים אותם עכ"ל ועל ידי טרחת הראשון באו קונים ונתפתח השוק ולולי זה לא היה קונים להשני כלל, אבל ודאי דמשי"כ שהמציא ר"ל שגרם הדבר להיות בנמצא ולא שחידש שום רעיון ופטנט כלל, וכמו כן אם השני עושה בטאן שפיר י"ל

(פי) חלק עליו להדיא, וכן בהתעוררות תשובה (ח"א סי' קל"ב) כי' שאין זכות יוצרים בחידושים שאין בו ממע ואינו אלא כטובת הנאה, וכן מהרש"ם (ח"ב סי' ר"ב) כי' שאין זכות יוצרים, וז"ל דאף שאזיהם טרח והמציא המסחר ההוא וזכה בו מ"מ הרי הוא רק איסורא שחל על הצא להשיג גבולו ואין בו קה"ג כי' הוא דשלב"ל וא"צ ממע עכ"ל, וכן דעת הדברי מלכילא [עני הערה 58], והגאון ר' מאיר אריק ז"ל [עני סוף הערה 24] וגם תלמידו של השו"מ ר' אברהם רויטענצער ז"ל כי' (בהסכמתו לקיצור שו"ע עם מסגרת השולחן) אמנם אודה ולא אבוש כי לפע"ד לא אדע על פי הדין למה יש להמחזר הספר הכח הזה לעצור צעד הרואה להדפיס חיבורו עוד הפעם אחרי אשר מכר חיבוריו אשר הדפיס המחזר בפעם ראשונה ולא יצא לידי הפסד כו' והאריכו אז הגאונים בתשובותיהם שהכח שיש בזה ציד הרבנים לעצור צעד המדפיסים עוד הפעם הוא רק תקנת הקדמונים להרבות תורה בישראל כו' ולפע"ד גם הזכות שיש להמחזר הספר שלא להדפיס בלתי רשותו הוא ג"כ תקנת הקדמונים מטעם הנ"ל עכ"ל⁴⁹, ותשובת השו"מ נדפסה כעשרים שנה לפני זה ונשנה ונשלש בכמה מהסכמותיו וז"ל שתלמידו לא הסכים לדברי רבו או שלא ידע מהם, ועכ"פ מצואר שלא נתקבל דלא נראה שתלמיד יחלק על דברי רבו היכא שנעשה המנהג בישראל, ואי לא ידע מהם כ"ס הוא דא"א לומר שהיה המנהג.

והנה היום מורים צס"ם⁵⁰ הרבנים המפורסמים שיש זכות יוצרים

שהמציא אותו כיון שגרם לו להיות בנמצא, ובדאי במשי"כ הקו"א כלשון מהרשד"ם א"א לומר שכוונתו ליותר מכוונת מהרשד"ם. ⁴⁹ ראיתי בשם אחד מגדולי פוסקי זמנינו שהבעלים יכולים לעכב לעולם אף שא"א להשיג את הספרים וכמו כן מצינו בהסכמה שניתן ע"י התלמיד של השו"מ למסגרת השולחן עם הקש"ע, ושם מבואר שמחברו יכול לעכב את ההדפסה לעולם, ורק בגלל שניחא שלאחר מיתה יפוצו ספריו לכן יכלו להדפיס את הספר שוב עכ"ד, והדבר תמוה ביותר שהרי בהמשך אותו הסכמה כי' מה שהעתיקתי למעלה, ואולי נתחלף לו ר' א"ר תלמידו של השו"מ עם הגאון ר' יהודא ליביש ליכט ז"ל שכי' והן אמת כי מיד בפעם הראשונה היה דעת הרב כי' להדפיס ספרו מסגרת השולחן יחד עם הקיצור שלחן ערוך הנזכר, אך הרב ר' שלמה זצ"ל כתב דלא ניחא ליה, אמנם כן כי עתה אשר הרב ר' שלמה ז"ל הוא בעולם האמת ודאי ניחא ליה למלאות רצונו, כי ע"י זה יהיה זכות לרבים הלומדים בספר זה עכ"ל, אבל גם בזה מבואר שלא ס"ל דיש בעלות על חכמתו ואפשר לעכב שני מלהשתמש בו מעיקר הדין, שאם כן בעלות זו עוברת בירושה [וכמקובל למעשה שחשבינן הירשים כמו הבעלים הראשונים] וא"כ אינו מובן היאך התיר על סמך שהמחבר ניחא ליה בעולם האמת היום צריכים לקבל רשות מיורשיו ודעתו בעולם האמת אינו מעלה ומוריד, ובר מן דין לא מצינו כיוצא בזה בחו"מ שהתירו איסורי חו"מ על סמך אומדנא דידן, אלא ודאי גם הוא ס"ל שאין איסור מעיקר הדין ולא דיבר אלא מצד היושר שאינו ראוי לעשות דבר שהמחבר התנגד לו להדיא ולזה סגי אומדנא דידן שהיום ניחא ליה בעולם האמת.

⁵⁰ באמת לא נתרבר לי כ"כ פסקי גדולי הרבנים לגבי זכות יוצרים דיש סתירות במה שאומרים בשמם [ולדוגמא מה שמפורסם בשם גדול א' שהבעלים יכולים לעכב גם כשאין ברצונם להדפיס בעצמם לכאורה סותר מה ששמעתי משמו ממקור מוסמך ביותר שהתיר להעתיק לעצמו מספר שיש עליו זכות יוצרים אשר לכאורה נראה מזה דלית ליה זכות יוצרים אלא יורד לאומנת חבירו] ומה שכתבו בעצמם אינו ברור כ"כ ויש לפרשם בכמה אופנים, ויתכן שלא אסרו אלא מטעם יורד לאומנת חבירו או מטעם גזירה או מצד היושר, ובמעתיק דבר שבלאו הכי לא היו מוכרים הבעלים או שלא היה קונה אינו ברור שאוסרים כלל, שהרי

בחר המון עם.

ולכאורה היה נראה דמה שעושים ההמון עם אינו יכול לקבוע המנהג כיוון שעושים באיסור דמה שאינם שומעים להוראת הרבנים, אבל באמת הרבה ויתכן גם רוב גדולי הדורות ס"ל לזכר זכות יוצרים כשנ"ב, וכפי הנראה גם היה זה המנהג הישן, וכפי מה שדברתי עם בני תורה הנוהגים להעתיק תוכניות הם באמת סומכים על זה שהוא מותר ע"פ דין, וקשה לומר שאינם יכולים להמשיך עם המנהג הישן שנסמך על גדולי האחרונים, ואילו היו רבנים שקיבלו האיסור עליהם אולי היה להם כח כרב עיר לחייב אלו שקיבלו עליהם לקבל דבריהם, אבל בדרך כלל גם הרבנים הגדולים לא נתקבלו ע"י האיסור וכל א' שאל מי שרצה על כל שאלה ושאלה ונאמרת יש הרבה קלקולים צמנהג הגרוע הזאת שאין לרבנים סמכות ואיש כל הישר צענינו עושה ואינו מקבל עליו שום רב היכול לחייב אותו אבל למעשה כן הוא המציאות בדרך כלל וממילא א"ל לחייב אנשים לקבל פסק מרבני זמנינו – אע"פ שהם גדולים באמת וראויים להוראה – כשגדולי הדורות הקודמים לא ס"ל כן, וממילא נשאר השאלה הישן קובעים המנהג אבל א"ל לומר שאלו שנוהגים שאין זכות יוצרים הוי עבריינים ולא מחזקינן צמעהיהם.

ויש להעיר שיש גם מנהג להפך מצד המוכרים שהרבה מהם עושים כל מיני טדקי למנוע מאחרים מלהעתיק מה שמוכרים כגון מכירה על תנאי או שיוך במכירה או שרק שוכרים ולא מוכרים, וכל זה מראה שהם גופא חוששים שאין להם זכות יוצרים, ואף אם נאמר שאינו חלל להוציא מלכסם של קונים שמורים היתר שלא כדין לגבי זכות יוצרים עכ"פ זה מראה שאין המנהג מקובל כל כל.

ולגבי מנהג צ"ד⁵⁴ אינו ברור שיש לצ"ד יותר סמכות לקבוע מנהג ממורי הוראה, ובפרט בזה"ז שזמננו ליכא צ"ד שקבלו איסור עליהם ובדרך כלל מה שנקרא צ"ד אינו חלל בית צוררים קבועים, ועוד הרי דרך צ"ד בזה"ז גם של צ"ד שקבלו איסור עליהם הוא שלא לפסוק ע"פ דין תורה חלל לעשות פשרה בדרך כלל, וממילא קשה לומר דמה שהצ"ד פוסק בתורת פשרה יכול לקבוע המנהג, ואולי יש לחלק בזה שאם באים אנו לידון על פסק הלכה שיש זכות יוצרים ממך ומי שמעתיך מה שחידש חזירו הוי

ומנהג צ"ד⁵¹ הוא לפסוק זכות יוצרים, אבל מצאתי גם ממהצרי זמנינו שנקטו לזכר זכות יוצרים⁵² (ולדוגמא יעו' צס' דרכי חושן להגאון רי"מ סילמן שליט"א [ח"א עמ' ר"ס] ודברי הרב יס"מ שליט"א בקובץ מצית לוי [כסלו תשנ"ז עמ' קמ"ד], חוברת חל תלפיות [חוברת ס"ב עמ' שכ"ח-שכ"ט], ומאמרו של ידידי הג"ר שמואל ברוך גנוט שליט"א בקובץ קול התורה [תשרי תשע"ב]). ואומרים שכן הורה הגאון רצ"ל אבל שאלו ז"ל [ואומרים שכן היה דעת הגרש"ז אויערבך ז"ל אבל יש מכחישים], והרבה רבנים המליאו כמה תחבולות לטובת היוצרים שיכולים למנוע מאחרים מלהעתיק בלי טענת זכות יוצרים וכנראה הוא משום שס"ל לזכר זכות יוצרים, ומנהג⁵³ המון עם הוא לזכר זכות יוצרים ונפוץ מאוד להעתיק תוכניות מחשך גם של חזרות בצעלות יהודים, והדבר נעשה גם ע"י בני תורה, ואע"פ שיש מחמירים בזה מ"מ יש הרבה מקילים, וגם מהמחמירים הרבה חוששים לדינא דמלכותא או שגמנעים להעתיק משום יוסף ולא משום שס"ל דיש זכות יוצרים מדינא, וקשה לומר שיש בזה מנהג כדברי השו"מ, ויש להסתפק למי יש הכח לקבוע המנהג, האם אזלינן בחר הרבנים או בחר הצ"ד או

כל הדיני תורה ששמעתי עליהם היו כשהבעלים רצה למכור בעצמו, [ובשבט הלוי (ח"ד סי' ר"ב) היתר להעתיק לצורך לימוד, ובהסכמתו לרמב"ם פרנקל הגם שאסר מעתה ועד עולם מבואר מדבריו שהוא מכח גזירה ולא מעיקר דדינא וכן נראה ממכתבו להר"ר שבתי פרנקל ז"ל (שה"ל ח"ו סי' רל"ט) ומשמע דלית ליה זכות יוצרים כלל (אבל יש קצת סתירות במשמעות במכתבו על רמב"ם פרנקל שנכתב בתשס"א והסכמתו לש"ס עוז והדר, וצ"ע), וכן נראה מהסכמת הגריי"ק זצ"ל לרמב"ם פרנקל שלא אסר על אחרים אלא מטעם גזירה, ושמעתי שגם הגאון ריי"פ ז"ל ס"ל דליכא זכות יוצרים אבל לא משמע כן ממש"כ באבן ישראל (ח"ט סי' קנ"ו), וצ"ע בכל זה אבל נראה קצת שגדולי הרבנים חוששים מלהורות היתר לרבים בענין זה אף בדברים שמותר לדעתם מחשש שיקילו יותר מדאי והוי הלכה ואין מורים כן. ודע שיש רינונים על אחד מהספרים העוסק בזכות יוצרים שמחברו קיבל כסף מחברות תוכניות מחשב.

⁵¹ שמעתי מא' שעסק הרבה שנים בחו"מ שאין טעם לפסוק זכות יוצרים ומה שכל הב"ד פוסקים כן הוא משום שדעתם הוא שכן צריך לפסוק ע"פ יוסף, והיום הוא דין בב"ד מסויים אבל איני יודע איך הוא פוסק למעשה בד"ת, וכן שמעתי מבן דודי שד"ר שליט"א ששמע משני בוררים [א' מהם מפורסם מאד] שלדעתם אין מקום כלל לזכות יוצרים, אבל איני יודע מה הם פוסקים למעשה בד"ת.

⁵² ואולי יש להוסיף הגריי"ק קנייבסקי זצ"ל דיעו' בקריינא דאגרתא (ח"א מכתב קצ"ג) שכפי הנראה לא היה ברירה ליה דיש זכות יוצרים. ואולי יש להוסיף גם פאת שדך (ח"א סי' קנ"ח) שפסק בתשובתו הראשונה שם דליכא זכות יוצרים [וע"ש היטב], ואמנם בתשובתו השנייה כי שמצא דברי השו"מ וממילא אע"פ שהרבה לתמוה עליו מ"מ להלכה ביטל דעתו לדברי השו"מ, אבל יש להעיר שכנראה לא ראה דברי הבית יצחק שחלק על השו"מ להדיא, שרחוק הוא שלא היה מזכיר דברי הב"י שהם סמך לדבריו אילו ראה אותם, וממילא אע"פ שלמעשה ביטל דעתו לדעת השו"מ מסתבר שזה היה משום שכן ראוי לא' מדורינו לבטל דעתו הוא' מגאונים הדור מלפני כמאה וחמישים שנה, אבל יתכן שאילו היה רואה שגם גאונים בדור ההוא חלקו על השו"מ היה פוסק כמותם.

⁵³ התוס' (ב"ב דף ב. בדי"ה בגויל) הביא מר"ת דיש מנהגים שאין לסמוך עליהם אפילו היכא דתנן הכל כמנהג המדינה. ונראה שאם באמת יש זכות יוצרים המנהג להעתיק בכלל זה דמסתבר שכל אחד עושה מה שרוצה ואינו מנהג ותיקין שנאמר מנהג מבטל הלכה. אבל כשבאים לדון על זה גופא אם יש זכות יוצרים בודאי צריך להתחשב עם המנהג ואין לומר שעושים שלא כדין. וכ"ש אם מעיקר הדין אין זכות יוצרים אלא דאורייתא יש זכות יוצרים מצד מנהג, שלזה בודאי מתחשבים במנהג ההמון.

⁵⁴ שמעתי מהגרמ"מ שפרן שליט"א (והובא בעלון המשפט, אב תשע"א) דמאחר שכן פוסקים כל ב"ד נעשה הדין ואם לא מדאורייתא עכ"פ הוי מדרבנן שנכלל במש"כ הרמב"ם (ממרים פ"ב הל"ב) בית דין שגזרו גזרה או תקנו תקנה והנהיגו מנהג, וגם לדבריו יש לפקפק על הב"ד שבזמנינו כש"כ למעלה שאין להם כח להנהיג מנהגים, אבל בלאו הכי לא נראה דמקרי הנהיגו מנהג אלא אם הם עושים כן בתורת מנהג אבל אם הם פוסקים דבר בחושבם שכן הוא הדין אין לזה תורת מנהג שהנהיגו ב"ד והחולקים עליהם בדין אינם צריכים לחוש לעצם זה שהנהיגו כן, ובפרט להנתבאר שלא כל הגדולים ס"ל דיש זכות יוצרים והרבה מהם הציעו תחבולות אחרות למנוע אחרים מלהעתיק ומבואר בזה שלא כולם הנהיגו דיש זכות יוצרים. ויעו' בהתעוררות תשובה (א-ב סי' קצ"ד) שהבין דמש"כ הרמב"ם הנהיגו מנהג היינו שנהגו העם מעצמם וב"ד דנו במנהגם וקבלו אותו, וזה לא היה מעולם לגבי זכות יוצרים.

ממון חזירו ונתן לו ממש, אבל כשלא נתן לו כלום חלל שחזירו נהנה ממילא מאיזה פעולה שעשה בעצמו מהיכא חיתי שיש לחייב חזירו לשלם לו על הנאה זו, הגע בעצמך הבונה לעצמו בית יפה והעובדים ברה"ר נהנים מראיית ביתו וכי יעלה על הדעת שיש לו לתבוע אותם על הנאה זו.

וכן מבואר בנתיב"מ (רס"ד סק"ז) ש' על דברי הרמ"א הג"ל וז"ל פעולה או טובה. והיינו שהשביחו, כגון שאמר לו אכול עמי או דור עמי, חייב לשלם כו' אבל כשמילא מן ההיזק דינו כמזריח ארי ובהשבת אבידה עכ"ל, ומבואר בזה להדיא שאינו מחוייב לשלם לחזירו על מה שמהנהו אלא"כ משביחו שהוא כנותן לו דבר וזוהי מחוייב ליתן חלקו בידו להליל על דעת שניהם ביאר (בסק"ו) דהוא משום שיכול לכופ את חזירו ליתן והרי גם מזריח ארי מהנה לחזירו ואעפ"כ אינו חייב לו כלום כיון שאינו משביחו, ואין לומר דהוא משום שמזריח ארי מחוייב להליל חזירו שהרי יש כמה אופנים של מזריח ארי שאינו חייב כלל וסתומת דברי נתיב"מ משמע שכל אופן פטור.

(ב) ויעו' ב"ב (דף נ"ד:) נכסי עובד כוכבים הרי הן כמדבר כל המחזיק בהן זכה בהן, ודעת הרשב"ם והרא"ש הוא שאין השני חייב להראשון כלום אע"פ שנהנה ע"י מה ששילם להגוי וגרם לו להפקיר נכסיו ואין לו נהנה גדול מזה ואעפ"כ אינו חייב לו כלום כיון שלא נהנה מממנו אלא קנה מן ההפקר, ואע"פ שנתנה הפקר בגרמת הראשון אינו חייב לו כלום, ואמנם ברמב"ם (זו"מ פ"א ה"ד) ונתן לראשון את הדמים עכ"ל וכן נפסק בשו"ע (קצ"ד ב') אבל יעו' בסמ"ע ש' וטעמם, דאף ללא קנהו, מכל מקום בתורת משכון הוא בידו עד שיחזיר לו הדמים עכ"ל וכ"כ בעלוות דר' יונה, הרא"ש ב"ב דף נ"ח והטור ב"ב דף נ"ח וא"כ אין החיוב משום נהנה ואין לנו ראייה שחולק על הרשב"ם ורא"ש דדין נהנה, אולם ברמב"ם ס' ונראין הדברים כיון דמשום זוזי דהאי מסתלק גוי ומשטרשי ליה הני זוזי ללוקח שני מחייבין אותו להחזיר מעות ללוקח ראשון עכ"ל, אבל ע"ש בהריטב"א שצאמת הק' עליו וז"ל ואינו מבין טעם זה הגע עצמך איילו נתן ראובן מעות כדי שיפקיר שדהו או שיתנהו לשמעון ועשה כן למה יתחייב שמעון לפדונו לו אותן מעות, הא ודאי מתנה היא ליהב ליה, וכל שכן בזה שלא נתכוון מפני שמעון והוא הפסיד על עצמו עכ"ל, וע"ע בראשון האזל (זו"מ פ"א הל"ד ג') שהק' כעין זה וז"ל אבל עוד אינו מבואר להוציא דהעכו"ם נסתלק ע"י הכסף שנתן הישראל, אבל כיון דאמר בגמ' דנעשה הפקר מה איכפת לישראל שני מאיזה סבה שנתנה הפקר, כיון דעכ"פ נעשה הפקר והוא זוכה מן

גזון בזה מסתבר שלא אזלינן אלא מה שפוסק ב"ב ע"פ הלכה ולא מה שעושים בתורת פשרה, אבל יש שהעלו שחם נוהגים כן למעשה יש זכות יוצרים לא מדינא אלא שכלל במש"כ הרמב"ם (הל' מבירה פ"ד הל"י) רשאין אנשי אומניות לפסוק ביניהם שלא יעשה אחד ביום שיעשה חזירו עכ"ל, ובה מסתבר שיש להתחשב גם בזה שפוסקים בתורת פשרה שהרי סוף כל סוף הרי ראייה שנוהגים כן למעשה.

ואולי יש לחלק בהמנהג בין מעתיק לעצמו ומעתיק למכור, שהרי רוב אלו שמעתיקים אינם מעתיקים אלא לעצמם, שיש בזה יותר דדדים להתיר, ואע"פ שיש שמעתיקים למכור הם המיעוט וזכרך כלל הם עושים זה דרך גניבה, אך אין הכרח שהוא משום שהרוב בעצם נוהגים איסור אלא משום שידועים שהם יפסידו ב"ב דף נ"ז או משום שיש יותר ענין בזה למנוע מלד יוסר, ואולי אין בזה מנהג, וז"ע.

מ"ז

בענין נהנה:

(א) יש לדון אם יש מקום לחייב לשלם לבעל החכמה משום נהנה שהוא הדיון שהעושה דבר עבור חזירו כריך חזירו לשלם על מה שהנאהו, ויזא מהסוגיא ב"ב (דף ק"א.) היורד לתוך שדה חזירו ונטעה שלא ברשות, והמקיף את חזירו (בב"ב דף ק"א: וב"ב דף ט"ז:) ויעו' מש"כ הרמ"א (חו"מ סי' רס"ד סעי' ד') כל אדם שעושה עם חזירו פעולה או טובה, לא יוכל לומר בחנם עשיתי עמדי הואיל ולא איתתיך, אלא כריך ליתן לו שכרו עכ"ל, ולפ"ז היכא שאדם עושה פעולה לחדש חיזה חכמה אולי המשתמשים בו כריכים לשלם לו כמו כל פעולה שאדם עושה שהנהנה כריך ליתן לו שכרו.

אולם גם חיוב משום נהנה תלוי ביסוד זכות יוצרים אם נעשה בעלים על חכמתו או לא, דלא מקרי נהנה אלא"כ נהנה משל חזירו ממש אבל כשאדם עשה חיזה פעולה וחזירו נהנה בגרמת הנעשה אבל לא נהנה ממנו ממש אינו חייב משום נהנה וכמו שיתבאר, וממילא אם לא נעשה בעלים על חכמתו נמצא שהמשתמש בה לא נהנה ממנו כלום ולא שייך חיוב משום נהנה בכה"ג⁵⁶, ואינו דומה ליורד לתוך שדה חזירו ונטעה שהשביח

⁵⁵ ובענין זה הבורר המפורסם (המוזכר בהערה 51) סיפר לאי מה שיעץ לקרובו מה לעשות בספר שהוציא כדי שיהיה אפשר להוכיח שאחר העתיקו ולא עשה אותו עבודה בעצמו, ושאלו השומע שהרי דעתו הוא שאין זכות יוצרים, וענה לו שמי"מ אפשר לזכות בב"ד אחר.

⁵⁶ בפרשת מרדכי (חו"מ סי' ח' בד"ה ומי"ש כתי"ר) כ' דמהרמ"פ ה"י הוא מחדש דעתו להג' כתיקונו כו' וא"כ המדפיס הבא אחריו נהנה בעמלו של הראשון עכ"ל, ולכאורה דעתו שלא כש"כ שאסור להשני לחזור ולהדפיס חידושו של הראשון וליהנות ממנו חנם ולא כש"כ, אבל א"א לומר כן שהרי העובדא שם בתשובה ז' מיירי במי שהדפיס חידושו של הראשון והפ"מ שם הצדיק השני וא"כ דבריו בתשובה ח' [שהם המשך לתשי' ז'] סותרים כל הפסק שבא לחזק, אלא שבנוסף למה שהצדיק השני בדין פקפק על כל החרמות שנהגו לעשות על מדפיסי ספר שנית בכלל, ובא לחלק בין מה שהחרים הרמ"א ושאר חרמים, ועל זה כ' דכשהראשון חידש דבר ראוי לגזור בעדו כדי שלא יבוא לידי הפסד, וז"ל

וא"כ המדפיס הבא אחריו נהנה בעמלו של הראשון ועל ידו הוא בא להפסידו אבל במדפיס סי' ישן אין לו דמיון עכ"ל, ולא תלה הדבר לא בבעלות הראשון בחידושו ולא בדין נהנה אלא בזה שיבוא לידי הפסד וכיון שכן ראוי לגזור בעד הראשון שהשני בא להשתמש בעמלו כדי להפסידו, אבל אילו היה ס"ל דיש חיוב משום נהנה הול"ל בפשיטות שהשני נהנה מעבודת הראשון וגם אם לא יבוא הראשון לידי הפסד שייך זה.

[ודבריו בעצם העובדא של הרמ"א צ"ע כש"כ בהערה 31].

דנהגה ע"י המלכאון של זה אצל בהאי סברא לחוד לית דין ולית דיין עכ"ל, ועכ"פ אף אחד לא יידר שיש חיוב משום נהגה.

ג) וכן מבואר מהתוקף ספינתו של חבירו ועשה זה מלכא (בב"ק דף צ"ז). דהיכא דנחית ליה אדעתא דגזלנותא אינו נוטל אלא פחתה ומשמע שאפילו אדם שדרכו לשכור אינו צריך לשלם שכירות אלא הפחת בלבד וכו' הש"ך (ח"מ ש"ג סק"ח) הטעם דמטלטלין נגזלין והגזילה ברשות הגזלן ובדידיה דנפשיה קעביד מלכא (וע"ש בציאור הגר"א (סק"י) שכן מבואר להדיא בגמ' שם] ונתבאר בצרכ"ש (ב"ק סי' ד' אות ב') דמה דגזלן אינו משלם מלכא ואף שנהגה משל חבירו דלענין זה קונה הגזלן דלאו ברשות' היא להתחייב יותר משעת גזילה ואף דלא קני לה לענין השבח שהוא על החפץ לענין זה קנה הגזלן דאינו ברשות' והשבח שאינו על הגזילה קנה הגזלן עכ"ל, ולכאורה כל זה אינו מובן אלא"כ נאמר שנהגה הוא רק כשנהגה מממונו של חבירו וממילא היכא שקנה הגזלן לגבי שבח שאינו על הגזילה אינו חייב משום נהגה, אצל אס נאמר שחייב משום נהגה כל היכא שבח לו הנאה מחבירו באיזה אופן שהוא היאך שייך לקנות החפץ לגבי הנאה הרי סוף כל סוף לא קנה הגזלן ונהגה משל חבירו ואיזה קנין שייך בזה לפטרו מהנאה זו הרי הנאה אינו תלוי בצעלות כלל אלא במה שנהגה משל חבירו, אע"כ מוכרח שאינו חייב משום נהגה אלא כשנהגה ממנו חבירו ממנו וממילא שייך קנין לגבי הנאה ולא נהגה משל חבירו.

ד) וראיתי להגאון רז"ג גולדברג שליט"א (תחומין ח"ו י"א) שלמד מדברי הגב"י [שהבאנו בסי' ז' וע"ש] שהנהגה ממנון שהוציא חבירו ולא מגוף הממונו אלא שמהמת ממנו נסתבב הנאה לשמעון מתחייב לשלם עכ"ל, ואינו מובן [וכמו שהרגיש בעצמו בסוף] שהרי שם השני בא להשתמש בלוחות מוכנות לפוס שנגעו ע"י הראשון ובא להשתמש בדבר בעין של חבירו ממנו, ואע"פ שגוף האותיות היו של המדפיס וסידור האותיות אינו דבר ממנו י"ל דכיון שהלוחות היו דבר בעין ונשתבחו ע"י סידורם באופן המועיל מקרי שבח בעין והשני בא להשתמש בדבר בעין שגשתבב בסידורם ע"י הראשון, וכן מלאכי בדברי מלכאל⁵⁸ (ח"ג סי' קנ"ז בד"ה אכן בנ"ד) שדן באלה שהמלאי לעשות מים מתוקים ומריחים והשיג רשיון ע"י עמל והוצאה לא מעט, וקם אחר והדפיס עטיקעטין כמתכונת של איש הג"ל ועושה ג"כ מים הג"ל ומדביק עליהם עטיקעטין שכתבו בהם שם האיש הג"ל ובא הראשון לעכב עליו, ובתחילה דימה זה הד"מ לדברי הגב"י הג"ל שהשני חייב להשתתף בהוצאות הראשון מדיו נהגה ושוב חזר בו מטעם שכתבו וז"ל אכן בנ"ד י"ל דכיון שאינו משתמש בשלו יכול לעשות זה לכתחילה.

ההפקר למה ינטרד ליתן הדמים, ומטעם זה באמת חולקין הרשב"ם והרא"ש על זה עכ"ל, ודעת הרמב"ן נתבאר בצרכת אברהם ע"פ המל"מ (ח"מ פ"א הל"י) דכיון שהראשון לא קנה הגוי נמי מצי הדך ביה, והיינו שלעולם ל"ה הפקר ממנו דעיקר דעתו של גוי להקנותם לנותן הכסף אלא דאם אינו רוצה להקנותם לא איכפ"ל לגוי שאחר יזכה הואיל והמעות הגיעו לידו, ולפ"ז מובן מש"כ הרמב"ן דמשתרשי ליה ע"י ממונו של זה דבדאי אס נעשה הפקר ע"י ממונו הרי אין זכיתו כלל מכח ממונו וממונו גרמא בעלמא עבדי, אצל זה שרק מחמת ממונו הוא דמתרצה שיזכה מי שיזכה שפיר י"ל דאכל חסרונו של זה והגוי רק בתורת תמורה לממונו זה הוא דמקנה לו ובפרט אס עי"ז שוב אינם חוזרים וכו"ז שלא זכה יכולו לחזור הרי דזה גומר הפסד הממונו ומרויחו לזה ושפיר י"ל דמשתרשי ליה עכ"ל, והכי נראה שהרי הרמב"ן כ' שאחריותו על הגוי שהוא המוכר, ואס הגוי הפקירו ממנו והשני מהפקירא זכה איזה אחריות יש להגוי הרי הגוי לא מכר להשני כלום ולא קיבל ממנו כלום ולמה יהיה אחראי על הכסף שנתן להראשון אע"כ השדה לא ילא מתח"י הגוי ממנו ושני הזכה הוי כקונה מיד הגוי, נמצא שנהגה מממונו של הראשון ממנו שמתמסר בו לקנות השדה, אצל כשמתרשי ליה שלא ע"י ממונו של אחר אלא בגרמתו לא מצינו שחייב על זה כלום, וא"כ אס אין קנין לזכות יוצרים לא מקרי נהגה ולא משתרשי דמה שנהגה אינו מהראשון כלל⁵⁷.

והנה הרשב"ם שם ס"ל שאין השני חייב להחזיר מעות להראשון אצל מ"מ מקרי רשע דלא גרע מעני המהפך בחררה, ונחלקו האחרונים דלעתו ויעו' בכת"ס (ח"מ סי' ע"ט מד"ה והרשב"ם) אצל לא כתבו שיתחייב מטעם נהגה, והחת"ס באמת תמה למה לא אמרין משום שהראשון המליא ההפקר הזה ואי לולא הקדים מעותיו לגוי לא נסתלק מעולם מקרקע ולא ה' הפקר ואינו דין מי שחופר קרקע וממליא מליאה בעולם שיבזזו אחרים יגיעו כו' ובאמת סברא זו כבר הזכירו חס"ר"פ האומר בשם ר"מ אביו של ר"ת דמרחיקי מלודות הדג מה"ד פי' שהאייד הניח דגים ממותים במים למאכל שארי דגים ועי"ז מתקבלים דגים בתוך מהלך פרסה לאכול אותן דגים מתים ונוח לו לאור אותן דגים המקובלי' ואסור לשארי ליידי' לפרוס שם מזודה בתוך אותו פרסה כי הוא המליא שם קבוץ הדגים ואחר שהוא המליא ההפקר הוא אין להם רשות לשוללו ממנו כו' מ"מ גם הוא לא אמרו אלא במי שאומנתו בכך אצל בענין אחר לא אמרו וצריך טעם למה עכ"ל, וע"ש (בד"ה וי"ה) שתי' דק"ל מותר להנות בממונו חבירו אפי' לכתחילה אפי' היכי שחבירו המליא לו אותו וע"כ הוצרכו לטעמים אחרים לחייב השני לשלם להראשון וכו' ואפשר שיצורף לזה גם סברא הג"ל

⁵⁸ אגב מבואר מדבריו שלא ס"ל להד"מ דיש זכות יוצרים, שלא דן אלא אם השני חייב להשתתף בהוצאות הראשון משום נהגה ובסוף צידד שהראשון יכול לעכב עליו משום איזה הדיקות שיכול לצאת לו מזה, אבל לא העלה בדעתו שהראשון יכול לעכב עליו מצד זכות יוצרים שהשני השתמש בהמצאותיו ובשמו שיצא בעולם ע"י תחבולותיו וע"כ לא ס"ל שנעשה בעלים ע"י זה לעכב שני מלעשות כמותו.

⁵⁷ גם אם לא נאמר כן אלא דמקרי נהגה כיון שבא בגרמת הראשון אע"פ שלא נהנה ממנו כלום מ"מ די לנו במה שדיבר הרמב"ן שנתרבה ממנו ע"י הראשון שקנה שדה מחמתו שהיו הנאה ממנו, והבו דלא להוסיף עלה לחייב גם על הנאה ערטילאי של השתמשות בעלמא בחכמת חבירו כשלא קיבל ממנו כלום.

ליה בהוצאה עכ"ל, וכמו כן י"ל דהיכא ש'אדם הוציא הוצאות להנות מחכמת חזירו הרי גילה דעתו שניחא ליה בהוצאת חזירו וצריך להשתתף עמו בהוצאותיו, אמנם יעו' בנודע ביהודה (תני חו"מ כ"ד בד"ה ואמנם מה שיש) ללא שייך זה אלא בנהגה דאע"פ שס"ל לר"י שזה נהגה וזה לא חסר פטור היכא שגילה דעתו דניחא ליה לשלם מגלגלין עליו הכל, ולפ"ז אם נאמר שזכות יוצרים אינו כלום לא מקרי נהגה ולא שייך לחייבו כלל. ויותר מזה מצינו בשמ"ק (ב"ק שם) שהסוכר בית מראובן ונמצא של שמעון פטור דאע"פ שגילה דעתו בזה ששכר מראובן שניחא ליה לשלם, ויעו' באו"ש (גזו"א פ"ג הל"ט) דמה שצריך לשלם להבעלים הוא משום שיכול להוציאו וגלי אדעתיה דנ"ל להיות שכור אצלו על זמן ששכר כמכר, אבל כשאינו בטוח שמה יוציאנו בע"כ לא נ"ל כי אם בחנם, וא"ש דכיון דנמצא הבית שאינו של משכיר א"כ אינו בטוח, וכי בעי למיתב אגרא באופן שיהא מכור לו על זמן ששכר ממנו, אבל באופן שאינו מכור לו לא נתחייב ליתן שכר, ולפ"ז אם לא נקבל המושג של זכות יוצרים ואין ביד המחפש לעכב עליו להשתמש בחכמתו אין לו ענין לשלם כלל, ומה שחייב בעמד ניקח הוא משום דבאמת במקום שנהגו לגדור בבקעה כופין שניהם, רק מקום שנהגו שלא לגדור אין כופין דמאי אמר לא נ"ל דהאי נטירותא ולא דעינא, אבל כי גלי אדעתיה דנ"ל דהאי נטירותא הוי כשותף וצריך לתת חלקו וע"ש, ואין זה ענין למשתמש בחכמת חזירו כלל, ואמנם מהתוס' דצ"ק לא משמע כן כ"כ והאור"ש דא לבאר באו"ש, אבל עכ"פ גם לפטות דברי התוס' לא מצינו סברא שחייב בגילה דעתו שני"ל אלא במשתמש בשל חזירו, אבל כשלא נחשב שהשתמש בשל חזירו לא מצינו שחייב מטעם זה.

(ז) ואם נאמר שיש ספק בדבר נראה שמותר לו להשתמש בהחכמה לכתיבה בלי לשלם כלום, שהרי בודאי מותר להשתמש בהחכמה וכל הספק אינו אלא אם צריך לשלם והמציא מחזירו עליו הראיה ונכעין הדין דצ"ב (כ"ד:) ספק זה קדם וספק זה קדם שקולץ ואינו נותן דמים.

(ח) ונראה דגם אם יש מקום לחייב הנהגה מחכמתו היינו רק כשחידש אותה על דעת לקבל כסף מכל המשתמשים בו אבל היכא שחידש אותה לצורך עצמו בלבד ורק אחר שראה שאחרים נהנים ממנה חובע אותם לא שייך זה, וכפ"כ הרמ"א (חו"מ רס"ד ד) ואם נראה לצ"ד שלא הוצרך להרבות בהוצאות בשבילו, דאפילו בשבילו לבדו היה צריך לכל הוצאות אלו, אינו חייב ליתן לו כלום, דזה נהגה וזה אינו חסר עכ"ל וואין לדייק שתמיד יש לו לומר שעשה על דעת חזירו ממש"כ הרמ"א בהמשך כל אדם שעושה עם חזירו פעולה או טובה לא יוכל לומר בחנם עשית עמדי הואיל ולא צויתך עכ"ל, ללא שייך זה אלא בעושה לו פעולה להדיא כמו הדוגמא שם שהגלי סחורתו, אבל היכא שלא עשה פעולה עמו אלא שאח"כ בא חזירו להשתמש בפעולתו צריך לדון כל עובדא לגופו אם מסתבר שעשה על דעת חזירו נמי או רק על דעת עצמו.

(ט) ואף אם נאמר שחייב משום נהגה עדיין צ"ע מה צריך לשלם עבור הנחתו, דהנה פשוט שהיורד לשדה חזירו לא נעשה בעלים בשדה ואין לו אלא שכר הראוי לו, וכמו כן גם אם הנהגה מחידושן של חזירו צריך לשלם לו אינו צריך לשלם אלא כפי מה

ואף להגו"צ שם סי' כ"ד שכתב שלכתחילה היה יכול למחות שלא ידפיס באותיות שקילס הוא בעד סידורם. י"ל דשם אף שהאותיות הם של המדפיס. מ"מ הסידור הוא שלו ויש לו קצת קנין בזה אם נימא אומן קונה בשבח כלי. אבל בנ"ד אינו משתמש בשלו מאומה עכ"ל⁵⁹.

(ה) וראיתי עוד להגרזנ"ג שליט"א (שם) שהביא דברי ר"ת (בתוס' כתובות צ"ח: בד"ה אמר) בשליח שקיבל מעות מגוי וטעה הגוי והוסיף שחולקים השליח ובעל המעות ואין אומרים שהכל לשליח כיון שע"י מעותיו של המשלח נשתכר, הרי שחייבין לשלם על הנאה שצאה בגרמא ממנו חזירו ואע"פ שהרמ"א (קפ"ג ו) פסק דכשחומר בפירוש שנותן לשליח שהכל כסדרת הר"י שחולק על ר"ת הש"ך (סק"ב) חולק וסובר שחולקין כיון שצאה הנאה לשליח מכח מעות המשלח (וכתב עוד הש"ך שם סק"ג שצולח שליח ליקח מעות מגוי וטעה שם הכל לשליח גם לדעתו. וטעם הדבר כי במקרה זה היתרון דבר בפני עצמו הוא, כאלו גנב לו, ולא נחשב כבא בגרמא המשלח, עיי"ש בסמ"ע סק"ח) עכ"ד, אולם גם אם פשט דברי ר"ת כדבריו מ"מ לא שייך זה אלא בנהגה ממש, כמו העובדא בהתוס' שהרויח כסף ממש ע"י כסף משלחו, אבל אם זכות יוצרים אינו כלום נמצא שלא נהגה כלל בזה שהשתמש בחכמת חזירו כשנ"ת ואין על מה לחייבו.

(ו) ויש לדון דאולי מה שכתבנו שייך רק בנהגה בעלמא שלא עשה שום פעולה ליהנות מחכמת חזירו אלא שנהגה ממילא, אבל כשהוציא הוצאות כדי להשתמש בחכמת חזירו אולי יש לחייב אותו על הוצאת חזירו לחדש חכמה זו, דהנה במתני' (ב"ב ד:) דהמקיף את חזירו משלש רוחותיו אין מחייבין אותו אבל אם עמד וגדר את הרביעית מגלגלין עליו את הכל, ופרש"י דכיון דגדר את האד הפתוח גלי דעתיה דניחא ליה במאי דגדר חזריה עכ"ל, וכן בתוס' (ב"ק כ: בד"ה טעמא) וא"ת ואי זה נהגה וזה לא חסר פטור אפילו עמד ניקח נמי וי"ל שאני עמד ניקח דגלי אדעתיה דניחא

⁵⁹ באמת דברי הנבי" צ"ע איזה קנין יש להראשון בהלוות הרי המדפיס היה רשאי לפרק אותם אחר ההדפסה וגם אם הראשון קנה שבה הלוות בתחילה כבר הפקירו, והד"מ שם עמד בזה וז"ל והנו"ב צ"ע בזה דאיזה קנין יש לו בהאותיות אחר ההדפסה שנאמר שיכול למחות לכתחילה אם לא דנימא דהוי אומדנא דמוכח דאי הוי מסיק אדעתא שיעשה המדפיס כן להדפיס פעם אחרת היה מתנה עמו שישתור את האותיות מסידורם ואכמ"ל בזה עכ"ל, וגם בהגהות רבי"פ השיג עליו מטעם זה וז"ל מאד נפלאים דבריו, הכי בדף המסודר היה נשאר זכות לראובן המחבר אף אחר שכבר נעשה בו מלאכתו וכל שעושה שמעון אח"י באותו דף המסודר בשלו עשה, ובלא טעמא דזה נהנה כו' אין בכח"ג מקום התחלת צידוד חיוב על שמעון עכ"ל, אבל עכ"פ מעצם השגתם מבואר דהיה פשוט להו דלא שייך חיוב נהנה היכא שלא נהנה ממנו של הראשון.

נאגב יש להעיר על משי"כ רבי"פ נחזי אן על דרך משל ראובן שצריך לשלוח סחורתו לאיזה מקום והשוה עמו שמעון שיעשה עגלה חדשה וגם יקנה סוסים להוליך בשכר סחורתו כו' היעלה על הדעת שאם שמעון מניח באותו עגלה גם סחורה של עצמו יצטרך ליתן לראובן שיעור הנאתו עכ"ל, ולכא"ה הנבי" הרגיש בזה במה שחילק בין אם המדפיס עשה בקבלות או שהראשון שילם על הכל בפרט עם איזה סכום נוסף להרווחת המדפיס שבאופן השני המדפיס אינו אלא שלוחו של הראשון, ואילו קנה עגלה וסוסים באופן זה היו שייכים להראשון.

ג) עני המהפך בחררה אינו אלא לקרותו רשע אצל א"א לעכב עליו כמבואר ב"ש"ס (בד"ה השם השני), וכן מבואר בתורת חיים ב"ב, ובמשאלת בנימין (בד"ה הדין הראשון), וכן מלאכי בתוס' ר"י הזקן (קידושין נ"ט). ש"ך וז"ל נקרא רשע ומיהו אין מוילאין אותה מידו, ויולא מזה דגם אם גונב חכמת חבירו הוי יורד לאומנות חבירו אינו אלא לקרותו רשע אצל א"א לעכב עליו דין מטעם זה [ויעו' בלות ה' לגבי אומנותו בכה].

וגם לקרותו רשע תלוי במח' רש"ס ור"ת אם שייך עני המהפך בחררה בהפקר, דיעו' בתוס' (ב"ב דף כ"א: בד"ה מרחיקין) שלדעת ר"ת לא מקרי רשע אפילו היכא שנעשה הפקר ע"י מעותיו של הראשון כגון כשנתן מעות לגוי מ"מ לא מקרי השני רשע כיון שקנה מן ההפקר, אצל לדעת הרש"ס (שם דף נ"ד: בד"ה הרי) להאי שני רשע מקרי לכיון דיהב לוקח ראשון זוזי לא גרע מעני המהפך בחררה וזא אחר ונטלה למיקרי רשע, ונחלקו האחרונים אם הרש"ס ס"ל כרש"י דגם בהפקר שייך עני המהפך בחררה, או ס"ל כן רק אם שנעשה הפקר ע"י מעותיו של הראשון ויעו' בכת"ס (ח"מ סי' ע"ט מד"ה והרשב"ם), ועכ"פ כ"ס הוא שלדעת רש"י מקרי רשע, והי"ש"ס כ' שדברי ר"ת עיקר, וע"ס מד"ה והנה רוב הגאונים, אצל השארית יוסף (בד"ה והנה אף) כ' רוב הגאונים לעינים מסכים לרש"י דאפי' במציאה נקרא רשע, ובשו"ע (ח"מ סי' רל"ז א') וי"א שאם בא לזכות בהפקר כו' אינו נקרא רשע כו' ויש אומרים דלא שנה, ולפי כללי המחבר נראה שדעתו כרש"י אצל הרמ"א שם כ' וסברא הראשונה נראה עיקר, ולכאורה קי"ל כהרמ"א אצל אפילו אם נחשב ספק לכאורה במקום ספק א"א לקרותו רשע ואולי גם מותר לכתחילה, וכ"ס הוא ממה שאפשר לומר קים לי גם במקום שמחזיק של חבירו תח"י לשיטה אחרת והוי גזלן ממש לאותו שיטה וממילא הוי ג"כ רשע ומ"מ יכול לומר קים לי [הכנה"ג (ח"מ סי' כ"ה כללי קים לי אות י"ב) מסתפק במקום קים לי אם יש ענין לזאת ידי שמים, וכ' ולמעשה פוק חזי מאי עמא דבר שלא ראינו לפוסקים המזכים בטענת קים לי שאמרו דבזא לזאת ידי שמים חייב לשלם אין גם אחד שיבאר בזה], כ"ס בזה שא"א לעכב עליו מדינא גם אם מקרי רשע די"ל קים לי ומותר אפילו לכתחילה, ואולי אינו דומה עושה מעשה בידים למחזיק של חבירו בשב ואל תעשה אע"פ שהוי גזלן בכך לשיטה אחרת, ור"ע.

ובל"ה י"ל דלא שייך כאן עני המהפך בחררה, דעד כאן לא מצינו עני המהפך בחררה אלא בזוכה במה שחבירו טרח בו, כגון זה שמחזיק בחררה או הקונה שדה שאחר היפך לקנות בקידושין (דף נ"ט). אצל במשתמש בחכמת חבירו אינו לוקח כלום מחבירו ואינו מעכב ממנו מלהשיג כלום ממה שהיפך זה ולא מצינו עני המהפך בחררה בכה"ג, וכן מלאכי לר' מרדכי בנעט ז"ל (פרשת מרדכי סי' ז' בד"ה ולכאור') שזן להדיא בהדפסת ספרי חבירו וכ' ולכאור' יש ללמוד מדין עני המנקה וכ' דבשזיל דקא טרח הו"ל גזל מפני ד"ס לנ"ד להמדיפים הראשון קא טרח לחבר הביאור בלה"ק וגם העתיקו בלשון לאומים והשני הבא אחריו הוא רואה ליהנות מטרחתו של הראשון ויש בו גזל מפני ד"ס, אך באמת זה אינו דבעני המנקה וכ' רואה השני ליקח אותו דבר עצמו שטרח בו הראשון וכן בעני המהפך וכ' ובראה את המציאה בכל אלו נוטל אותו דבר עצמו אצל כאן בהדפסת הספרים אינו נוטל ממנו אותו דבר בעצמו אלא הוא מדפיס משלו ורק הקונים של הראשון

שמשלמים לאדם לחדש חכמה זו אצל לא ניתן לו בעלות עליו לתבוע מכל המשתמשים בה לשלם לו כפי ראות עיניו, והיכא שיש הרבה משתמשים בחכמה זו לריכים לחלק מה שמשלמים למחדש בין כולם ואינם לריכים לשלם בין כולם יותר ממה שראוי לו לקבל עבור שטר פעולתו.

וגם נראה דהנה דרך המחדשים לעסוק הרבה לחדש דבר והרבה מעמלם אינו מכליל והוי לריק אלא שמרוויחים מהמקצת שמכלילים בה וע"י זה הם מרוויחים גם אחר כל הפסידים במה שעמלו לריק, אמנם נראה ברור שצבא אופן אין המשתמש בחכמת חבירו חייב לשלם לו אלא עבור החכמה שנהנה ממנה אצל אינו צריך לשלם לו על מה שניסה לחדש חכמה מועלת ולא עלתה בידו, שהרי יסוד מה שחייב על מלאכת חבירו הוא משום שנעשה עבורו ואע"פ שלא ביקש שיעשה עבורו למעשה נעשה עבורו, אצל במה שעמל המחדש בקוותו שילכיל הרי הנהנה מחכמה אחרת לא נהנה כלל מזה ולא נעשה עבורו כלל, ואין לומר לכיון שא"א לדעת באיזה חכמה ילכיל בידו ומוכרחים לעמוד הרבה עד שיגיע לזה שהכליל בה נחשב כל עמלו כאילו שעסק בחכמה זו שהכליל בה, שהרי דבר זה אינו ברור ואין קצבה כמה לריכים לעמוד עד שילכיל בדבר שא"א לדעת מתחילה מה ילכיל ומה לא ילכיל וא"א לומר שנתברר למפרע שהכל היה לצורך החידוש המועיל ושהיה נוח ליה להנהיג בכל עמלו והיה מוכן מתחילה לשלם על זה, ובר מן דין הרי אינו נהנה בפועל אלא מחכמה זו שמשתמש בו ומה שהמחדש ניסה לחדש חכמות אחרות לא עשה זה עבור המשתמש שהוצרך להחכמה מסוימת שהשתמש בה אלא עבור עצמו שרצה להרוויח כסף ממכירת חכמתו.

י"ז

בענין יורד לאומנות חבירו:

א) יסוד הדברים נלמדו מהסוגיא בקידושין (דף נ"ט). בעני המהפך בחררה, וב"ב (דף כ"א:): בר מבואה דלוקי ריחא ואתא בר מבואה חבריה וקמוקי גביה, ומרחיקים מזאת הדג מן הדג, וביש"ס (קידושין פ"ג סי' ב', ונמצא גם בשו"ת מהרש"ל סי' ל"ה - ל"ו) והנה כמה חילוקים בדברי עני המהפך בחררה כו' והנה יפרד והיה לארבעה ראשים, ואם כן לריכין אנו לבאר כל הד' חלוקים, ומתוך כך יבאר שאלתינו, ויש להם ד' שמות. שם א', הפקר ומציאה. שם שני, מהפך בחררה. ג', טירחא. ד' אומנותו בכך עכ"ל, וע"ס שהאריך טובא, ואמנם בשארית יוסף (סי' י"ז) חולק על הרבה מדברי מהרש"ל אצל יעו' בכת"ס (ח"מ סי' ע"ט) ש"ך וגם כי הגאון שארית יוסף בתשובה נחלק על מחלוקתו מ"מ שם של ארבע אינו נמחק עכ"ל וע"ס שהאריך, וע"ע במשאלת בנימין (סי' כ"ז), ונדון קצת בהדברים השייכים לנ"ד.

ב) מש"כ הי"ש"ס בהפקר ומציאה לא שייך כאן שהרי הי"ש"ס מיייר בזוכה ממש מן ההפקר שנחלקו רש"י ור"ת אם שייך בזה עני המהפך בחררה, וכאן אין אנו דנים על זוכה בדבר כלל לפי מה שאנו מזדדים דלא שייך בעלות על חכמה שאינו בעין ומטעם זה אנו מסתפקים אם עכ"פ יש מקום לעכבו מלד יורד לאומנותו, ואם יש בעלות על חכמתו אין אנו לריכים לכל הנידון שאם נחשב ממנו של הראשון הוי גזל ממש.

(ה) זי"ש"ש (בד"ה השם הרבעי) השם הרביעי, אומנתו בכך, הוא דבר שאומנתו בכך, וחזירו יורד לתוכו, כגון דבר מתא לאוקי רחייא כו', וחנות, כל כהאי גוונא, יכול לעכב על מי שאינו דבר מתא, אבל דבר מצוה אבר מצוה לא יכול לעכב כלל עכ"ל, וכיון שזה עיקר הנידון, כאן אם מעתה חידושו של אחר ומוכר כוונתו או משתמש בחכמתו באופן שמונע מחזירו מלהרוויח מקרי יורד לאומנות חזירו, לריכס אנו להאריך קצת.

בב"ב (דף כ"א:) אמר רב הונא האי דבר מצוה לאוקי רחייא ואתא דבר מצוה חזריה וקמוקי גביה דינא הוא דמעכב עילויה לא"ל קא פסקת ליה לחיותי כו' אמר רב הונא בריה דרב יהושע פשיטא לי דבר מתא אבר מתא אחריתי מצי מעכב כו' אבר⁶⁰ מצוה דנפשיה לא מצי מעכב ע"כ, מצוה דבר"י מוגאש (ב"ב סוף דף כ"א:) שיוצא לאומנות חזירו תקנה וז"ל אלא מיהו מסתברא לן דהני מילי כלהו היכא פסידא על הלוקחים הוא כו' עבדו רבנן תקנתא לבני מתא כי היכי דלא לשהין עסקייהו ולא תפסיק להו לחיותייהו אבל כו' כיון דליכא הרווחה ללוקחים לאו כל כמינייהו דמוכרים דמתקני לנפשייהו ומפסדי לאחרני עכ"ל, אבל דחת"ס (ח"מ סי' ע"ט בד"ה פסיק השם הרביעי, וכן בחידושי לבי"ב דף כ"א: בד"ה וני"ל) מצוה שהוא לאורייתא, וכו' ולפע"ד הוא בכלל הא דכתי' וצין אחיו וצין גרו כו' וכן פירמז"ן גבי שם שם לו חק ומשפט ושכן פי' וישם לו חק ומשפט כו' שהוא מנהגי יסוד המדינה שמסרן הכתוב לחכמי ישראל ואין ספק דדינא דבר מצוה נשתנה בגולה מאשר הי' כשישראל שרוין על אדמתן וארמון על משפטו ישב מ"מ ניתן רשות לחכמי הש"ס לדון בין איש וגרו והם אמרו וחקקו ונעשה דין תורה וגזל לאורייתא עכ"ל, ואולי יש לפרש גם מש"כ הר"י מוגאש עבדו רבנן תקנתא על דרך החת"ס.

יורד לאומנות חזירו שייך רק כשאומנתו בכך כמצוה דהתוס' (בד"ה מרחיקין), והגם שבתוס' תרץ אחר לקושיות ולפ"י אין הכרח שהוא רק כשאומנתו בכך כ' הי"ש"ש (בד"ה השם השני) שניו בתרא עיקר, וכן כתב התוספות בפרק האומר וכו"כ במדכא והרא"ש, ועוד שהתירץ הראשון של תוספות בפרק לא יחפור לאו לאוקמא הכי אלא כנגד מה שמקשים לפי' ר"ת כו' אבל מן הדין יכול גם כן לעכב עליו ולדון עליו מאחר שאומנתו בכך עכ"ל, ולא ראיתי חולק על זה.

יורד לאומנות חזירו הוא גם בזוכה מהפקר, כמצוה דהתוס' (בד"ה מרחיקין) שתירץ מה שמרחיקין מלודת הדג לר"ת ללא שייך עני המהפך בחזרה דהפקר לאומנותו בכך.

קונים מהשני ומנ"ל דמה שטרם הראשון זכה לו בהקונים שלא יתא אחר יוכל למשוך מהקונים אליו עכ"ל וע"ש.

(ד) זי"ש"ש (שם בד"ה השם השלישי) טירחא⁶⁰, כגון עני המנהק בראש הזית, מה שתחתיו גזל מפני דרכי שלום, ופליג ר' יוסי, ואמר גזל גמור, ומדהביל הרי"ף והרא"ש (גיטין פ"ה סימן כ"ב) המתניתין כלורתה, מסתמא להלכתא כת"ק, וכן פסק הרמב"ם (ה' גולה פ"ו הי"ד) ומסיק תלמודא (גיטין ס"א.) מאי צינייהו, להוציא צדיינים, פי', לכת"ק הוא גזל מדבריהם, ואין מוציאין ממנו צדיינים, דהיינו אין דנין עליו להחזיר, והכי הלכתא עכ"ל, ולכאורה לר' יוסי שהיו גזל גמור מדברנן ע"כ גזל התקנה הוא שעשאו שלו ממס מדברנן כאילו כבר קנאו וזה לא שייך אלא בדבר הנחפס בקנין דאע"פ שעדיין לא הגיע לידו ולא עשה בו קנין המועיל עשאו מדברנן כאילו כבר קנאו, אבל בדבר שלא שייך קנין כלל לא שייך לומר שהוא גזל מדברנן ולא מצינו שעשו עוד תקנה להכניס עוד דברים בכלל גזל מדברנן, ולכאורה ה"ה לדעת הת"ק שהוא רק גזל מפני דרכי שלום דעכ"פ התקנה היה לעשות מה שעדיין לא זכה בו כאילו זכה ואע"פ שאינו קנין גמור להוציא צדיינים מ"מ הוא איזה דרגא של קנין דרבנן, ואם נאמר שהת"ק ס"ל שהתקנה כולל גם דברים שאינם בני קנין הו"ל להגמרא למימר עוד נ"מ בין ת"ק לר"י, ודוחק לומר שלא חש להביא כל הג"מ, בפרט שאין זה עוד נ"מ בעלמא אלא מקום שהת"ק לחומרא ור"י לקולא וקיי"ל כהת"ק.

⁶⁰ ובים של שלמה (שם) וצריכים אנו לחלק בין טרחא לטרחא, כי יש שני ענייני טרחא, יש טרחא שאין מועילין כלל, ויש טרחא שמועילין, לענין איסור גזל מדבריהם כו' הא לך מלתא דפסיקא, שאין קרוי טרחא אלא כשטרם ממש כו' לא נקרא טרחא, אלא היכא דטרם בגופו כו' אבל מה שאדם משתדל אחר דבר אחד, נ"ל דאין שייך בו טרחא, דאין הוא דבר המבורר כו' לכאורה נראה, שאין קרוי טרחא, מה שפזר מעותיו, והשתדל המקח עכ"ל, ובשו"ת חתם סופר (ח"מ סי' ע"ט מד"ה טירחא) השם השלישי, קורא לו היש"ש טירחא והיינו עני המקיף בראש הזית וע"כ צריך לחלק בין טירחא לטירחא, וכבר כתבתי לעיל שלא רצו לומר משום שזה נהנה מטרחותיו של עני שהוא בפועל כפיו הוריד לארץ וכמ"ש במהרי"ט באמת משום דקיי"ל מותר ליהנות משל חברו היכי דלא חסר זוזי רק חסרון טירחא ע"כ המציא מהרש"ל דבעי טירחא כעין סכנה ונדחק גם במהרי"ק שרש קל"ב, ועיין משאת בנימין סי' ז"ך קצת באופן אחר וקשה להכריע בזה ולתת שיעור וגבול והכל לפי ראות עיני הדיין מפני דרכי שלום כי קיי"ל אין יורדי לנכסיו שאיננו גזל גמור, מ"מ נקט האי כללא היכי דליכא לאשכוחי במקום אחר כי האי גוני כגון הפקר ומציאה אף על גב דהראשון טרח בה קצת והמציא המציא' ההיא לא עשו בה חכמים תקנה להראשון והניחו על עיקר הדין ומותר להשני לירד וליטול אם אין אומנו' ועיקר חיות הראשון בכך, ואם יכול השני למצוא כן במקום אחר אף על גב שגם הראשון יכול למצוא כן במקום אחר מכיון שהיפך בה הראשון אפי' בטירחא כל דהוא רק שכבר נגמר לו הפיסוק הוה השני רשע כיון שאפשר להשני להמציא לו כן במקום אחר חסו על הראשון טפי כי הוא קדם וזכה והוה השני רשע מדברי קבלה, וה"ה כשאומנו' הראשון בכך והוה לדידי כאלו לא מצי לאשכוחי במקום אחר כמ"ש לעיל בשם מהרי"ט ותשו' מהר"ם וזה פוסק לחיות קצת אפי' הוה להשני הפקר שלא יכול למצוא במקום אחר נקרא נמי רשע דלעולם כח הראשון עדיף מהשני וכשטרם ה[נ]ראשון טירחא מרובה כעין עני הניקף אזי אפי' בהפקר והשני לא יכול למצוא כן במקום אחר חמיר טפי והוה גזל מפני דרכי שלום ויורד לאומנו' שהוא גזל דאורייתא ויבאר לקמן בסמוך אי"ה עכ"ל.

⁶¹ ביאור מה שאינו מעכב אבר מתא דנפשיה משום דעסקי העיר שייכים לכל בני העיר ובהקדמתו בלבד לא נעשה שלו לאפוקי מבר מתא אחריתי שגם לו הזכות לעסוק בעיר, ויעו' ביד רמה (ב"ב כ"א: אות ס"ה) וז"ל ולשכנו כו' אינו כופהו שהוא יכול לומר לו אתה עושה בתוך שלך ואני עושה בתוך שלי כו' אי נמי כיון דכל חד מינן לא עביד אלא בדנפשיה עכ"ל, ולדברינו נתפרש היטב שהעיר שייך לשניהם וכל אחד עושה בדנפשיה, אבל בן עיר אחרת נכנס בתוך של חבירו, וע"ע בחת"ס בד"ה ואיפסקא הלכה.

עכ"ל, ולסבירא הראשונה י"ל דלא אמרינן הכי אלא היכא שלא נדחית הראשון לגמרי דכיון שגשאר לו חיותא למה נחוש לו שיהיה לו חיותא בריווחא וחזירו לא יהיה כלל אצל היכא שלא יהיה חיותא כלל מאי חזית חזירו לדחותו במה שכבר החזיק, ולסבירא השניה י"ל דלא שייך לומר מאי דפסקו ליה משמיהא הוא דמטי ליה אלא היכא דנשאר פתח לחזירו שיבאו אצלו ובכה"ג אמרינן שהבאים לחזירו מה דלא פסקו ליה משמיהא, אצל כשדוחה חזירו להדיא באופן שא"א להגיע לו כלל לא תלינן זה במה שלא נפסקו ליה משמיהא.

יש עוד פירושים למסקנת⁶⁴ הגמ' שאני דגים דיהבי סייארא ויש בזה נ"מ לדונא דזירד לאומנות חזירו, דרש"י שאני דגים כו' הילכך כיון שהכיר זה חורו ונתן מזונות בתוך מלח ריאתו בטוח הוא שילכדנו דה"ל כמאן דמטא לידה עכ"ל, והג"ה השם (בד"ה השם השני) למד דהוא משם שטרה והוי כעני המנקף בריש זית, ולפ"ז אינו יורד לאומנות חזירו כלל אלא טרחא ועי' אות ד' למעלה, אצל המשאת בנימין (סי' כ"ז בד"ה ואע"ג דמורי) הק' על זה והעיר דהמהרש"ל עצמו לא הספיק ליה האי טעמא דידה והוצרך לפרש משום דזירד לתוך אומנתו ומה שאינו דומה לעני המנקף הוא משום שהדג עדיין לא בא, ופי' (בד"ה אמנם) שהלייד שאומנתו בכך לצוד דגים של הפקר ונתן עיניו דג עד שהכיר חוריו וגם הדג מביט מזונותיו ונוהג לרוץ אל מזונתו והוי כאלו לכדו וכמטי לידה דמי כו' וה"ה נמי לכל דבר הפקר שאדם טורח עד שהרגיל אליו באופן שסמכא דעתיה עליו כאלו מטי לידה ובדבר שאומנתו בכך עכ"ל, ולפ"ז כל שטרה בדבר הפקר וסמכא דעתיה ואומנתו בכך שייך יורד לאומנות חזירו, והחת"ס (בד"ה התנאי הראשון) נקט שצממיות דעת כלבד תלוי ולא כריך שיבא ע"י טירחתו, וז"ל כוונתו מבואר דלא מיירי שפירש זה מלוד דגים אלא דג ידוע גדול שיתן זה עיניו צו ללכודו ע"י שנתן מזון לתוך החור שרגיל הדגים לבוא שם ואז ילכדנו ע"י המלכא או חכה וכשהם פורשי' מלוד לוכדי' הדג ההוא שהי' הוא בטוח שיבוא לידו וכיון

דזירד לאומנות חזירו אפשר לעכב עליו דין, כפשוטו לשון הגמ' מצי מעכב, וכן הוא בשו"ע סי' קנ"ו ובפוסקים ואפשר להוכיח כן מראשונים ומש"כ בעני המהפך דחררה כמבואר בלכות ג' ומרוב פשיטתו לא הארכתי בהבאת מקורות.

להלכה פסקו רוב הראשונים להדיא כרצ הונא בריה דרב יהושע דלא מצי לעכב אבר מבוי לדידה, ואמנם במרדכי (תקט"ז) ומבוי הסתום מג' דלדין רק צל אחד יכנסו לו ודר ראובן אצל סופו הסתום וצא שמעון לדור כנגד האד הפתוח שאין העובד כוכבים יכול לילך אם לא ילך תחלה לפני פתח שמעון נראה דיכול לעכב עליו כדרכ הונא כו' אביאסף עכ"ל, אצל הב"י (ח"מ סי' קנ"ו) כ' ונראה דאביאסף סבר דלא כרצ הונא בריה דרב יהושע ואם כן לדין דקיימא לן כרצ הונא בריה דרב יהושע לא מצי מעכב עליו עכ"ל, והדרכי משה כ' שגם הבאיסף ס"ל כרהבדרי' וז"ל ולעניות דעתי נראה דגם רב הונא בריה דרב יהושע מודה בהאי דינא דחנות דהיה שמעון יושב בפתח ולא היה שום אדם יכול לעבור לראובן אם לא הלך תחלה לפני פתח שמעון וכן כתב המרדכי בהדיא שם ומשמע דדוקא מכאן זה פסק כן דזה מיקרי ירד לחיותו ולא כשמעמיד החנות בצדו ועיי"ש דוקא עכ"ל⁶², וכן עבד עובדא (שו"ת הרמ"א סי' י בד"ה היסוד הפשוט), וביאור דבריו נראה דהנה הגמ' (ב"ב דף כ"א:) מביא סיוע לר"ה מהא דמרחיקים מלודת הדג מן הדג ודחה הגמ' שאני דגים דיהבי סייארא, ובר"י מייגאש אותה מלודת מפסקת ליה לחיותיה לגמרי כו' ברחים שאפשר שיהיו מקלח אנשים טוחנין צו ומקלח טוחנין צו ולא מפסקת ליה לחיותיה כלל יש לומר שאין מעכב עליו ואע"ג דהוא מפחית ליה לחיותיה עכ"ל, והיינו דגם רהבדרי' מודה שאסור לפסוק חיותיה אצל היינו רק כשנפסק לגמרי אצל כשנשאר לו חיותיה אלא שנתמעט קלח אין לעכב עליו, וכן מבואר בדרש"י⁶³ כש"כ החת"ס (ח"מ סי' קנ"ו) וז"ל ונראה כן משמע מפירש"י גבי יהבי סייארי מסיים אצל הכא מי שצא אצלך יקנה וכו' משמע היכי שאינם באים כלל ופוסק חיותי' לגמרי כופין דר"ה מהשגב גם זה שאינו פוסק לגמרי' לפסוק חיותי' ולית הלכתא דלא הוה פיסוק חיותי' אלא חולקת חיותי' כו' אצל היכי דבאמת פוסק חיותי' לגמרי מדבר זה כו' נמצא פוסק חיותו לגמרי בזה כופי' עכ"ל, ויש לבאר עוד ע"פ מש"כ היד רמה (אות ס"ה) וז"ל ולשכנו שרצה כו' אינו כופהו שהוא יכול לומר לו אתה עושה בתוך שלך ואני עושה בתוך שלי ומ"ש דחיש' לחיותי' דידך ולא חישת לחיותי' לדידי אי נמי כיון דכל חד מינן לא עביד אלא בדנפשיה כל חד וחד מאי דפסקו ליה משמיהא הוא דמטי ליה דלא מפסיד חד מינן לחיותא דחבריה

⁶⁴ יש להעיר שהרי"ף והרמב"ם לא הביאו הדין של מרחיקין מצודת הדג כלל, והחת"ס (בד"ה ויש כאן) כ' אולי ס"ל דדחי' בעלמא הוא דמהא לא תסייען לר"ה אבל לקושטא אין לחלק בכך ואי"ת הך ברייתא כרשב"ג ואנן קיי"ל כרבנן ובר"ה ברי' דר"י עכ"ל, וכן הוא דעת המאירי (בדף כ"א. בד"ה ממה) להדיא וז"ל שזו שאמרו מרחיקין מצודת דג כו' אין הלכה כן אלא פורש ואינו נמנע ואפילו נתן מזונות כו' אעפ"כ פורש ואינו נמנע עכ"ל, ולפ"ז יש להתיר כל מה שנלמדו ממרחיקין מצודת הדג, אולם החת"ס מסיק דמ"מ כל הפוסקים חולקים בכך, אבל ראיתי בחקרי לב (יו"ד ח"ב סי' כ"א בד"ה גם ראיתי) שכ"כ מסבירא ומסיק וראיה לזה שהרי הרי"ף והרא"ש והרמב"ם והטור וש"ע השמיטו בחיבורם הך ברייתא ואין לנו לדון בטעם השמיטה כי אם בדרך זה, והנה אמת שרוב גדולי האחרונים הם המדברים בדין עני המהפך הביאו ראיה לדינם מהך ברייתא ולא אחד בהם שנרגש מזה מ"מ מדברי הפוסקים שהשמיטו דין זה אין דרך לנטות כי אם דס"ל דלאו הלכה היא עכ"ל, אך ע"ש בהמשך שאין זה כ"כ פשוט ומסיק לא נשאר כי אם דעת הרי"ף והר"ם והרי הם לא כתבו להדיא דלא קיי"ל כי אם שאנו דנין כן בדעתם על דבר השמיטת ומידי ספק לא נפיק ואי"כ אין ספק הרי"ף והר"ם מוציא ודאי התוס' ומרדכי והרשב"א, ומה גם הכרעת האחרונים דנקטו כן להלכה בלי גימגום היא סמך גדול דנקטנן הכי עכ"ל, וצ"ע אם יש לצרף שיטה זו כסניף כשיש צדדים אחרים להתיר.

⁶² וכ"כ המשאת בנימין (בד"ה הדין הרביעי) וכ' שכן דעת השארית יוסף ושאלין להוכיח ממחרש"ל שלא ס"ל כן.

⁶³ אע"ג דכ' רש"י דה"ל כמאן דמטא לידה ונמצא חזירו מזיקו עכ"ל עכ"פ כ' הכא מי שיבא אצלי כו', ויעו' בחת"ס (סי' ע"ט בד"ה התנאי הראשון) מש"כ לבאר דברי רש"י, אבל בבאור הגר"א (קנ"ו סי' כ"ח) נראה שהבין דלרש"י באופן האסור אסור גם כשאינו פוסק חיותיה לגמרי, שהרי ביאר דעת המתיר כהר"י מייגאש שאינו פוסק חיותיה לגמרי וכ' שהאוסר הוא כדעת רש"י, ולדבריו סוף דברי רש"י צ"ע.

לדעת רש"י להמשאת בנימין. ה': כשהראשון בטוח בדבר שאסור לדעת רש"י להחזקתו, גם כשלא טרח.

(ו) לענינו, היכא שפסק חיותיה לגמרי לכאורה קיי"ל כהשיטות דיש בזה משום יורד לאומנות חזירו שכנראה כן נקטו הפוסקים ולא מצאתי חולק על זה להדיא, וממילא אם הראשון צריך לקבלת הוצאותיו על מה שעשה וזה א"א אם השני מוכר בודאי מקרי השני יורד לאומנות חזירו, ולא מצעיא היכא שהשני מוכר בזול⁶⁷ יותר כיון שלא השקיע כלום בהחכמה אלא העתיק מהראשון והראשון צריך למכור ביוקר כדי לקבל הוצאותיו שאין לו פסיקה חיות גדול מזה, אלא אפילו היכא שהשני מוכר בודאי מחיר של הראשון אלא שאם שנים מוכרים אותו דבר לא ימכור הראשון מספיק כדי לקבל הוצאותיו מקרי פסיקה חיותיה.

ולא עוד אפילו כשלא העתיק השני מהראשון כלום וגם הוא חידש אותו דבר מעצמו אלא שאין מספיק קונים בצביל שניהם וע"י שגם השני מוכר יגרום להראשון להפסיד גם בזה מסתבר שיש לעכב עליו מלמכור, שהרי עיקר דין זה נאמר בעלמא ולא דוקא כשהעתיק מהראשון, וכל שנפסק חיות הראשון לגמרי בכלל זה.

(ז) כשאחד טרח ואחר מעתיק חכמתו מאחר שאינו לוקח ממנו כלום לא שייך לאסור משום טרחא המובא בזה ד' שהרי שם לוקח מה שטרח חזירו עליו ממש כשנ"ת שם, אבל יש לזדד דיש בזה משום יורד לאומנות חזירו לשיטת רבינו מאיר ולדעת המשאת בנימין גם שיטת רש"י, ומ"מ ל"ע בזה שהרי מי שרואה לעסוק בזה יכול לומר קים לי כשיטות האחרות [ויעו' בשו"ת החת"ס ש'האריך לזכר כל השיטות ולבסוף לא סמך על זה שנעשה לאומנות חזירו ע"י טרחתו, ואולי הוא משום שאינו טעם ברור לכולי עלמא].

ועכ"פ אם מטעם יורד לאומנות חזירו קאחנין עלה לא שייך זה אלא במי שאומנתו בכך, ומשמע מהחזקתו (ח"מ סי' ע"ט בד"ה מ"מ) שזה רק כשעיקר חיות הראשון בכך.

וגם נראה שאין זה עובר בירושא⁶⁸ ללא מלינו שיוקשים האומנות

שהי' מוצטח שיצוא לו והרי זה לוכדו אסור עכ"ל, ולפ"ז כל שהראשון בטוח בו יש בו משום יורד לאומנות חזירו.

להר"י מייגאש מלודת הדג פסיק לחיותי' לגמרי כשנ"ת, ובחזק"ס (שיטה ג') שלפ"ז כשלא מפסיק חיותיה לגמרי אפי' היה בטוח שיצוא לידו מותר אף כשאומנתו בכך, ומאידך אי פסקי' לגמרי אפשר אפי' לא הי' בטוח כל כך מעכב על ידו, וזה שלא כשיטת רש"י שלעולם צריך הראשון להיות בטוח⁶⁵, ויש עוד חילוק לרש"י האחרון נהנה מאותו דבר ממש שהיה בטוח לראשון שפי' בגמ' שע"י מלודת השני יצרח הדג הגדול ולא שילכדנו השני, אבל להר"י מייגאש אפי' אין השני נהנה בדג זה שטרח בו הראשון אלא בדג אחר רק שמעכבו שלא יצוא לידו אפי' אסור.

תוס' בקידושין (דף נ"ט.) הביא מרבינו מאיר אצו של ר"ת וז"ל דמייירי בדג מת שכן דרך הדייגים להשים במלודות דג מת והדיגים מתאספים שם סביב אותו הדג וכיון שזה פירש מלודתו תחילה וע"י מעשה שעשה זה מתאספים שם סביב ודאי אם היה חזירו פורש הוא כאילו גוזל לו ויכול לומר לו תוכל לעשות כן במקום אחר עכ"ל, ולפ"ז יש גדר אחר של יורד לאומנות חזירו דהיינו כשצא הדבר ע"י מעשי הראשון, ומ"מ נראה שלא קנוי לו ע"י מעשיו אלא טעם שנחשב יורד לאומנות חזירו אע"פ שלוקח מהפקר, ש"כ לא צריך סיוס דבריו תוכל לעשות כן במקום אחר, שאם הראשון קנהו ע"י מעשיו לא צריך שום טעם למה יכול לעכב על השני, ובחזק"ס (בד"ה ובאמת) שגם הוא לא אמרו אלא במי שאומנתו בכך.

היוצא מכל זה שאסור⁶⁶ לירד לאומנות חזירו [כשאומנתו בזה], ויש כמה אופנים שנאסר. א': אסור לירד לאומנות בני עיר אחרת בתוך עירם לכו"ע, ואסור בכל ענין גם כשלא פסק חיותיה לגמרי וגם כשהראשון לא טרח ואינו בטוח בדבר. ב': כשפסק חיותיה לגמרי אסור גם לבני אותו עיר לדעת הר"י מייגאש והאביאסף ואולי גם רש"י, וכן פסקו הרמ"א שארית יוסף משאת בנימין וחת"ס. ג': כשצא הדבר ע"י מעשיו של הראשון שאסור לדעת רבינו מאיר. ד': כשהראשון טרח בל וסמכא לעתיה בר שאסור

⁶⁵ לפי ביאור הגר"א המובא בהערה 63 הם חולקים גם בזה שלרש"י אסור גם כשאינו פוסק חיותיה לגמרי, אבל החת"ס המובא שם למעלה ס"ל שגם לרש"י מותר באינו פוסק חיותיה לגמרי.

⁶⁶ בגמ' לא מצינו שאסור אלא דמצי לעכב או שמרחיקין דיש לפרש שהראשון מרחיקו, ואולי אין זה איסור אלא זכות לבעלי האומנות לעכבו, ובודאי היכא שעכבו אסור לירד לאומנתו אבל אולי כל זמן שלא עיכבו מותר לירד לאומנות חזירו שלא תקנו איסור לירד לאומנות חזירו בעצם אלא דיש זכות לחבירו לעכבו אבל כל זמן שלא עיכבו אינו בכלל התקנה, והנה בדף כ"ב הנהו עמוראי דאיתו עמרא לפום נהרא אתו בני מתא קא מעכבי עלויהו אתו לקמיה דרב כהנא אמר להו דינא הוא דמעכבי עליוכו אמרו ליה אית לן אשראי אמר להו זילו ובנו שיעור חיותיכו עד דעקריתו אשראי דידכו ואזליתו ע"כ, ובפשוטו האשראי היה ממה שמכרו העמרא ואם מכרו באיסור קצת קשה שיהיה חוטא נשכר דע"י מה שמכרו באיסור הותרו להם להמשיך למכור למחתייהו, ואולי מ"מ לא קנסינן להו להפסיד האשראי או שהיו שוגגין כדמשמע קצת ממה שהוצרך ר"כ לומר להם דינא הוא, אבל אם נאמר שהותרה להם לכתחילה למכור עד שמיחו בהם אנשי העיר ניחא בפשיטות.

⁶⁷ הרמ"א (סי' קנ"ו סע' ז') פסק שאם נותנין יותר בזול אינם יכולים לעכב עליו, כשיטת הר"י מייגאש ב"ב (דף כ"ב). שלא כהרמב"ן שם שחולק, אבל פשוט שלא אמרינן הכי כשהראשון יקר יותר מחמת הוצאותיו לחדש הדבר ואילו השני היה בא לחדשו מעצמו גם הוא היה צריך למכור ביוקר אלא שהוא משתמש בהוצאות הראשון בלי לשלם לו ומכאן זה אפשר לו למכור בזול, שבכ"ה פשוט דלא הותר לו לירד לחיי הראשון משום שמוכר בזול, ויותר מזה איתא בשו"ת הרמ"א (סי' י' בד"ה היסוד הפשוט) דאפילו כשהשני יכול להזיל יותר כיון שהוא עשיר הוי ברי היזקא ואסור, וכדי שלא יהיה סתירה למה שפסק בשו"ע צ"ל דלא מייירי שם אלא כשבירד הראשון להזיל ג"כ, או י"ל דשם השני הזיל רק כדי להזיק לראשון, ושוב מצאתי כן בפרשת מרדכי (סי' ז' בד"ה וממילא).

⁶⁸ וצ"ע אם הראשון יכול למכור הזכות שלו לאחר דע"י זה נחשב כאילו הוא עדיין עוסק בו, אבל עכ"פ נראה שאין לו למכור הזכות שלו אלא בחייו אבל לאחר מיתתו כיון שמעולם לא היה לו זכות לעכב על אחרים מלעסוק בזה אין מכירתו כלום.

החת"ס (בד"ה התנאי הראשון) אם כבר היו הקונים בחנותו וגמר הפסוק ולא חסר כלום באופן שהי' בטוח שייקחו ממנו וזא' זה ומוליקם לחוץ ה"ל גזל עכ"ל, אבל כשלא היה שום קונים שצטח בהם איזה סמיכות דעת יא' לו.

ומאידך י"ל שצדלתי בטוח שיהיה לו קונים ורק היכא שדנים על קונה מסויים שהשני לקח מהראשון בכה"ג לריד פסיקה כדי שהראשון יהיה בטוח שיקנה אבל כשדנים על קונים בעלמא בטוח הוא שיהיה קונים, ומ"מ אם מותר לשני להעתיק חידושו ולמכור אותו ג"כ אין הראשון בטוח שהוא יהיה זה שימכור, ולכאורה אין זה טענה דלא לריד להיות בטוח אלא מלד עצם הדבר וקצו נאסר על שני לירד לאומנותו, דאי לא תימא הכי לעולם לא ימלא מי שצטח כלל וגם זה שנותן עיניו בדג אינו בטוח שלא יקדימו שני אלא דכיון שהוא בטוח שצידו לתפוס הדג נאסר השני, וגם כאן בתחילת הדפסתו את הספר בטוח הוא שכל הקונים יקנו ממנו כיון דליכא אחר שיכול למכור אותו דבר.

למעשה אף אם נאמר שלא נחשב בטוח מחמת עצם חידושו במקום שנוהגים איסור על אחרים לעשות כמותו יא' ללד שנחשב בטוח מחמת המנהג, ומאינו סברא כעין זה כשאסרו על אחרים בחת"ס⁷⁴ (ח"מ סי' ע"ט ד"ה ואפי') וז"ל ואפי' נימא חלילה שטעו כו' מ"מ שנהגו כך וכבר הי' כל מדפיס בטוח שלא יבוא אחר וישגיג גבולו נמלא היו בטוח במעורפוי' שלו יותר מזודת דג עכ"ל, וכשגזרו על זה שייך גם כשלא חידש הראשון כלום כש"כ בקהלת יעקב לבעל המסכנות יעקב (ח"מ ב' בד"ה והנה) וז"ל ומטו זה ג"כ מאיסור השגת גבול⁷⁵, הגם דבר מתא לא מאי מעבד כו' וכיון שגדולי הדור מרשים ונותנים רשות לאיש אחד להדפיס, והרי כל בני העיירות מאווים שלא להשיג גבולו, כיון שהוא מורשה מרבני קהל, ועדיף טפי מהא דלא יחלק החנווני קליות ואגוזים כו' לאפילו מאן דשרי החם היינו משום לאמר ליה כו' ואין הפסד בדבר, אבל⁷⁶ כשידוע שצדלתי יגיע הפסד ותצטטל המלוא ודאי מחינן עכ"ל.

ויש להעיר עוד שאינו פשוט כ"כ להחליט שהמחדש בטוח שיקנו ממנו, שהרי גם אם יא' לו חידוש שאינו לאף אחד יתכן שלא יקנו ממנו כלום וכל שאינו דבר שאנשים מוכרחים לקנות או שהוא צדלתי עדיף ממה שנוהגים לקנות עכשיו קשה להיות בטוח שיקנו

כדי לעכב על חבירו מלעסוק באומנות מורישו אציו שאין זה אלא תקנה לבעלי אומניות ולא ממונו ממנו.

ולכאורה לא מקרי טרח אלא היכא שטרח ממש או בגופו או שהוציא⁶⁹ ממנו על זה, אבל היכא שצא כת"י לידו בלי טירחא כגון שירש אותו לא מקרי טירחא, ולא מציעא בדברי תורה שהיה מחויב ליתן לאחרים להעתיק ממנו בחינם כמבואר בדברי החת"ס (מובא בסי' י"ג בד"ה וגם) ואין סברא לחלק בין תורה שחידש בעצמו לתורה של אחרים כמבואר בסי' י"ג, אלא אפילו במילי דעלמא מה שיש לו דבר תח"י לא הוא טירחא.

ומסתבר נמי שהמלאה לא מקרי טירחא אלא כשהתאמץ להמציאו, אבל היכא דיא' לו הברקה וחידש דבר בלי שהתאמץ אין זה טירחא להחשיבו אומנותו.

מסתבר שלא מקרי טירחא אלא"כ טרח כדי להתפרנס מזה אבל היכא שאדם טרח מטעם אחר, כגון שלמד⁷⁰ לשם שמים או שעשה דבר לשם שעשוע, וקצו ראה שאפשר לעשות עסק מזה אין בזה משום יורד לאומנות חבירו⁷¹.

וכן כשכל העבודה נעשה עבור ממנו שנתקבל מחורמים ומוציאו לאור לא טרח כלל לא נעשה אומנותו, לא מציעא כשהתורם אין לו ענין שדוקא הוא יעסוק בו, אלא אפילו אם דעת התורם היה שרק הוא יעסוק בו לא⁷² מאינו דמי שטרח בדבר יא' לו זכות מלעכב על אחרים מלעסוק בו אלא כשאומנותו בכך אבל כשלא עשה זה להרוויח אין לו זכות בזה יותר מאחרים, אלא דיא' להסתפק היכא שטרח להשיג תורמים לאולי זה גופא נחשב טירחא וי"ע.

(ח) לשיטת רש"י⁷³ כשהראשון בטוח אסור לירד לאומנותו וי"ע אם זה שייך במחדש חכמה או ספר, שלכאורה אינו בטוח בשום דבר מסויים אלא שימכור חכמתו וספריו באופן כללי, ואינו דומה למה שמרחיקים מזודת הדג דמייירי בדג מסויים שהוא בטוח שילכדנו, והגם שמאינו זה גם בקונים י"ל דמייירי שצקונים מסוימים וכש"כ

⁶⁹ המהרש"ל וחת"ס (מובאים בהערה 60) כתבו להדיא דמה שהוציא הוצאות לא מקרי טירחא, אבל שם הנידון הוא טירחא ממש כגון עני המנקף בראש זית, אבל כאן הנידון הוא יורד לאומנות חבירו וצריך טירחא רק להחשיבו אומנות חבירו ומסתבר שלזה גם הוצאת ממנו הוי כטירחא.

⁷⁰ בלא"ה נראה דלא מקרי טירחא שמחויב ללמוד או ללמד בחינם דכ"ש הוא שאינו יכול לעכב אחרים מכחו, אבל מ"מ שייך זה בשאר חכמות או בתורה במה שבגדר מגיה ספרים שמותר ליקח שכר, ומ"מ היכא שטרח לכתחילה לתועלת הציבור שלא על דעת עסק א"א לו להתחרט אח"כ להחשיבו אומנותו.

⁷¹ ובלא"ה מלבד ממה שאין זה בכלל טירחא גם אין אומנותו בכך כיון שלא עסק בו כדי להתפרנס.

⁷² ואין זה דומה למה שהסתפקנו בהערה 68 אם יכול למכור הזכות שלו, דשם טרח על דעת להתפרנס אלא שרוצה להתפרנס ע"י מה שמכר אומנותו לאחר לעסוק בו במקום שהוא יעסוק בעצמו, ואינו דומה לתורם שמעולם לא היה דעתו להתפרנס מזה כלל.

⁷³ לדעת החת"ס בכל אופן ולדעת המשאת בנימין כשבנוסף בא ע"י טרחת הראשון, כשנ"ת למעלה באות ה' ד"ה יש.

⁷⁴ ויש להעיר מדברי רעק"א בתשובת רעק"א (נדפסה ס"ח כו"ח סי' ס"ח, ומובא אצלנו בסי' ב' ד"ה בתשובת רעק"א) כ' שגם אחר שהחרימו גדולי ישראל והראשון עמל והשקיע ממון והדפיס על סמך זה מ"מ ביד המחרימים להתיר איסורם, ולסברת החת"ס עדיין יהיה באיסור יורד לאומנות חבירו כיון שהראשון סמך על זה, ואולי כיון שכל סמך הראשון מצד חרם וביד המחרימים להתיר האיסור נמצא שמעולם לא סמך הראשון על זה שלא יתירוהו.

⁷⁵ ע"י הערה 16 דהיינו יורד לאומנות חבירו.

⁷⁶ משמע שכל האיסור הוא רק כל זמן שיבוא הפסד הראשון אבל אם לא יפסיד הראשון שרי, וזה לפי מה שנקטו רוב הפוסקים שכל גזירתם אינו אלא במקום הפסד וכשמכר הראשון כל מה שהדפיס ולית ליה הפסד פקע איסורם גם אם הראשון רוצה לחזור לדפוס עוד.

פעם, ועי' באות י"א.

אולם במהרהש"ס (ח"י ס"ס רנ"ט) צענדלע שאלה עשה בטאן [שמייאר דער הנלך לעוסי בגדים] ומכא מה שטרח להוציא הענין לפועל נתרצו בגדים ועושים אותם, דימה זה למה שמרחיקין מלודת הדג וכעין מש"כ הרשב"א (ח"י פ"ג וח"י רנ"ט, וחובא בב"י סי' קנ"ו) גבי חייט שהיה רגיל אלל ערוני וחייט אחר ראה להכניס עמנו עם הערוני הזה לעשות מלכחתו צול יותר שמוחין בידו עכ"ל, וז"ע אס דעתו לפסוק ע"פ סברא זו בלבד שהרי בתחילה כ' טעמים אחרים לעכב על השני וסוד כ' דאפי' שתאמר שאין הדבר כ"כ ברור בהטרף הטעמים הנ"ל יתקיים הדין ועל זה הביא דברי הרשב"א, וגם בסוף כשסיים דבריו הביא הכל ביחד, וז"ע אס היה מורה ע"פ דברי הרשב"א בלבד, ופטר שצאמת אינו דומה אנשים הבאים לקנות לדגים, שהרי בדגים י"ל שנחשב כאילו באו לידו וקנה אותם כבר, אע"פ שע"פ דין צאמת לא קנאם, אבל באנשים הבאים לקנות לא שייך זה כש"כ הפר"מ [מובא באות ג' דל"ה ובלא"ה], ותו גם הרשב"א לא כ' אלל שההולך ומפתה את הגוי לעשות מלכחתו כפוסק לחיות זה וגוערין בו ומוחין בידו, ויעו' בחקרי לב (יו"ד ח"ב סי' כ"א בד"ה ואגב ראיתי שם) ש' על דברי הרשב"א וז"ל הרי נראה דעיקר דינא דמרחיקין לכתחילה לבד הוא ואין מוציאין אע"ג דלומנותו הוא עכ"ל, וגם אס אנו באים לדמות תקנת חז"ל בדגים לקונים ז"ע אס זה שייך בקונה ישראל די"ל דלדבריה יס לנו לדחוג גם לטובת הקונים שהשני יטכרך להוציל המחיר ואיכא רווחא לקונים ודומה למה שפסק הרמ"א (סי' קנ"ו סעי' ז') שאם נותנין יותר צול אינם יכולים לעכב עליו⁷⁶, והרשב"א איירי צענדלע שהקונה היה גוי כמפורש בדבריו ואין לנו לדחוג לטובתו וממילא שייך לתקן עבור הראשון, ומה שמצינו בפוסקים שדנו דין יורד לאומנות חבירו בקונה ישראל, כגון בשו"ב, היינו היכא שכבר פסקו עם הראשון ונעשה פרנסתו ממך, אבל היכא שלא פסקו עמו כלום אלל שרגילים לקנות אלל אחד לכאורה זהו דינו של בר מצואה ממך שאינו יכול לעכב אחריו, ואינו דומה למלודת הדג שכל הענין הוא בין אידי הדגים.

(י) יורד לאומנות חבירו שייך גם כשאינו מוכר מה שעשה או טרח בו חבירו ממך אלל כוונתה ומפסיד חבירו רק במה שמונע אחרים מלקנות ממנו, שהרי מה שאמרו (ב"ב כ"א:) בר מתא אבר מתא אחריתי מצי מעכב אינו רק באומנות אלל ה"ה במכור סחורה כמבואר שם (בדף כ"ב). שרק ברוכלין א"ל לעכב מתקנת עזרא או במוכר לעלמא דיוס השוק אבל אפשר לעכב על אחרים שאינם בר מתא מלפתוח שם חנות או למכור שלא במקום השוק, ואין זה תלוי במה שהעתיק דברי הראשון אלל כל שמוכר אותו דבר הדין הוא לעכב עליו, וא"כ אס יס כאן משום יורד לאומנות חבירו אפילו אס שמעון חידש מעמנו אותו חידוש של ראובן יס לראובן

ממנו, וכש"כ היכא דיך דברים דומים ממך למה שחידש הראשון אע"פ שאינם אותו דבר ממך אף אס השני העתיק חידושו של הראשון מ"מ הראשון לא היה בטוח שיקנו ממנו ככל אופן.

(ז) ולמעשה נראה מכל הפוסקים שהבאנו שלא ס"ל דיך לעכב על אחרים מלהדפיס ספרו של אחר שאין בזה משום יורד לאומנות חבירו, ויך שכתבו כן להדיא כגון במעשה שאלה השקיע הרבה ממון וכה לעשות מחזור וקנה כת"י והגיה הכל וגזרו שלא ידפיסו אחר תוך כ"ה שנה והדפיס אותו אחר תוך הזמן, ור' מרדכי בנעט ז"ל (פרשת מרדכי סי' ז' וח"י) הלדיק השני שאין בו משום יורד לאומנות חבירו וכ' ליכא שום גזל לא מדבריהם ולא מפני דרכי שלום גם בשם רשע לא יקרא, והחת"ס (ח"י ס"ס ע"ט) האריך טובא לבאר סוגית יורד לאומנות חבירו, והגם שחלק על הגרמ"צ צענדלע ההוא היינו רק⁷⁷ משום החרם כמבואר בסוף התשובה ולא אסר אלל לכ"ה השנים שהחרימו עליהם, וכנראה גם רעק"א (כו"ח סי' ס"ח) הודה לו בזה.

והחת"ס (ח"י סי' נ"ז) כ' על החרמות שנהגו שלא להדפיס שני ספר שהדפיס הראשון וז"ל אין אנו באי' מטעם מערופי' ויורד לאומנות חבירו כ"ז⁷⁸ בזה דדקו כל דבריו עכ"ל, ומיירי שם בהמחלקת שבין מדפיסי סלאויטא למדפיסי וילנא, ומדפיסי וילנא העתיקו סידורו של מדפיסי סלאויטא [כש"כ בהערה 10] ולא חשך החת"ס שמדפיסי וילנא היו יורדים לאומנות חבירו משום זה, וכן כל שאר הגדולים שדנו בזה וכמובא בסי' ב' אות ו' לא חששו ליורד לאומנות חבירו ולא דנו בו כלל⁷⁹.

ומבואר מכל זה דלא ס"ל להפוסקים שהעתיק חידוש הוא יורד לאומנות חבירו, ואולי הוא משום אחד הדלים שהעלינו למעלה דלא שייך כאן יורד לאומנות חבירו או מטעם אחר אבל עכ"פ כן נראה דעתם, אבל מלאתי בהקדמת שער המשפט ש' ואשר לא דרשתי הסכמות מחכמי הדור כו' ונידון השגת גבול כבר נעווינו ע"ז במעמד הנבחר עכ"ל, ומשמע מזה שס"ל שמעיקר הדין אסור לאחרים להדפיס ספרו משום השגת גבול, אבל יתכן שלא בא לעכב על אחרים לעולם מטעם זה אלל עד שמכר ספריו וקיבל כל הוצאותיו ואילו היה מבקש מחכמי הדור לא היו אוסרים יותר מזה] וס"ל דיך בזה טענת קא פסקת ליה לחיותי כיון שהוציא הוצאות וא"ל לו למכור כל ספריו אס גם אחר ימכור, אבל אין מזה ראה שס"ל דיך זכות לעכב אחרים מטעם יורד לאומנות חבירו אחר שכבר מכר כל ספריו ורואה להדפיס עוד

⁷⁷ וממילא כ' גם דשייך יורד לאומנות חבירו אבל הוא רק מכח החרם שאסרו על אחרים, וכמבואר באות ח' בד"ה למעשה.

⁷⁸ ר"ל דברי הגרמ"ב [תיבות אלו נשמטו בשו"ת חת"ס והשלמתי אותם ע"פ המובא במוריה (ניסן תשמ"ו, עמ' צ"ג הערה 23)].

⁷⁹ אולי יש לדחות שגם אם היו מדפיסים הש"ס בצורה הישנה בלי חידושם של מדפיסי סלאויטא לא היו הקונים נמנעים מלקנות מטעם זה וממילא מה שהעתיקו צורת סלאויטא לא שייך ליורד לאומנות חבירו, אבל נראה מדברי הג"ר אלעזר לעוו (מובא בסי' ז' אות ג') שמדפיסי וילנא נהנו מזה ועי"כ נתרבו להם קונים עי"י זה על חשבון מדפיסי סלאויטא.

מקובל עבור עסק זה בכלל⁸⁵, אבל לא אמרינו שנעשה אומנתו לעולם ועד ולנכח נכחים ונאסר על אחרים לירד לאומנתו.

י"ב) וגם לא שייך כאן יורד לאומנות חבירו אלא במוכר לאחרים ולא במעתיק לעצמו, לא מציעה אם בלאו הכי לא היה קונה מהראשון דבכה"ג פשוט כביעותא בכוחתא שאינו מפסידו כלום, אלא אפילו אם בלי זה היה קונה מחבירו מ"מ נראה דלא שייך בזה יורד לאומנות חבירו, שהרי אפילו למ"ד (בב"ב דף כ"א:) בר מצוה לאוקי ריחיא ואתא בר מצוה חברה וקמוקי גביה דינא הוא דמעבד עילויה היינו רק שלא יעשה רחיים לעלמא שיבאו לטווחן אלאו במקום הראשון, אבל פשיטא שמותר לעשות רחיים לעצמו ואין הראשון יכול לתבוע שיטווחן אלאו, ויותר מזה מצאתי בשבט הלוי (ח"ד סי' ר"ב) שהתיר לכלם דפים צודדים לחלק לתלמידים ואע"פ שעי"ז נמנע הרווח מהמדפים בזה שאין כל תלמיד קונה כל הספרים שזה רק מניעת הרווחה ואינו בכלל יורד לאומנת חבירו.

י"ג) במקום ספק אם זה בכלל יורד לאומנות חבירו נראה שמותר לכתחילה כמו בר מצוה אבר מצוה אחרת שהניחו בתיקו (ב"ב כ"א:) וכ' הרי"ף הלכך לא מאי מעבד וכן נפסק בשו"ע (ח"מ סי' קנ"ו סעי' ה') בלי שום חולק⁸⁶, ובצ"י הביא הגמק"י (ב"ב מ"א: מדפי הרי"ף) דכל תיקו דממונא חומרא לתובע וקולא לנתבע, ולכאורה שייך זה בכל ספק ביורד לאומנות חבירו, ובאמת בנתה"מ (קנ"ו סוף סק"ב) הקשה דפסקו לקולא מחמת שעושה בשלו והוא קולא לנתבע, דמ"ס מרפת בסימן קנ"ה סעיף ג' בריבא בחלונות דהיא צעיר דלא איפשיטא ופסקו לכתחילה יכול לעבד, א"כ הכא נמי יעבד אותו לכתחילה שלא להעמיד צידו עכ"ל, ובתח"ס (בד"ה ואיפסקא הלכה) תי' דהכא כל בני כרגא מוחזקי' בזכיו' העיר כולה לקבוע חנות בכל מבוי וכשקבע זה חנות במבואו ונסתפק אם אוסר על בני מבואה אחרת נאסרו הם בחזקתם, אך בבונה אורז וזה בונה רפת בקר מפסיד צידו' אורזו של זה ע"כ אם אפי' רק כיבד וריבץ וכל שום הכנה שעשה לאורז וזה הבא אחריו רואה להפסידו טרחתו שהכין לאורז הראשון הוה כמוחזק ומעבד עליו עכ"ל וע"ש, אלא שלפ"ז אם בר מצוה אחרת נעשה בן העיר אחר שהראשון פתח חנותו יהיה אסור מספק שהרי השני עדיין לא זכה בזכות לעשות חנות שם ולא שייך לומר שנאסר בחזקתו, ואולי י"ל שבני העיר בכללית זכו בזכות לעשות שם חנות וכשנעשה הוא בן העיר נעשה שותף בחזקתם, ויש לתרץ באור"א שברפת בקר הוא מזיק בודאי אלא שספק אם הותר לו להזיק בכה"ג ואסור להזיק מספק וכפ"כ בביאור הגר"א (קנ"ה סי' ח') וטעמו כו' כיון דמן התורה נזקין אסור אזלי' לחומרא עכ"ל, אבל כאן אם הותר לו נמא שאינו עושה לחבירו כלום.

לעבד עליו ומה ששמעון מעתיק⁸¹ מראובן אינו מעלה ומוריד בענין זה, אלא שזה תלוי בטעם שנעשה יורד לאומנות חבירו, שאם הוא משום טרחת הראשון לא שייך זה אלא בזה שטרח הראשון גופא ולא אמרינו למאחר שטרח הראשון בדבר אסור לאחרים לטרוח בדכותיה, וכן אם הוא משום שהראשון סמך דעתו לא שייך זה בדכותיה שאין זה סברא לאסור דכוחותיה ובכח"ה לא שייך סמיכות דעת שלא יעשו אחרים כוחותיה.

ולפי הגת"כ יואל דלא שייך יורד לאומנות חבירו בזה דלא חידש הראשון אלא לגבי בר מתא אחריתי, אמנם ברא"ש (י"ב) דמה שיכולים לעבד הוא רק למכור כדרך חנונים אבל אינם יכולים לעבד מלמכור סחורה בבת אחת, וכן בטור (סי' קנ"ו) ושו"ע (סעי' ז') בני העיר מעבדין עליהם מלמכור יד על יד כדרך חנונים עכ"ל⁸², ולפ"ז נראה שגם אם שייך יורד לאומנות חבירו במכירת ספרים היינו רק במוכר על יד על יד כגון שפותח חנות או שמוכר ליחידים בישיבות ובתי כנסיות, אבל א"ל לעבד עליו מלמכור לחנויות דהיינו מוכר בבת אחת שמותר גם לבר מתא אחרת⁸³, ונראה שגם מוכר לכמה חנויות בכלל זה דלא מסתבר דמש"כ הרא"ש בצ"א ר"ל שימכור כל מה שימכור בעיר בצ"א אלא בא לפוקי מכירה ליחידים, ובפרט למש"כ הפלפולא חריפתא בטעמו שדרך העולם להוליך סחורתו ממקום למקום ואם א"ל למכור בצ"א נמא משא ומתן של עולם בטל עכ"ל, וזה ברור שאין דרכו של עולם למכור רק פעם אחת בעיר אלא למכור לסוחר העיר כל אחד בפנ"ע רק שהסוחרים מוכרים ליחידים ולא הוא.

י"א) בתשובת ר' בנימין דיסקין ואביו של הגר"ל (קובץ המעין תשרי תשל"ב עמ' 65) דלא שייך השגת גבול⁸⁴ אלא כשלא קיבל מה שהוליא ויבוא לידי הפסד אבל במניעת ריווח לא שייך השגת גבול, נמא דגם היכא דשייך יורד לאומנות חבירו משום שטרח או שבטוח היינו רק עד שקיבל הולאותיו שהשקיע בזה, ומסתבר שגם ריווח

⁸¹ אבל במוכר סחורה אחרת אינו יכול לעבדו בכל ענין כדאיתא בסי' קנ"ו סעי' ז'.

⁸² הטעם לזה נראה דיסוד מה שמעבדים בני עיר אחרת הוא תקנה לטובת בני העיר שתקנו שכל עסקי העיר שייכים לבני העיר, וכל זה לא שייך אלא במה שעוסק בתוך העיר דהיינו עושה איזה אומנות או שפותח חנות בתוך העיר, אבל אין עיכוב מלמכור לאנשי העיר, שרק מכירה על יד הוי כעוסק בתוך העיר ולא מה שמוכר בבת אחת, ולפ"ז אם נעשה יורד לאומנות חבירו משום שהראשון טרח או סמך דעתו לא שייך התירו של הרא"ש שהוא גדר אחר.

⁸³ הנה בחת"ס (ח"מ ע"ט בד"ה מזה נ"ל) והכא בנידון הנ"ל ידוע שהמדפים א"א אם לא ידפיס ספרים למאות ולאלפים ואנחנו עם ה' מעטי' במדינה זו וא"א שימכרו במדינה זו כו' וכיון שא"א להדפיס כי אם סך עצום ורב ע"כ כולי עלמא כחדא מתא יחשב עכ"ל, אבל זה סברא להתיר ולא לאסור שהרי בר מתא אינו יכול לעבד בר מתא אחרית, וע"כ כוונתו אינו אלא דראוי לגזור בעדו גם לאסור מקומות אחרים ולא אמרינו שאינם שייכים לו וא"א לאסור במקומות אחרים, אבל אין זה שייך אלא לגזירתם ולא נוגע ליורד לאומנות חבירו.

⁸⁴ ע"י הערה 16 דהיינו יורד לאומנות חבירו.

⁸⁵ וע"י מש"כ בהערה 35.

⁸⁶ המאירי (בדף כ"א) פסק מעבד עליו מתחלה ואם עשאו אינו כופהו לסלקו, אבל לא ראיתי שיטה זו הובאה בפוסקים.

י"ח

וגם יתכן שיש גבול למה שיש לאחרים להגיה להראשון שלא לעשות כמותו מטעם יושר, דיעו' צפרשת מרדכי (חוי"מ סי' ז' בד"ה וממילא) ש' וז"ל ה' סברא ש' משום דבאי כחו אין להפסיד טרחתו וליהנות בו חזירו היינו היכא שלא נהנה הא' כלל אבל כאן כבר נהנה הא' מטרחתו ומכר המחזורים הראשונים והיכן מצינו הסברא דבשביל דקא טרח ירויה ויחזור ועכשיו אין לו עוד טירחא עכ"ל, והחת"ס (חוי"מ סי' ע"ט) חלק עליו במש"כ שאינו צדין לעכב אחרים אחר שמכר ספריו וכ' שלא הי' ביכולתו להדפיס בפ"א מה שיספק לכל ישראל על כ"ה שנים ע"כ מדפיס וחוזר ומדפיס והכל הוא ליטול שכרו עכ"ל, אבל גם החת"ס לא חלק בעיקר סברת הגאון ר' מרדכי בנעט שאין לעכב אחרים אחר שקיבל ראשון שכרו, אלא שצעודא שדנו בו טען שלא קיבל שכרו ע"י הדפסה בפעם אחת והיה צריך לדפוס כל הכ"ה שנים שקבעו לו כדי לקבל שכרו, וכנראה גם רעק"א (כו"ח סי' ס"ח) הודה לו בזה, ויולא מזה שאין סברא לומר שהראשון ירויה לעולם ועכב אחרים לעולם מהעסקת דבריו, וממילא לא שייך בזה יושר כלל.

בענין יושר: יעו' בהתעוררות תשובה (ח"א סי' קל"ב) ש' שאין זכות יוצרים בחידושים שאין בו ממע ואינו אלא כטובת הנאה לית ביה ירושה, אבל סיים אם היושר מחייב דבר זה מלד ועשית הישר והטוב ומכא דינא למלכותא הוא חק קבוע בזה דינא למלכותא דינא ולפ"ז השכל הישר מורה לנו שהוא יגע ועסק בתורה עד שהי' מחדש איזה חידוש וטרח בזה מן הראוי שיהנו בניו ויורשיו מה שיש מזה טובת הנאה להם וכן המחשך נוח לו שיהנו יורשיו מזה והראי"י שכן הוא היושר הגדול שצדיניהם נותנים אותו לחק קבוע א"כ פשיטא ששייך בזה דינא למלכותא ושייך להם ואין לזרים אחר עכ"ל.

והגם שצאמת מסתבר שלא יהנה ממה שיגע אחר וזה שטרח בו יפסיד ויהיה עמלו לריק אבל מ"מ יש לעיין בזה, דהנה צ"ב (דף נ"ד:) נכסי עובד כוכבים הרי הן כמדבר כל המחזיק בהן זכה בהן מ"ט עובד כוכבים ממי מוטו זוזי לידיה אסתלק ליה ישראל לא קני עד דמטי שטרא לידיה הלכך הרי הן כמדבר וכל המחזיק בהן זכה בהן ע"כ, ונחלקו הרש"ס ור"ת אם השני שזכה בהם מקרי רשע, וברמ"א (קצ"ד ס"ב) ש' שהשני מקרי רשע, אולם מבואר צ"י סמ"ע ביאור הגר"א ונתיבות דהיינו משום שס"ל שהשני צריך ליתן מעות להראשון⁸⁷ אבל כשאנו צריך ליתן מעות אף רשע לא מקרי, ולכאורה זה שנתן מעות להגוי כדי לקנות שדה וגרם שהגוי יפקירנו אינו גרע ממי שהמליא איזה המלאה ואחר רצה לעשות כמותו, ואם השני לא מקרי רשע כ"ש שזה שהשתמש בחידוש של אחר לא מקרי רשע, וז"ל דאע"פ שלא מקרי רשע מ"מ אינו דבר ישר לעשות, או שיש לחלק בין זה שאומנתו מזה לקונה שדה שאע"פ שיש לו הפסד במקום זה מ"מ אין זה אומנתו ואין לחוש להפסדו במקום מסוים וכמו גבי יורד לאומנות חזירו [עי' סי' י"ז אות ה']⁸⁸, אבל לא נראה לומר שהראשון הו"ל להתנות עם הגוי שלא יפקירנו עד שיגיע לידיו ומדלל אחתני אפסיד אנפשיה, דא"כ אין זה דומה לעני המהפך בחררה והראשונים דימו אותו.

ועכ"פ נראה ברור דלא שייך יושר אלא במקום שיש איזה הפסד להראשון, כגון שהשני מוכר ומרוויח מה שהיה הראשון מרוויח לווי השני, ויש לדון במקום שהשני היה קונה מהראשון בעצמו לווי מה שיכול להעתיק לעצמו, אבל במקום דליכא שום הפסד להראשון, כגון במקום שבודאי לא היה קונה מהראשון ולא היה משמלם לו על זה, בזה ליכא יושר כלל כיון שאין הראשון מפסיד כלום.

⁸⁷ עי' סי' ט"ז אות ב' הטעם שהשני צריך לשלם הראשון.

⁸⁸ וא"כ נראה דלא שייך זה אלא באומן שעוסק בזה לפרנסתו אבל היכא שמת ובנו רוצה לכנס לאומנות זה ולירש זכותו אין זה שייך כלל דע"כ לא מצינו אלא באומן שעושה זה לפרנסתו אבל א"א לומר שמכאן ברצוני להתפרנס מזה אע"פ שמתחילה לא עשה זה לפרנסתו. וגם היכא שאדם חידש משהו במקרה ושוב רוצה לעשות עסק מזה אין ענין לאחרים למנוע מלעשות כמותו מצד היושר.

בענין זכות יוצרים

לא	במקום ספק
כח	בפוסק חיותה לגמרי
כח	בר מתא אחריתי שלא העתיק מהראשון
ה	השגת גבול
כח	כשלא מיחה בו
לא	כשקיבל הראשון הוצאותיו
לא	מוכר לחנויות בעיר אחרת
כח	מכירות זכותו
לא	מניעת ריווח
לא	מעתיק שלא ע"מ למכור
לב	יושר
לב	במה שאינו פרנסתו
לב	במה שחידש אביו
לב	גבול
לב	כשליכא הפסד לראשון

מ

כ-כב	מנהג
כא	איסור דרבנן ע"י מנהג ב"ד
כ	הוראת רבני זמנינו
כ	המנהג היום
כב	חילוק בין לעצמו או למכור
כא	כשנוהגים שלא כפסקי רבני הזמן
כא	מנהג ב"ד
כא	ע"פ מי נקבע

נ

כב-כה	נהנה
כד	במקום ספק
כד-כה	חישובו
כד	כמה יש לחייבו משום נהנה
כד	כשלא עשה על דעת חבירו

ס

	ספק
לא	יורד לאומנות חבירו
א	מי הוי המוחזק
כד	ספק חיוב משום נהנה

פ

כא-כב	פוסקים שלא ס"ל דיש זכות יוצרים
-------	--------------------------------

ת

	תובע ונתבע
א	מי התובע ומי הנתבע

ג	ר' אפרים זלמן מרגליות
ג, לא	ר' בנימין דיסקין [אביו של הגרי"ל]
ב	ר' בצלאל ראנשבורג
ג	ר' ברוך פרנקל [ברוך טעם]
ו, ח	ר' דוד אופנהיים
ז, ו	ר' חיים מוולאזין
ב, ו	ר' יהונתן אייבשיץ
ג, ד	ר' יצחק אייזיק חבר
ד, טו	ר' יצחק אלחנן
ח	ר' יצחק מוולאזין
ט, כ	ר' מאיר אריק
ג, ד, ה, ט, כה, ל	ר' מרדכי בנעט
טו	ר' עזריאל הילדסהיימער
י	ר' שאול מאמשרדס
ג	ר' שלמה קלוגר
ח	ר' שמואל לנדא [בן הנב"י]
טו	ר' שמואל סלאנט
טז	ר' שמעון שקאפ
ח	ר"א גוטמאכר מגרידץ
יב	רמ"א
ח	רמ"ל סגל [בעמ"ח מגן גבורים]
ב, ג, ד, ה, כט, ל	רעק"א
ו	שאג"א
א, ו, י, טז	שואל ומשיב
טז	תפארת ישראל
	דעת פוסקי זמנינו
כא	הגרי"י קנייבסקי
יח, יט	הגריש"א
יח	הגרש"ז אוריבך
כא	פאת שדך
א, כא, לא	ר"ש וואזנר

ה

א	הוספת חידוש לספר ישן
טז	החייב לשלם לרופא על חכמתו
יט	המחדש או בעל הנייר שכתוב עליו
	השגת גבול
	ה, ראה יורד לאומנות חבירו

ח

	חילוק בין ד"ת לשאר חכמות
א, יד, יט	חרם
ט	חרמים שלא הזכירו זמן מוגבל
ד	כת חכמים להחרים על הדפסת ספר
ט	לא הזכירו חרם להדיא
י, יא	לטובת המחירים
ו, י, יא	ע"י המחבר

י

כה-לא	יורד לאומנות חבירו
כח-כט	בטרה
כח	ביוורש

ב

א	בדברי חז"ל
א	בימים קדומים

ג

	גזירה
כא	ע"י מנהג ב"ד
ראה חרם	גזירה שלא ידפיסנו אחר
יט	גילה חדושו של אחר
	גניבה
יג	כדי ללמוד תורה

ד

	דינא דמלכותא
יח	בארץ ישראל
יח	חוק בין-לאומי
יח	כשאין יושר
יט	לגבי דברי תורה
יח	להעתיק לעצמו
ב	ממדינה למדינה
	דעת הפוסקים
ח	אור החיים
ד	בית הלוי
טז, כ	בית יצחק
י	בית מאיר
ג	גליא מסכת
ח	דברי חיים
כ	דברי מלכיאל
ח	דברי משפט
ז	האדמו"ר האמצעי מליובאוויטש
כ	הגר"א רויטענבערג [תלמיד השו"מ]
טז	המלבי"ם
י	הפלאה
יח, כ, לב	התעוררות תשובה
ו	ועד ארבעה ארצות
א	חפץ חיים
ג, ד, ה, ז, ט, יב-יד, ל	חת"ס
ג	ישועת יעקב
כ	מהרש"ם
ל	מהרשד"ם
ז	מרכבת המשנה
ג	משכנות יעקב
ו, ח, יב	נודע ביהודה
יד	נצי"ב
ז	נתיבות
ו	פנ"י
ו	פרי חדש
ג, יא	צמח צדק [האחרון]
טז	צפנת פענח
ג	ר' אברהם אבלי
טו	ר' אלי' חיים מייזל